

קונטרס

דקדוקי מצוות

מלמד שלא שינה

חג המצות – חג השבועות

כולל

הנהגות עובדות ואורחות חיים

לרבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

עם הערות וצינוני מקורות נאמנים מדברי חז"ל והפוסקים

ניסן תשפ"ג – בני ברק

וזאת למודעי

אע"פ שהדברים הנכתבים בספר, עברו בדיקה אחר בדיקה לאמינותם ודיוקם ע"י כמה ת"ח מבני משפחת רבינו זיע"א ומתלמידיו הקרובים, עם כל זאת עלינו להבהיר שהדברים נכתבו לפי ראייתנו והבנתנו הדלה, שהיא כרחוק שמים מארץ, ומי יעמוד בסוד גדול וקדוש כרבינו זיע"א. ואין הדברים הנכתבים בזאת, אלא בבחינת עיון והצצה מן החרכים להליכות חייו של רבינו הגדול זיע"א, אשר כל תהלוכותיו ואורחותיו והנהגותיו היו מחושבות הדק היטב ע"פ ספר התורה הקדושה, שהיה כרוך ומסובב בה כל ימי חייו, וקיים זה מה שכתוב בזה. ומקיימים אנו בזה "גדולה שימושה של תורה". ועוד זאת כדי לעורר את המעיינים, ולהגביר בליבנו חשקת ידיעת התורה הק' וקיום מצוותיה בכל פרטיה ודקדוקיה. מ"מ אין לקבוע חלילה הלכה למעשה מהנכתב כאן, ללא העיון הראוי בדברי רבותינו הפוסקים. ואנו תפילה שהדברים יהיו לתועלת לחיזוק ולזיכוי הרבים.

*

ניתן להשיג ספר דקדוקי מצוות חלק א' [200 עמודים]

כולל הנהגות בעניני אורח חיים [מלבד המועדים]

ובעניני יורה דעה = ת"ת, שמוחות, זכרון המקדש, ועוד.

*

הארות הערות והוספות יתקבלו בברכה ויהיו לתועלת הרבים

נשתדל בס"ד לעיין ולבדוק כל הערה שתתקבל

ניתן לשלוח דרך

טלפון: 073-7963501 (ת"ק בכל שעות היממה)

פקס: 1533-5707896

מייל: 7963500@gmail.com

משפחת ברזל רחוב האדמו"ר מגור 35 ב"ב

*

בכל עניני הספר

ניתן לפנות: 050-4166070

דברים אחדים

הנה זכינו זה כבר כמה פעמים להו"ל קונטרסי "דקדוקי מצוות", הכוללים הנהגות יקרות מאורחות חייו של רבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל, והשתדלנו טובא להעמיד הדברים על דיוקם ודקדוקם, ולסדר ולערוך מקורות ההנהגות ודעות הפוסקים בענינים אלו, בצורה בהירה ברורה ונעימה, וברוך ד' שנתקבלו הדברים בבי מדרשא בצמאון ובשמחה, ועלו על שולחן מלכים מאן מלכי רבנן.

ועתה באנו בקונטרס זה המכיל הנהגות רבות מאד של רבינו בענינים המרובים שסביב ימי חג הפסח, חמץ ומצה, יו"ט וחוד"מ, ליל הסדר, ספירת העומר, וחג השבועות. וליקטנו הדברים הנראים בעינינו הקטנות כדברים שיש בהם חידוש הידור ודקדוק המעשים, וכמדו' שזכינו להעלות מרגליות רבות ונפלאות, שאורם וזיום יאירו באורה של תורה בבתי ישראל בחג המצות הבעל"ט, במשא ומתן פלפול והוספת לקח כדרכה של תורה, ויהיו הדברים לעילוי נשמת רבינו הגדול זיע"א, שיהיו שפתותיו דובבות בקבר, וימליץ טוב בעדינו ובעד כל ישראל.

וחובה עלי לציין שדברים רבים בקונטרס זה שמענו וקיבלנו מבנו הגאון רבי אברהם ישעי' קניבסקי שליט"א, ובפרט בעניני ליל הסדר שהיה סמוך על שולחן ליל הסדר של אביו רבינו זיע"א למעלה מחמישים שנה, ועד שפעם התבטא רבינו ואמר לו, אתה הבעה"ב של ליל הסדר, ועקב אחרי הנהגותיו של רבינו מידי שנה בשנה, ולימים אף עמל ויגע וסידר הדברים בהגדש"פ שהוציא לאור בשנת תשס"ה, וזכה שרבינו עבר על כל הדברים שכתב והוסיף בצד הגליון ציוני מראי מקומות ודיוקים שונים.

כמו כן נודה לבן רבינו הגאון רבי יצחק שאול קניבסקי שליט"א שעבר על הדברים, והעיר ותיקן במקומות רבים את הטעון תיקון, בחפץ לב ובסבר פנים יפות ונפש חפוצה. וכן לשאר תלמידי החכמים ממשפחת רבינו הרוצים בעילום שמם, יעמדו כולם על הברכה ממקור הברכה, וזכות הרבים וזכות אבותם רבינו הגדול זיע"א, יעמוד להם לברכה והצלחה וכל מילי דמיטב בכל אשר יפנו.

תוכן הענינים

ה	הנהגות חודש ניסן.....
ט	הנהגות אפיית המצות.....
טז	הנהגות בדיקת חמץ.....
כה	הנהגות ערב פסח.....
ל	הנהגות יום טוב.....
לד	הנהגות ליל הסדר.....
מו	הנהגות חול המועד.....
מט	הנהגות ימי הספירה.....
נ	הנהגות חג השבועות.....

קונטרס

דקדוקי מצוות

מהליכותיו והנהגותיו של רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זי"ע"א

חג הפסח – חג השבועות

*

הנהגות חודש ניסן:

- א. רבינו נהג להתחיל ללמוד הלכות פסח בפורים¹, והיה לומד כל יום ג' דפים במשנה ברורה².
ב. רבינו היה רגיל לצאת עם טו"ת אחרי תפילת מוסף של ראש חודש ניסן³ לברך ברכת

¹ כדין האמור בגמ' (פסחים ו' ב') שואלין ודורשים שלשים יום קודם החג, והובא במשנה ברורה (תכ"ט, ב') שהוא מתחיל ביום הפורים עצמו, וכן משמעות לשון הגמ' (סנהדרין י"ב, ב') עיי"ש. [ובהנהגות יום הפורים הארכנו קצת בזה, עיי"ש]. והעיד א' ממתפללי בית הכנסת שליט"א, שבעת שהבעל קורא הכין את המגילה לפושטה כאגרת אחר תפילת ערבית לקראת הקריאה, היה רבינו פותח משנה ברורה ומתחיל ללמוד בהלי פסח.

² והיה מסיים כל הלכות פסח ביום ראשון של פסח, ראה במשנ"ב שהוא בדיוק צ"ג דפים, [ולפי סדר זה ביום א' דפסח, היה רבינו לומד הלי תפילת ערבית ותפילת שחרית של יו"ט של פסח]. וכך היה סדר לימודו של רבינו כל השנה ג' דפים משנה ברורה ביום, [וכיון שיש בכל המשנה ברורה קצת יותר מתשע מאות דפים, היה גומר לימוד כל המשנ"ב בפחות משנה. ומ"מ סדר הלימוד במשנ"ב היה לפי החגים, שקודם החג היה לומד את סימני המשנ"ב השייכים לחג, ובין החגים היה משלים את לימוד כל המשנ"ב].

³ יל"ע בדבר זה, דהנה יש מקום לומר דמה שאמרו בגמ' "ביומי ניסן" אין הכוונה לחודש ניסן אלא לתקופת ניסן, שנמשכת גם בחודש אייר, וראה בגמ' (ר"ה י"א א') דמייתי אקרא דבשנה הרביעית בחודש זיו, דהיינו בירח שנוולדו בו זיוותני העולם, ופירש"י דאף שזיו היינו חודש אייר, מ"מ פעמים שניסן דתקופה נמשך לתוך

האילנות⁴. וכשחל בשבת לא יצא לברך⁵ אלא ביום א'.

אייר של לבנה, ואמרו שם בגמ' דאידך מפרש דאית ביה זיוא לאילני, דאמר רב יהודה האי מאן דנפק ביומי ניסן, הרי שכלול בזה גם חודש אייר.

וכבר עמד בראיה זו בספר ערול"נ (ר"ה ב' ב') והוכיח מזה שגם בחודש אייר יכול לברך ברכה זו ודלא כהחיד"א דלקמן. ואולי יש לדחוק לדעה זו, שבחודש אייר יש זיו לאילנות מחמת לבלוב האילנות שהתחיל בחודש ניסן, ולעולם הבלבוב עצמו הוי בניסן וברכתו בניסן.

⁴ הנה אמנם כן הוא לכא' לשון הגמ' (ברכות מ"ג ב') האי מאן דנפיק ביומי ניסן, וכן העתיקו בלשונם הרמב"ם הטור והשו"ע. וכ"כ בשו"ת הלכות קטנות (להמהר"י חאגיז זצ"ל, ב', כ"ח) דמאמרו היוצא בניסן, משמע שעל פרחי עצי השקדים שממהרים לפרוח הרבה קודם ניסן אין לברך, [מיהו אפשר שכוונתו דכיון שדרך עץ השקדים ללבלב מוקדם, לכך אין מברכים עליהם, שעדיין לא הגיע זמן לבלוב רוב אילני המאכל, ועי']. ובכף החיים (רכ"ו, א') הביא בשם החיד"א שאף שנחלקו הפוסקים בדבר זה אם יכול לברך כבר בחודש אדר, מ"מ ע"פ הקבלה שייכא ברכת האילנות רק לחודש ניסן.

אמנם המשנ"ב (או"ח רכ"ו, א') כתב בשם האחרונים דאורחא דמילתא נקט, שאז דרך הארצות החמים ללבלב האילנות, וה"ה בחודש אחר כל שרואה הבלבוב פעם ראשון מברך. וכ"כ הבאר היטב שה"ה אם ראה פורחת בחודש אדר. וכבר כתב כן הריטב"א (ר"ה י"א א') דיומי ניסן לאו דוקא, אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלבי. [וכן כתבו הרוקח (ס"י שמי"ב) רבינו ירוחם (א', נ"ג) ובספר האשכול (הל' ברכות)]. ובשנה מעוברת מצוי מאד שמלבלבין כבר בחודש אדר.

והנה רבינו לא יצא לראות קודם ראש חודש ניסן, וממילא למעשה לא התחייב בברכה זו קודם לכן, ונמצא שיצא ידי שניהם. אבל יל"ע כיצד ראוי לנהוג מי שעובר קודם לכן ורואה אילנות מלבלבין, האם מאחר שהרואה ואינו מברך אינו מפסיד הברכה, כל זמן שלא גדלו הפירות, כמו שהביא המשנ"ב (שם, ה') בשם המהרי"ל [אמנם יש חולקים בזה, עי' בב"י בשם הגי' מיי ומרדכי. ועי' בביאור"ל (ר"ה סוד"ה במקום הזה)], ממילא אין שום הפסד בכך שלא יברך עד שיגיע חודש ניסן, אף שכבר ראה קודם לכן, ובהגיע ימי חודש ניסן יברך את הברכה בזמן הראוי לכו"ע.

או שמה משעה שראה אילן מלבלב מוטלת עליו המצוה לברך, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה וכו' ואין מעבירין על המצוות, ויהא עליו לברך מיד כשרואה. [אלא שרבינו נקט שאין זה מוגדר כמצוה אלא כברכה, (לענין ההולך לברך ברכת החמה, וראה בדרכו אילן מלבלב, שלא נחשב כמי שבאה המצוה לידו וימתין מלברך עד אחר ברכת החמה, שברכתה עמ"ב תדירה מברכת האילנות. מיהו צ"ע על זה ממה שראיתי עכשיו בספר מעשה חמד, שנשאל רבינו במי שהולך לבדוק חמץ מבית לבית, וראה בדרך אילנות מלבלבין, ואמר רבינו שיפסיק ויברך ברכת האילנות, אף שהוא באמצע הבדיקה), ולכך לא שייכא ביה אין מעבירין על המצוות. וראה להלן לענין קטן שהגדיל שרבינו סובר שיברך מיד כשרואה ולא ימתין לכשיגדיל, וצ"ע].

⁵ אמר רבינו שמעיקר הדין מותר לברך ברכת האילנות בשבת, [והעיד הגאון רבי יעקב גרנזש שליט"א שראה להקה"י שבירך ברכת האילנות בשבת], לפי שאין לחוש שמא יתלוש, כמו שמצינו (סוכה ל"ז ב') לענין אתרוג במחובר שאסור להריח בו שמא יתלשנו, דשאני התם שהפרי ראוי לאכילה משא"כ כאן, וכמו שהתירו (שם) לברך על הדס מחובר ולא חששו שיתלוש. וכן אין לחוש לנשיאת ספרים, כמו שחשש המשנ"ב (תקפ"ג, ח') לענין תשליך ביום א' דר"ה שחל בשבת, לפי שכאן הוא ברכה קצרה, ואף שאין רגילין בה כ"כ. ואין לחוש למש"כ השעה"צ (תכ"ו, י"ב) בטעם שאין לקדש הלבנה בשבת לפי שרגיל לבא לידי ריקודים, לפי ששם נהגו

ג. ברכת האילנות אינה חיוב, אלא למי שרואה אילנות מלבלין⁶.

ד. קטן שיגדיל בחודש ניסן יברך מיד כשרואה⁷ ואי"צ להמתין לגדלותו⁸.

לרקוד אחר קיום מצות קידוש הלבנה, משא"כ כאן שאין מנהג לרקוד אחר ברכה זו. [נראה בתשובות הגר"ח (ח"ב סי' תתתשי"ח) שהשיב שמותר לרקוד בקידוש לבנה בשבת, כגון בסוף הזמן הראוי].

ומ"מ רבינו לא בירך ברכה זו בשבת, ויתכן שחשש למה שכתב בספר כף החיים ועוד, שע"פ הקבלה יש לימנע מלברך בשבת ברכת האילנות, לפי שיש בדבר ענין של בורר, עיי"ש. ובפרט שאם אינו יוצא ואינו רואה אילנות מלבלין, לא חל עליו חיוב ברכה זו כלל, וממילא עדיף שלא לצאת לעבר האילנות המלבלין עד אחר השבת.

⁶ שכן אמרו בגמ' מאן דנפיק וחזי. ומטעם זה סובר רבינו שאסור להיכנס לחצר חבירו בלי רשות כדי לברך ברכת אילנות, ולא שייך לומר בזה ניחא ליה לאינש ליעבד מצוה בממוניה, כיון דלא רמי חיובא עליה, שלא יכנס ולא יראה, ולא נתבאר בגמ' ובפוסקים דניחא ליה נמי לאינש שיכניס עצמו לידי מצוה בממוניה. [מובא בהערות רבינו בסו"ס מעשה חמד. ועיי' שם במכתב של הגר"צ כהן זצ"ל שמתווכח בזה].

ומסופר שפעם הלך רבינו עם החזו"א וראה אילנות מלבלין, והסב רבינו את תשומת לבו של החזו"א שיש לפניו אילנות מלבלין כדי לברך עליהם, ואמר לו החזו"א אם אתה רואה תברך, ואילו החזו"א לא הגביה עיניו ולא ראה, ולא הביא את עצמו לברכה. ובפשוטו יש לתמוה על מה לא בירך גם החזו"א, נו"ש שרצו לומר שלפי דרכו שהיה משקיע כל רמ"ח אבריו וגידיו וכל חושי רעיוניו ודבקות מחשבתו בכל ברכה שברך, אפשר שלא היה בכוחו לברך אז, וכידוע שלפעמים לא היה יכול להתפלל מחמת כן].

ובן רבינו הגראי"ש שליט"א אמר לפני רבינו והסכים עמו, שכנראה החזו"א לא ראה מרחוק את הלבנוב, [שהיתה קשה עליו הראיה], וחשש שיצטרך להכנס לחצר כדי לראות פריחת האילן, ולא רצה להכנס ללא רשות בעה"ב, ואילו רבינו ראה אף מרחוק את הלבנוב ולא היה צריך ליכנס לחצר בשביל כך, על כן אמר לו החזו"א אם אתה רואה תברך.

⁷ שאין גדר מצות החינוך שהיא מוטלת רק על האב לחנכו והבן אינה מצווה כלל, [כמו שנראה מדברי רש"י (ברכות מ"ח א') ומדברי התו"י (יומא פ"ב א')], שהרי ממה שיכול הקטן להוציא מי שמחוייב במצוה מדרבנן, כמבואר בגמ' (ברכות כ"ב ב') דקטן מוציא בברכת המזון גדול שאכל שיעורא דרבנן, משום דאתי דרבנן ומפיק דרבנן, הרי שהמצוה מוטלת גם על הבן, שאם היתה המצוה רק על האב, בודאי לא יוכל להוציא מי שחייב במצוה דרבנן, שהרי הוא עצמו אינו בר חיובא כלל. וכן נראה גם מלשון הגמ' (סוכה ב' ב') קטן וכו' מדרבנן הוא דמחייב, ועיי' בהערת הגרעק"א שם בענין זה.

⁸ וטעמו של רבינו, דאף אם נאמר שבשאר מצות יש לקטן להמתין לגדלותו, כדי לצאת "חיובו" בגדלות, אבל מצות ברכת האילנות אינה "חיוב" כלל אלא מי שראה עליו לברך, ולא רמאי עליה שום חיובא שנאמר שיצטרך להמתין שיתחייב בגדלותו. [ובלא"ה דעת רבינו לגבי כל המצוות, שהקטן יקיים מיד ולא ימתין לשיגדיל, עיי"פ מש"כ הקה"י (ברכות כ"ד ב') שגם קטן יש לו קיום מעשה מצוה ואפילו דאורייתא, עיי"ש. וכ"ש כאן דהוי מצוה דרבנן, ומחוייב חינוך נמי חשיב הקטן כמצווה מדרבנן כמשנ"ת לעיל. ועיי' עוד בדברי רבינו בספרו על מסכת תפילין (עמ' ל"ט ד"ה כל קטן) מה שהרחיב בענין זה].

ה. רבינו נהג לקרא מראש חודש ניסן פרשת הנשיאים⁹ מתוך הסידור¹⁰ בתפילת שחרית¹¹.

אמנם שכנו של רבינו הגאון הגדול רבי יהודה שפירא זצ"ל הורה, שבכה"ג על הקטן להמתין מלבד ברכת האילנות עד שיגדל ויתחייב מעיקר דין דרבנן, ויהא בגדר מצווה ועושה מצד עצמו, וגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. ויש לדון עוד בדבר.

ומ"מ הא מיהא חזינא, דלא עלה על דעתם לומר שיברך גם בתחילה וגם אחר שיגדל, לפי שלא יצא חיובו דרבנן משיגדל, דודאי כיון שבירך בקטנותו וקיים בזה מצוה דרבנן של ברכת האילנות יצא, ולא גרע מהא דברכות הנ"ל דקטן דרבנן מוציא למי שחיובו מדרבנן.

[ועי' בגליון הגרעק"א לשו"ע (או"ח קפ"ו, ב') שדן בכעין זה לענין מי שנתחדש עליו חיוב דאורייתא, כגון קטן שאכל ובירך ברהמ"ז והגדיל בתוך כדי שיעור עיכול, אם חייב לברך שנית מן התורה. ודנו בכגון זה לענין קידוש לבנה בקטן שיגדל, אם יקדשה בזמנה מיד כשהוא עדיין קטן, או שימתין לקדשה אחר שיגדל.

ועוד דנו הקדמונים לענין קידוש לבנה אם לקדשה מיד בזמנה, או להמתין למוצאי שבת משום מעלת ברוב עם, עי' בשו"ת תרוה"ד (א', ל"ה). וכידוע רבינו מקדש הלבנה מיד אחר ג' ימים מהמולד.

וידועים דברי הרדב"ז (ד', אלף פ"ז) והובא במשנ"ב (צ', כ') לענין מי שניתן לו רשות לצאת מבית האסורים ליום א', שהעלה בפשיטות שיצא מיד כשיזדמן לו מצוה התלויה בציבור וכיו"ב, ולא ימתין לצאת באיחור ביום שיש בו מצוות וענינים מיוחדים].

⁹ טעם קריאת פרשיות הנשיאים בימים הללו, לפי שבא' בניסן הוקם המשכן במדבר, והחלו הנשיאים להקריב קרבנותיהם, כשכל נשיא הקריב קרבנו ביום בפני עצמו, כמבואר בפסוקים (במדבר ז', א' – ב'. יא'), וכל נשיא עשאו לאותו היום שהקריב בו יום טוב, כדין כל מביא קרבן שאותו היום הוא יו"ט שלו, ומחמת כן אין אנו אומרים תחנון בימים הללו.

¹⁰ ולא היה קורין את זה במנינו של רבינו מתוך ספר תורה, שהרי קריאה מתוך ספר תורה בברים טעונה ברכה. וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (א', קע"ה) ומשיב דבר (סי' ט"ז). [וראה מש"כ רבינו בספרו דרך אמונה (ביאור ההלכה מעשר שני י"א, א'). וראה גם מש"כ בדקדוקי מצוות לענין קריאת משנה תורה בליל הושענא רבה]. וראה בספר מעשה איש (ה', ק"ט) שמביא בשם רבינו, שכשהיה בילדותו עם מרן החזו"א בצפת, לימדו החזו"א טעמי המקרא, ואמר לו להוציא בשביל כך את הס"ת הקטן שהיה עמו, ואמר שלצורך זה מותר וגם הוי ביחיד.

¹¹ שכ"כ המשנ"ב (תכ"ט, ח') וטוב לקרות בניסן כל יום הנשיא שלו, וביום י"ג פרשת בהעלותך עד "כן עשה את המנורה". ומקור מנהג זה הוא בדברי השלח"ק (פסחים נר מצוה). ופעמים היה רבינו קורא קריאה זו אחרי חזרת הש"ץ, ופעמים קודם תפילת שחרית, ונשאל על כך ופירש טעמו שקורא מתי שמצא שהות לקרות. (שמענו כן ראינו). והעיד הרב שלמה זלמן ליברמן שליט"א שרבינו היה אומר אחרי הקריאה את ה"יהי רצון" הנדפס בסידורים, וגם בשבת היה אומרו.

ו. בשבת הגדול אחרי תפילת מנחה היה רבינו קורא¹² את ההגדה¹³.

הנהגות אפיית המצות:

ז. היה מוציא את בניו מלימודיהם בת"ת ד' פעמים בשנה¹⁴, לשאיבת מים שלנו, לאפיית מצות, ולקטיפת הסכך ולהבאת לולבים¹⁵.

ח. היה אומר בשעת פתיחת הברז המושך את המים מהבאר "לשם מצת מצוה"¹⁶.

¹² בטעם קריאת ההגדה בשבת הגדול, כתב המשנ"ב (ת"ל, ב') לפי שהיתה בו תחילת הגאולה והניסים.

ורבינו היה מביא אה טעם מעניין ומיוחד בזה [והוא נמצא בהג' פעולת שכיר שעל גליון ספר מעשה רב], לפי שאם יארע יו"ט א' של פסח בשבת, יהא אסור מן הדין לקרות ההגדה לאור הנר אלא שנים בספר, שמה שהתירו לקרותה כל א' בפני עצמו הוא לפי שהוי כראשי פרקים, שאין לך ע"ה שאין ההגדה שגורה על פיו (עיי' אור"ח רע"ה, ט'), אבל כשעבר י"ב חודש שלא קראוה נעשית שכוחה, ע"כ הנהיגו לקרותה בשבת הגדול שלא יעבור י"ב חודש שלא קראוה, ומתוך זה הוי שגור בפיו ויוכל לקרותה בליל יו"ט שחל בשבת. עיי"ש.

¹³ כדברי הרמ"א (ת"ל, א') בשם הראב"ה, [והיה קורא מעבדים היינו, עד לכפר על כל עוונותינו], וכן היה נוהג אביו הקה"י.

אבל הגר"א לא היה אומר ההגדה בשבת הגדול, משום דאיתא במכילתא יכול מבעוד יום וכו' בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, כ"כ בפירוש בביאורו לשו"ע (שם, ב'), והובא מנהגו גם בספר מעשה רב (סי' קע"ז), והמשנ"ב בביאור הלכה (שם) הביא את דעתו. וגם החזון איש היה נוהג כדעתו ולא היה אומר ההגדה בשבת הגדול. [וכתב רבינו בספר הזכרונות, שיתכן שזה היה מחמת חולשתו].

¹⁴ כדי לחבב עליהם את מעשי המצוות, שזהו חלק מחינוך הבנים, ואף את נכדיו היה קורא להשתתף בעסק המצוות הללו. וגם אביו מרן הקה"י היה מזרז את נכדיו לבא לדברים אלו.

¹⁵ שהיה תקופה שהיו מביאים את הלולבים מיהוד.

¹⁶ שכן הביא המשנ"ב (תני"ה, כ"ג) בשם האחרונים, שיש לומר כבר בשעת השאיבה לשם מצת מצוה. וכ"ה בבאר היטב בשם המהרי"ל ומהר"י וויל. וכ"כ הא"ר בשם המטה משה שי"ל לשם מצת מצוה הן בשאיבת המים והן במדידת הקמח, והן בנתינת המים לקמח. וכ"ה בפמ"ג (משב"ז שם, ד') בשם החק יעקב, וראה עוד (שם, ת"ס, ב').

והנה הטעם שיש לאומרו כבר בשאיבת המים, אף שעדיין לא החל כלל בפעולת עשיית המצות, משום שכבר עתה בשאיבתם יש עליהם כמה דינים היוצאים משום השמירה מחימוץ, וכגון שיש לקרר המים בלינת לילה מחמימותן שאסור ללוש בהם, וזהירות שלא יפול בהם דבר חימוץ, ועוד.

ט. את החיטים שקצרו בקצירת יד¹⁷, היה רבינו טורח ומתאמץ¹⁸ לטווחם בידו. והיו משתמשים עמם לג' המצות שבקערה¹⁹.

¹⁷ בספר ארחות רבינו כותב, שרבינו הביא לאביו הקה"י מצה שנאפית מקצירת יד, אולם אביו סירב להשתמש בזה באומרו שאינו רוצה לנהוג חומרא חדשה, שאינו יודע אם כל שנה יהיו לו מצה עם חומרא זו, ויהיה בזה שאלה של נדר. נוציין שכיו"ב מיאן לקחת ציצית שנופצה לשמה מה שהתחילו אז, ואמר לרבינו ג"כ שהוא מטעם זה].

¹⁸ כמשי"כ המשנ"ב (ת"ס, ז') בשם האר"י ז"ל שיטריח את עצמו במצת מצוה עד שיתחמם ויזיע, עיי"ש. והי' רבינו טוחן עד שהרגיש שהוא מזיע, והי' אומר אני כבר מזיע, יצאתי ידי חובתי להזיע במצוות, והיה שואל אם כבר טחן שיעור כזית. ואח"כ היה נשאר עוד מעט זמן בשעת הטחינה, וכמ"ש הרמ"א (תני"ג, ח') ואנשי מעשה רגילים לילך בעצמם אל מקום הריחיים, לראות הם בעצמם לטחינת קמחיהם.

¹⁹ וכן מה שמוסיף להשלמת הכזיתים לבני ביתו. לפי שבמצות הנאכלות בליל הסדר מקיים מצות "בערב תאכלו מצות", לכך צריכין שמירה יתירה לשם מצת מצוה, ולכך כתב השו"ע (או"ח תני"ג, ד') שהחיטים שעושים בהם מצת מצוה, טוב לשומרן משעת קצירה ולפחות משעת טחינה וכו'.

וכמו שביאר המשנ"ב (שם כ"א), וכיון שכך יש מקום להקפיד בזה שיהיה הדבר נעשה בידים ולא במכונה, שבעשייה בידים אין סרך פקפוק של כוונת לשם מצת מצוה, והחזו"א הקפיד בענין זה טובא. משא"כ שאר המצות, עיקר הקפידא בהם רק לענין שלא יהיו חלילה חמץ. ועי' עוד במשנ"ב (ת"ס, ב') מש"כ בזה.

וראה בספר ארחות רבינו (חלק ב') שהביא שרבינו שאל את החזו"א אם צריך להדר לקנות קמח למצות מקצירת וטחינת יד אף שדמיו יקרים טובא, והשיב לו שזה נכלל בהוצאות שבת ויו"ט שאם מוסיף מוסיפין לו מן השמים.

נוסיף א' מילדי השכנים של רבינו שהיה מסתובב בבית רבינו כבביתו, שאף שהעניות בבית רבינו היתה גדולה בשנים ההם, מ"מ בהגיע חג המצות השתמשו בבית רבינו במצות יד בהרווחה גדולה, והיו מרסקים מצות רבות ליתנם בתבשילים כמו דגים ועוגות וכל מיני מטעמים, והיה מתפלא בתור ילד על השפע הגדול, עד שגדל והבין שאצל רבינו דברי חז"ל הללו על הוצאות שבת ויו"ט, פשוטם כמשמעם בלא חשבון וחשש כלל].

* * *

כתב האבן עזרא (ויקרא טז, ט) בתוך דבריו, ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת "עזאזל" תדע סודו וסוד שמו. מהו הסוד הזה, שעל ידו נדע סוד העזאזל וסוד שמו של העזאזל, אל מה ירמזון מיליו?

מבאר החתם סופר כי הסוד נמצא אחרי השם של "עזאזל" היינו מנין האותיות פחב"ט שהם האותיות שאחרי אותיות עזאזל, ומנין מספרם הוא 138, וזה גימטריא חמוץ.

עוד כתב החתם סופר, פסח מצה טרור בגימטריא קרע שטן, להורות שבכח המצוות הללו נוכל לצאת ממצרים, המצרים הסובבים אותנו מכל רוחותינו.

י. את הבצק הנעשה מקצירת וטחינת יד, היו אופים בתנור הראשון²⁰ שהיו בני החבורה עושים²¹, והיה רבינו נוכח במאפייה בשעת אפייתם²².

²⁰ ורוב המצות שלקח היו מתנור ראשון והשתדל מאד בזה. ענין ה"תנור ראשון" הוא לפי שהוא אחר הליבון הראוי שעשו בתנור, ע"י שהילכו גחלים על פני כולו, וממילא מה שנאפה מיד לאחר מכן נקי מחששות המתעוררות מאפייה לאפייה, כשאריות של בצק הנופלות ומצות כפולות או תפוחות כיו"ב.

וראה בחיי אדם (קכ"ח, כ"ז) שכתב, התנור ראוי לכל ירא שמים שקודם שיאפה יכשיר התנור כדן, אע"פ שאפו בו מצה, כי מי יודע אם היו נזהרים, ולכן יכשיר התנור כדן מחמץ למצה, ויהיו הגחלים מהלכים ע"פ כולו ויהיה חם מאד. וכ"כ הקצור שו"ע (ק"י, י"א) עי"ש.

ובחיי מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל היו שולחין אליו ג' ק"ג מצות מחבורת האפייה של רבינו, [שעד חתונת רבינו היה חמיו הגר"ש אוכל מצות מכונה כמנהג רבים מאנשי ירושלים, אולם מחתונתו ועד סוף חייו הקפיד לאכול מצות יד בלבד, והיה מקבלם בקביעות מחבורת האפייה של רבינו], וכיון שהגר"ש לא הקפיד כלל על קצירת יד שהכשיר לכתחילה לשמה במעשה מכונה, ורק על תנור ראשון הקפיד, לכך היו אופים תחילה מקצירת מכונה בתנור הראשון, וממנו היו שולחים את המצות להגר"ש.

ובשעת ההפסקה היו מלבנים שוב את התנור, ע"י שהעבירו גחלים על מקום מושב המצות, ואז היו משתמשים בקמח מקצירת וטחינת יד, ואופים באפייה זו שנחשבת ע"י הליבון במעלת תנור ראשון, וממנה היה לוקח רבינו את מצותיו. [זוהי כוונת הגר"ש ברזם זצ"ל בספרו עמ"ס פסחים, אם אפשר להשיג תנור ראשון וכו', ואם צריך כמות יותר גדולה יש לקחת בבוקר, ואח"כ בצהרים עוד פעם תנור ראשון. והכוונה כנ"ל שבצהרים היתה הפסקה ואז הכשירו את התנור שנית ע"י גחלים, ושוב נהיה מעלת תנור ראשון].

²¹ הנה בזמן החזון איש היה רבינו ואביו הקה"י אופים עמו את המצות לחג, והיה הגאון רבי ראובן כץ זצ"ל אב"ד פ"ת ורא"י לומז'א לוקח מאפייה זו את מצותיו.

ולאחר פטירת החזון"א הביא לו רבינו מצות ממה שאפה בחבורה יחד עם גיסו הגר"ש ברזם זצ"ל, ושאל אותו הרב כץ האם המצות הללו מהודרות כמו שהיו אצל החזון"א? והשיבו רבינו שעתה הם מהודרות יותר, כי בזמן שהיה החזון"א עמנו היה מכריע מה להכשיר ומה לפסול, ועכשיו שאין מי שיכריע לנו, אנחנו זורקים את כל הספיקות, ונשארים רק המצות המהודרות ביותר שלא היתה עליהם שאלה.

²² ראה מה שהביא השו"ע (או"ח ת"ס, ב') שהרא"ש היה משתדל במצת מצוה, ועומד על עשייתה ומזרז את העוסקים בהם ומסייע בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות להיטפל הוא בעצמו במצוה.

והיה רבינו עוסק בנתינת המים לקמח, [ראה במשנ"ב (ת"ס, ד') שאין ליתנו לקטן, דנתינת המים בקמח הוא בכלל לישה לדעת י"א בה' שבת], ובבדיקת התנור לפני האפייה שהלכו גחלים על פני כולו, כמבואר בדברי השו"ע (או"ח ת"ס, א'), ואף דהשו"ע מיירי כשאפו בתנור קודם לכן חמץ, מ"מ כל חבורה המקפדת טובא על כל עשיות המצה שיהיו כדת וכדין, אינה סומכת על מעשי החבורה שלפניה, ובפרט שחוששין לכפולות ותפוחות שנתחמצו, ומגעילין ומכשירין הכל כראוי, [ולפעמים יש חשש בליעות של טבל או דמאי].

ולאחר מכן היה יושב ליד פי התנור ומסתכל על האפייה, ועוקב ומקפיד שלא יגעו המצות [בכניסתן לתנור] בפי התנור שהיה מוקף בברזל, וחשש שיגעו בברזל לפני האפייה ויחמיצו, והיה מחמיר בזה מאד.. ומידי פעם היה אומר בניגון לשם מצת מצוה!, והביא רבינו עמו ספר "שונה הלכות" שאם תתעורר שאלה יוכל

יא. היו מקפידין שהחלונות בכל שטח המאפייה יהיו מכוסים בנייר²³.

יב. פעם שכחו לומר בלישת הבצק "לשם מצת מצוה", ואמר רבינו לזרוק את הבצק²⁴.

יג. בעת אפיית המצות²⁵, אמר כמה פעמים בשם גיסו הגר"ש ברזס זצ"ל שהתורה צייתה על

לידע את ההלכה, והיו מדברים עמו בלימוד. והיה אומר שגם החזו"א היה יושב ומסתכל על פי התנור ובודק הנ"ל.

וסיפר נכדו הר"צ שליט"א: פעם אחת כשנצרך רבינו לילך לביתו, ועדיין לא הגיע בנו הגר"ש שליט"א שהיה צריך לבא אחריו למלאות את מקומו ליד התנור, ביקש ממני רבינו שאשב במקומו עד שיגיע בנו, ושאלתיו על מה צריך להשגיח? אמר לי רבינו: הוא [=האופה] יודע טוב מאד מה צריך לעשות, אבל אם מסתכלים עליו, הוא באמת עושה כמו שצריך לעשות.

ובילדותו הלך רבינו עם אביו לאפיית המצות עם החזו"א, ושאל את החזון איש מה אני אעשה, אמר לו: אתה תצעק לכיוון העובדים "לשם מצת מצוה". [נתיבאר יותר ענין זה, לפי מה שכתב בספר ארחות רבינו (ב', ל"ג) שאמר הקה"י שאם משהו צועק מפעם לפעם לשם מצת מצוה, אף העובדים ששמעו ולא אמרו בפייהם דעתם כדעת המכריז].

ואף אחר שנעשה רבינו בר מצוה, עדיין לא התיר לו החזו"א ללוש, כיון שהקפיד על גדולים שצמח זקנם העליון ולא סמך על חזקה דרבא, [ע"י ביאורו"ל (ת"ס, א') שדן אם הלשמה הוא דאורייתא או דרבנן, ונטה לומר שהוא דאורייתא, ולכך יש לזהר שלא לסמוך על חזקה דרבא], ואז אמר לרבינו שיעסוק בהחלפת המקלות שמכניסים בהם את המצות לתנור.

²³ כי חששו שמא יהא יומא דעיבא דכולא שמשא, כמבואר בשו"ע (או"ח תנ"ט, א') וראה במשנ"ב (שם, ב' ד'). ואביו הקה"י בשנים קודמות היה מטפס על הסולם ומדביק היטב את הניירות על החלונות, בכל מקום שחשש שמא יש שם איזה פתח או חור, שעלול להכנס שם מאור השמש.

²⁴ י"ל שעשה כן מפני מש"כ המשנ"ב (ת"ס, ב') דאף ששאר מצות אי"צ שימור לשם מצוה, רק שיזהר שלא יהיה בהם חשש חימוץ, אך ישראל קדושים הן, ונהגו לעשות שימור לשם מצה בכל המצות. ואולי חשש רבינו לתקלה, שזה עלול להתערב עם שאר המצות העומדים לאכילת מצה שמורה בליל הסדר, ויצא שכר השארת המצות בהפסד מצות ליל הסדר, [ואף שהוא הקפיד ליקח מטחינת יד כנ"ל, מ"מ היו בני חבורה נוספים שלקחו משאר המצות].

אמנם אמר רבינו שגיסו הגאון רבי שאול ברזס זצ"ל העיר לו שצריך לשלם על המצות הללו לבעל המאפייה, [כפי שהיה נהוג בחברתם שמשלמים לבעל המאפייה לפי כמות המצות שנאפו בחבורתם], כיון שיכלו להשתמש בהם לאכילה בשאר ימי הפסח, שאין צריכים שיהיו לשמה אלא שלא יהיו חמץ. [וראה בספר שמענו כן ראינו (ח"ב עמ' קצ"ג) בנו"א קצת].

ובביאור הלכה (ת"ס, א' סוד"ה אין לשיין) הביא שנחלקו הראשונים אם לא חשב לשמה בלישה, אם מעכב בדיעבד או דסתמא לשמה קאי. [נמצא שיש צד שהמצות כשרות אפילו למצת מצוה. ומ"מ צ"ע בדיני ממונות, כיון שיש צד שפסול אי"צ לשלם ע"ז]. וע"י בספר זכרון שאול (להגר"ש ברזס זצ"ל, עמ"ס פסחים) בעניין אפיית מצות.

²⁵ הנה אחר פטירת החזון איש היו אופים במאפייה שעל ידי ויזניץ, [ולפני כן בזמן החזו"א היו אופים במאפייה שנבנתה לצורך אפיית מצות ע"י הרב מפוניבז' זצ"ל בבנין הישיבה, ואחר פטירת החזו"א נשבר התנור באופן שלא

חומרא יתירה (נערוי) ²⁶ במצות ²⁷...

יד. אחר האפי' [קודם אריזת המצות] היו בודקים אם אין כפולות ²⁸.

תיקוהו ויותר], עד שלימים עברו במאפייה זו לחימום באש שע"י גז במקום עצים, ואף שאין בדבר פקפוק הלכתי, מ"מ לא היה ניחא ליה להסטייפלר שינוי זה שהוא דלא כהמקובל מדורות, על כן החלו לאפות במאפייה של ר' דניאל בורר ז"ל.

²⁶ שנאמר בה "ושמרתם את המצות", ומחמת כן חייבים בשמירה מחימוץ לשם מצת מצוה, שמבואר בשו"ע (תנ"ג, ד') שטוב לשמרן משעת קצירה ולפחות משעת טחינה, אף דלא חיישינן לחימוץ אפילו בנשמרה רק משעת לישה.

וכמבואר במשנ"ב (שם, כ"ב) שהמצות שאוכלין בליל יו"ט צריכין שמירה יתירה, ולא די לנו במה שאין לנו ריעותא של חשש חימוץ, וכו'. וכן מבואר כמה פעמים במשנ"ב האי מילתא. הרי שבמקום שאע"פ שלפי שורת הדין אין לחוש לחימוץ, מ"מ עבדינן שמירה יתירה למעלה משורת הדין.

²⁷ סיפר הגאון הגדול רש"י אולמן זצ"ל שא' שאל את מרן החזון איש, שנהג שלא לאכול מצות בחג הפסח חוץ מהכזיתים של ליל הסדר, וכעת לעת זקנותו רוצה להישאל על כך. והשיבו החזון איש שאינו צריך להישאל, כיון שמקרא מפורש הוא בתורה "שבעת ימים מצות תאכלו". (מעשה איש א', קל"א).

ויל"ע אם היתה כוונתו משום דעת הגר"א ודעימיה, הסוברים שיש מצוה באכילת מצה כל שבעת ימים, ולכך מנהגו שלא לאכול מצה הוי כמנהג לבטל את המצוה שאין בו ממש. או שאף בלי זה כיון שהוציאה התורה בלשונה "שבעת ימים מצות תאכלו", אף שלא בא כציווי אלא להיתר אכילת מצה, מ"מ אין יכול לתפוס הנהגה שלא לאכול מצה בפסח.

ובענין דעת הגר"א באכילת מצה כל שבעה, סבירא ליה לרבינו שמקיים המצוה לשיטתו אף כשאוכל מצה עם עוד דברים, דלא בעינן ביה במצוה זו שיהא טעם מצה, שגדרה של המצוה היא שיאכל בפסח מצות כמו שהוא אוכל לחם כל השנה.

אבל דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל שכל שאוכל עם המצה דבר אחר המבטל טעמה של המצה, אינו מקיים מצוה באכילת מצה זו, לפי המבואר בגמ' (פסחים קט"ו א') שאכילת רשות מבטלת אכילת מצוה כמבואר בגמ'. (שער המועדים עמ' שט"ז).

²⁸ וכשנמצאה מצה שהיתה כפולה, היה מורה להסיר את הכפל עם עובי אגודל מסביבו, אבל רק את הכפולות ממש. ואילו את הכפולות הנעשים תוך כדי הוועלגער [רידוד והשטחת הבצק] לא היו מסירים, רק לפני האכילה היה בודק כל מצה, ואם היה וועלגער כפולה הי' מסירו וכאצבע סביבו. ולימד אותנו להכיר אם זה כפולה או סתם פס, שנבדוק משני צידי המצה אם הפס נמצא סימן שזה כפולה, [ואמר שאפילו אם אינו ממש זה כנגד זה בדיוק, כי לפעמים נמשך מעט מצד שני].

טו. לא לקח ממצות שנאפו בערב פסח²⁹ אחר זמן הביעור³⁰.

טז. אחר³¹ שהביאו לביתו את ארגזי המצות, היה רבינו מעשרם [לחומרא]³² ודואג להפרשת

²⁹ אמנם מובא בקובץ מבית לוי, שהחזון איש ביקש מהגר"ש וואזנר זצ"ל מצת מצוה בעבור גיסו בעל הקה"י. ומ"מ בהמשך השנים העדיף הקה"י לקיים מצות "בערב תאכלו מצות" במצות שאפה בחבורתו עם חומרותיו מאשר במצת המצוה הנאפית בערב הפסח.

וראה בספר ארחות רבינו הרבה מעשים בזה מידי שנה בשנה. והעיד א' מבני משפחתו של הקה"י שהיתה שנה שהובאה לו מצה שנאפית בערב פסח, והיתה רכה טובא וחוטין נמשכו בשבירתה, והורה רבינו לשורפו כדין חמץ, ומאז לא אבה להשתמש במצות אלו בפסח, אלא היה מכניסם לרשות המושכרת לגוי, ואוכלם בפסח שני. [וכנראה שזה היה פשר התחמקותו של רבינו מהגר"א הורוויץ זצ"ל שהיה דואג להביא לו המצת מצוה, כמתבאר לכל מעיין בספר ארחות רבינו הנ"ל, ולא רצה לספר לו המעשה כמו שהיה מטעמים מובנים].

³⁰ כפי שהביא המשנ"ב (תנ"ח, ג') בשם השלה"ק בספרו בגדי ישע, להליץ בעד מנהג רוב ישראל שאין נוהגין בזה לאפות מצותם בערב פסח אחר חצות, מפני שיש כמה דעות שאפילו בערב פסח שיעור חמץ במשהו, וזה קשה לזוהר שלא ימצאו אף משהו חמץ בהחיתים שלא יהיו מצומחים, ועל כן אופין מקודם כדי שיתבטל החמץ, עיי"ש. (שמענו כן ראינו).

ועל כן כתב רבינו ברשימת הנהגות החזון איש, שאת המצות לא אפו בערב פסח. וכן נהג הגר"א שלא להקפיד לאכול מצת מצוה ממצות שנאפו בערב פסח, כפי שמובא בספר מעשה רב (סי' קפ"ח).

³¹ והנה למרות שבדרך כלל הנהיג רבינו בביתו שיש לעשר מיד כל מאכל שנכנס לביתו, וכן נהג מרן החזו"א. וראה בספר דרך אמונה (מעשר י', כ"ב) שכתב רבינו שמטעם זה שסומכים על חבר שאינו מניח דבר שאינו מתוקן בביתו ומתקנו מיד, יש לזוהר שלא להשאיר בבית דבר שאינו מתוקן שמא ישכחו שלא עישר ויאכלו ממנו. והביא בציון ההלכה (שם, מ') שמרן החזו"א היה מזהיר על זה. וכן היה נוהג החזון איש ליתן לאשתו להפריש חלה מן המצות מיד כשהגיעו המצות לביתו. [ראה בארחות רבינו ב', מ"ב].

מיהו כלפי המצות שהגיעו לביתו לא מיהר רבינו לעשרם ולהפריש מהם חלה, וכנראה כיון שעדיין לא היה הבית נקי מחמץ לא רצה רבינו לפתוח את ארגזי המצות, ובפרט שאין לחוש שמא יכשלו בהם, שהרי בודאי לא יאכלו מן המצות לפני פסח, וכשהפרישו מעשרות וחלה, כתבו במדויק על הקופסאות. וראה בספר מעשה רב (סי' קפ"ט) שמשמע ג"כ שהגר"א לא היה מפריש החלה מיד בהגיע המצות לביתו, אלא בערב פסח. ויתכן שהוא כטעם הנ"ל, ועי'.

³² ומעניין הדבר שלא עישרו כבר את החיטים מיד בשעת גמר מלאכה, ואולי לא היה הדבר ברשותם בשעת גמר מלאכה, אף שהגיעו לטחון חלק מהחיטים בטחינת יד, או מטעמים אחרים שהיו בדבר, ומ"מ זו היתה המציאות שמאיה טעם לא עישרו קודם לכן, אלא לאחר שהיו כבר המצות בבית. [ואולי חזקה על חבר שאינו מניח תחת ידו וכו', היינו דווקא משנכנס לביתו ולרשותו, כנראה ג"כ מלשון רבינו בדרך אמונה הנ"ל].

ועל ארגז המצות בו היה חלק המעשר ראשון [שלא ניתן ללוי בזמנינו שאין להם אפילו חזקה כיון שעולין ע"פ עצמן, כמבואר בחזו"א (שביעית ה', י"ב. ודמאי ב', ו')], היה רבינו רושם שיש בו מעש"ר, כדי שלא ישתמשו בו למצות של ליל הסדר, משום שהחזו"א חשש בזה שמא אין זה בכלל לכם, כיון שאם יתברר בביורר מי שהוא לוי יהא צריך ליתן לו.

חלה³³.

יז. כשמפריש חלה משיעור עיסה של ברכה נוטל כזית³⁴, וכשמפריש משיעור שאינו של ברכה

[וכמו שביאר רבינו בספרו דרך אמונה (תרומות ו', ב' ביאור"ל ד"ה כהני, וציון ההלכה אות ע"ז), ודן שם לענין מי שהוחזק כלוי, שכתב שבאופן זה לא חשש החזו"א שלא יאכל המצות שהמעש"ר בתוכם, [אולי משום דהוי ס"ס]. אולם הביא שגיסו הגר"ש ברזם זצ"ל העיד שהחזו"א חשש אף לזה, שמא האמת היא שאינו לוי ויתברר אחר כלוי, ולא הוי בכלל לכם].

³³ הנה חיוב הפרשת חלה הוא מעיסה שיש בה קמח בשיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה, ונחלקו הדעות כמה הוא שיעורם בזמנינו, והקה"י בספרו שיעורין של תורה (שיעורי המצוות אות י"ט) העלה שמשיעור קילו ומאתיים גרם יש להסתפק, וממילא יש להפריש בלא ברכה. ומשיעור של שתי קילו ורבע בודאי יש בו שיעור חיוב חלה, ויש להפריש בברכה.

ואף שלכתחילה יש להפריש חלה מהעיסה ממש היינו בעודה בצק, מבואר בשו"ע (או"ח תני"ז, א') שמפני המהירות אין מספיקים להפריש קודם לכן, ויפרישוה לאחר האפייה, וראה במשנ"ב (שם, ה'), ולכך כל א' מפריש ממצותיו לאחר האפייה בביתו, ע"כ. ונהגו לעשות עיסה מק"ג אחד, שהוא בודאי פחות משיעור חלה, שלא יתחייב בחלה כלל בעודו בצק, [ובפרט שהבצק מתחילתו נעשה ע"ד לחלק לכמה בני"א], וכיון שכך בשביל להתחייב בחלה יש לצרף כמה מצות ע"י כלי, שנתחדש בקרא שגם הסל מצרף לחייב בחלה [ע"י רי"ף פסחים ט"ו ב' מדה"ר, ורמב"ם בכורים ו', ט"ז], וע"י הצירוף ביניהם יבואו המצות לידי חיוב חלה, ולאחר מכן יוכל להפריש מהם חלה.

וכך היה עושה רבינו את צורת הצירוף לענין הפרשת חלה: בארגזים הגדולים בהם היו מונחים ג' קילו מצות, [שבכמות זו יש בודאי שיעור חיוב הפרשה], המחולקים לג' שקיות נפרדות של קילו, [ויש לחוש שהשקיות חוצצות מצירוף סל, דהוי כמו בסלים נפרדים], לכך היו מוציאים מצה אחת ומבליטים מצה א' מכל שקית מעט כלפי מעלה, ומניחים את המצה הנ"ל שוכבת עליהם לחברם, כדי שלא יפסיקו השקיות מצירוף חיוב חלה, וגם ע"י זה יהיו מן המוקף.

ובארגזים הקטנים בהם היו מונחים פחות מב' קילו ורבע, שאי"ז מספיק לצירוף להתחייב בחלה בתורת ודאי היו עושים כנ"ל, ובנוסף לכך היו פורסים סדין על כל הארגזים הללו, כדי לעשות ע"י צירוף כלי על שיעור חלה. וביאור העניין, שיש בדבר ב' דינים, הא' צירוף סל כדי שיתחייב בחלה. והב' אחרי שכבר התחייב בחלה, צריך שבשעת הפרשה יהי מן המוקף ולזה צריך נגיעה. ולכן רבינו פרס סדין לצירוף סל באריזות הקטנות, והוציא את המצות [גם באריזות הגדולות שיש בהם שיעור חלה], כדי שיהיה מן המוקף.

ובפרטי הדינים בזה, ע"י במשנ"ב וביאור הלכה (תני"ז ס"א). ומש"כ רבינו בספרו דרך אמונה (בכורים ו', ט"ז ביאור"ל סוד"ה ואין), ובספרו שונה הלכות (תני"ז, ב').

ויש לציין שהיה נוהג רבינו לפטור בהפרשת חלה שלו, את כל הקופסאות שאין בהם חיוב חלה, [שהיו מגיעים לביתו אחר האפי' גם המצות של בניו חתניו וכדיו וכו', וכ"א בא לקחת משם. ורבינו ה"י מפריש חלה משלו ופטר את כל אלו שאין להם שיעור חלה עם ברכה. וע"י בזה].

³⁴ כן כתב רבינו בספרו דרך אמונה (בכורים ה', ע"ה, ב') שבזמן הזה שאין החלה נאכלת לכהן, נוהגין ליטול כזית מן החלה [ולא א' ממ"ח], והביא כן בשם כמה מן האחרונים.

נוטל פחות מכזית³⁵.

יח. את הפרשת החלה היה נותן לאשתו לעשות³⁶, ולאחר פטירתה לכלתו אשת בנו הגרי"ש שליט"א³⁷.

הנהגות בדיקת חמץ:

יט. בבחרותו שנה א' נסע לישיבה בליל י"ד לבדוק חמץ בחדרו³⁸, ואח"כ היה נוהג להשכיר את

³⁵ כן כתב רבינו בציון ההלכה (שם, קל"א) דבשיעור עיסה שיש בו ספק חיוב חלה, בודאי סגי בכ"ש ואפילו בפחות מכזית, עיי"ש.

³⁶ כתב רבינו בספרו דרך אמונה (בכורים ה', סק"ח) שמצות חלה מוטלת על האשה, והראה מקורו מדברי האור זרוע (חלק א' סי' רכ"ה), שכתב שממה שברוב מקומות מזכיר ושונה נשים אצל מצות חלה, שמעיין דמצות חלה על הנשים הוטלה לתקן עיסה מטבלה ולהפריש חלה, ומצוה שלה היא. אע"פ שעיסה משגלגלה נעשית טבל ואסורה בין לנשים בין לאנשים, מיהו מצות הפרשת חלה על האשה רמיה. [ועי' גם בהג' מי"י (זרעים סי' ל') שכתב שהוא ממצוות האשה. וכ"כ החזו"א (מעשרות ז', ט"ו ד"ה אח"כ) שזכתה במצות החלה].

וטעם הדבר שכן מצות הפרשת חלה היא ממצוות שנצטוו בהם הנשים, כמו שהביא רש"י (שבת ל"ב א') מהמדרש (ב"ר פי"ז) היא איבדה חלתו של עולם שעל ידה נטרד אדה"ר וכו', וכן איתא בירושלמי (שבת פ"ב ה"ב), וראה בגמ' (ביצה כ"ט א'), אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב מודדת אשה קמח ביום טוב ונותנת לתוך עיסתה כדי שתטול חלה בעין יפה. והיא אחת מג' עבירות הגורמות לנשים למות בעת לידתן, כמבואר במתני' (שבת לא:). ועיי"ש עוד.

מיהו בתשובות הגאונים החדשות (סימן קי"ד) כתוב, נשאל רב האי גאון, חיוב חלה על האיש או על האשה. והשיבו: כך ראינו שחיוב חלה על מי שהעיסה מסורה לו לאפותה, אם האיש ואם האשה. ואשר אמרתם כי הגאונים עשו החלה ממצוות הנשים, אטו הגאונים אמרו כי האיש שהעיסה שלו והוא אופה אותה אינו חייב בחלה, אלא כיון שהאפייה היא מן המלאכות שהאשה עושה לבעלה, ומנהג העולם שהנשים אופות והעיסה מסורה להן, דיברו בה חכמים, ולעולם כל מקום שהאיש אופה הוא חייב, ובסתם הדבר ביד האשה.

³⁷ ואע"פ שהיו המצות שלו, ובכח"ג היה מסתבר שרבינו באהבתו הגדולה לקיום המצוות יפרישם בעצמו ויזכה במצוה ובברכה, מה שלא היה באפשרותו עד עתה. ובפירוש כתב רבינו בספרו דרך אמונה (בכורים ה', ח') שאם אין לאיש אשה יפריש הוא. מ"מ כנראה כיון שהיה בנו הגרי"ש שליט"א ומשפחתו דרים עמו ושימשוהו בכל צרכיו ועניניו, והיה רבינו מתבטא פעמים רבות שבנו "ר' שאול" הוא בעל הבית, והרגיש שכולם סמוכים על שולחן א', לכן היה נותן לכלתו להפריש החלה כמו שהיא בעלת הבית.

ושמעתי מזקנתי אחות רבינו הרבנית ברום תחי' שאביהם הקה"י היה נותן לאשתו להפריש את החלה מן המצות, [ואף בימי חוליה האחרון המתין שתבריא מעט כדי שתוכל להפריש חלה מהמצות, ונפטרה בער"ח ניסן תשל"ג], ולאחר פטירתה היה מפרישם בעצמו, ולא נתן לבתו להפריש ממצותיו, [ולא כמ"כ בספר ארחות רבינו].

³⁸ כפי הנראה רבינו היה סבור מתחילה שכיון שאינו נמצא שם בפסח [ליכא שמא יבא לאכלו], ואין לו שום זכות ממון בחדר שהוא ברשות הישיבה [ליכא ב"י וב"י בביתו], לכך אין מוטל עליו הבדיקה. ואמר לו החזון איש שחייב לבדוק בברכה, [וכן הובא בספר דינים והנהגות. ובספר ארחות רבינו כ"כ בשם הקה"י, שטען שלא גרע משמש

חדרו שבישיבה לגוי³⁹.

כ. אמר שלכתחילה אפשר לבדוק⁴⁰ קודם ליל י"ד, את כל הדברים שאינם מחוברים לקרקע⁴¹.

בית הכנסת שבדוק בברכה, מיהו רבים חולקים על כך מכמה טעמים, וס"ל שיבדוק שלא בברכה, וכנראה טעמו שכיון שניתן לו רשות לדור שם, ויכול לבא לשם אף בפסח אם ירצה, לכך הרי זה כביתו לענין חובת הבדיקה, ואי"צ בשביל חיוב הבדיקה שיהא קנוי לו בקנין ממון כשכירות ושאלה, שהרי מסתבר שגם הדר בבית של הפקר שאינו רוצה לזכות בו חייב בבדיקה. ולכך נסע רבינו באותה שנה בליל י"ד לישיבה, ובדק את חדרו כדין.

³⁹ כך אמר רבינו כמה פעמים [וראה בספר שמענו כן ראינו, מה שדיבר רבינו בזה עם הר"ש ברכר זצ"ל]. מיהו יל"ע איך היה יכול להשכיר את החדר שהיה משתמש בו בישיבה והרי זה אינו שלו, [ונראה שאין לו אפילו זכות להיות שם, לפי שביד הנהלת הישיבה להעבירו לחדר אחר כרצונה. ובזמן רבינו לא היו רגילין ליטול שכר לימוד], ויתכן שנטל רשות לכך מהנהלת הישיבה. [שו"ר בספר ארחות רבינו (ב', כ"ב) שכתב בשם הקה"י שבחור ישיבה יכול להשכיר חדרו לגוי, שמסתמא נותנת לו הישיבה רשות לכך כדי שלא יכשל באיסור, ויל"ע למה לא תשכיר הנהלת הישיבה בעצמה].

ועוד יתכן שלא מכר אלא את חמצו העלול להיות שם, ובצירוף כך שאינו נמצא שם בפסח, נפטר מבדיקה, ומה שלא אמר לו החזון איש בשנה הראשונה למכור ולפטור מבדיקה, שכיון ששאלו על כך בליל י"ד ולא עמד קודם לכן למכור לגוי, לא יועיל מה שיחליט עתה בדעתו למכור למחר, שכבר נתחייב בבדיקה, [וביותר לדעת המקור חיים והחיי אדם שאינו נפטר מבדיקה במכירת י"ד, גם כשהיה בדעתו ב"ג למכור למחר לגוי]. משא"כ בשנים שאחר מכן כבר היה בדעתו קודם הבדיקה למכור לגוי, והועיל שלא יצטרך לבדוק. ובודאי שגם בשנים שאחר מכן עשה הדבר ע"פ החזו"א.

עוד העירוני שיתכן, שמה שהצריכו החזו"א לבדוק, הוא מדין היוצא מביתו בתוך ל', שכיון שהיה דר שם עד ראש חודש ניסן ויצא בתוך ל' יום לפסח, חל עליו חיוב בדיקה אף כשאין דעתו לחזור בפסח, כמבואר במסקנת הגמ' (פסחים ו' א') וכמו שכתב השו"ע (תל"ו, א').

⁴⁰ בלילות לאור הנר, או כנגד החמה ביום. לפי שזו היא צורת הבדיקה שקבעו חז"ל שאפשר לסמוך עליה לענין החמץ.

⁴¹ הנה חז"ל תיקנו לבדוק הבית מחמץ אור לארבעה עשר לחודש ניסן, והרוצה להקל מעצמו טורח גדול בבדיקת אור לי"ד, יכול להתחיל לבדוק בלילות הקודמים לזמן זה, ומ"מ אף שבדיקה זו מועלת שלא יהא צריך לבדוק שוב בליל י"ד במקומות שבדק קודם לכן, מ"מ כיון שלא נעשה בזמן תקנת חז"ל באור לי"ד, מפסיד את הברכה בבדיקה זו, כמו שפסק הרמ"א (תל"ו, א'). ולכך יש הנמנעים מלבדוק קודם.

עי' בזה במשנ"ב (תל"ג, א') ובשעה"צ (שם, ה'). ובספר חק יוסף הסכים שיוכל להקדים הבדיקה, ובלבד שישיר חדר אחד בשביל הברכה, [וצ"ע שהרי בכה"ג שבדק כבר כל ביתו יברך בשעת הביעור, ונמצא שמ"מ לא הפסיד הברכה]. אבל ממה שדימה השעה"צ דבר זה לדין ערום לא יתרום, משמע לכאוי' שיש להקפיד שלא יבדוק כלל בלא ברכה, שהרי סו"ס מפסיד הברכה על מה שבדק קודם לכן, ומה יועיל מה שישיר חדר, וכמו שלא נאמר שערום יתרום וישיר מעט טבל לתרום בברכה.

מיהו אולי הכא עדיף מערום בתרומ"מ, לפי שי"ל שמה שבדוק קודם י"ד ושומרו לבלתי יכנס בו חמץ, הרי הוא נחשב מעתה כמקום שאין מכניסין בו חמץ, ולא חייבוהו כלל בבדיקה אור לי"ד, ולכך לא יחשב כמי שעשה המצוה בלא ברכה.

מיהו בכל זאת נראה שאינו כן, לפי שתוך לי יום לפסח כבר נתחייב בבדיקת כל הבית, וממילא כשבדוק בלא ברכה מקיים את מצות הבדיקה שחייבוהו חכמים בלא ברכה, ורק אם יבדוק לפני לי יום שקודם הפסח, יתכן לומר כנ"ל שעושהו למקום שאין מכניסים בו חמץ, וכשיגיע לי יום שלפני הפסח, לא תחול חיוב בדיקה על מקומות אלוודו"ק.

וחדש רבינו שזהו דווקא אם בודק את הבית, או את המחובר לבית שדינו ג"כ כבית, אבל בדיקת מטלטלין שאינם מחוברים לבית, [כגון ארונות, מגירות, מיטות, כסאות, כיסי הבגדים וכדו'], אף שצריך לבדוקם מחשש ב"י וב"י ושמא יבא לאכלו, [כמבואר ברמ"א (תל"ג, י"א) לענין כיסים ובתי ידים], מ"מ אינו בכלל תקנת חז"ל בבדיקת הבית בליל י"ד, וממילא נמצא שלא הפסיד ברכה כלל בבדיקה זו. [דלא כחק יעקב (תל"ג, כ"ז) שכתב שזמן בדיקת הכיסים הוא ג"כ בליל י"ד. ושמעתי שהגר"צ פלמן זצ"ל הוכיח מדברי הגר"א שגם הוא סובר שתקנת הבדיקה היתה גם על מטלטלים, לפי שכתב בביאורו (תל"ג, כ"ב) מקור לדין הרמ"א בבדיקת כיסים, מדתן מקום שמכניסין בו חמץ וכו'. ומשמע דאית ביה דין הבדיקה].

והוכיח כן מהמבואר במשנ"ב (תל"ג, ו') שאם בדק אכסדרה לאור החמה קודם ליל י"ד, יחזור ויבדוק עכ"פ חדר אחד בלילה. וכיו"ב כתב בחק יוסף (שם, כ"ז) שמי שרוצה להקדים ולבדוק קודם זמן הבדיקה, מ"מ ישיר חדר אחד לבדוקו בליל י"ד כדי שלא יפסיד הברכה. הרי שהקפידו הפוסקים על בדיקת חדר, ולא הספיק להם במה שנשאר לו לקיים הבדיקה בכיסיו ובבתי ידיו וכיו"ב, ומוכרח כהנ"ל שזה אינו מתקנת בדיקת חז"ל שתיקנו על הבית. (מדודי הגר"ט יעקבזון שליט"א).

עוד הביא ראיה לזה [והובא ע"י בנו הגר"ש שליט"א, הודפס בגליון שיח אמונה ניסן תשפ"ב], מהמבואר בשו"ע (תל"ו, ג') ישראל היוצא מבית אינו יהודי תוך לי יום, אם הוא מפרש ויוצא בשיירה ולא יכנס בפסח בבית אחר, חל עליו חובת הביעור וכו'. וביאר המשנ"ב (שם, כ"ז) שעליו לקיים מצות בדיקה קודם שיצא מהבית, כיון שלא יקיים מצוה זו במקום אחר. ולכאוי אף שאין לו בית אחר, מ"מ יש לו חפצים שחייב לבדוקם כמו כיסי הבגדים וכיו"ב, ונמצא שיקיים מצות הבדיקה, [והחק יעקב לשיטתו לעיל נתקשה בזה שם, ע"י מה שדחק]. אלא בודאי שאין במטלטלים קיום תקנת חז"ל בבדיקה, לפי שחייבו לבדוק את הבתים.

ובנו הגר"ש שליט"א הוסיף לבאר בזה מה שבדק הספרים שרצה להשתמש בהם בפסח, ע"י מישוש היד דף דף קודם אור לי"ד, אף שבשאר הבית לא רצה להתחיל קודם לכן משום הפסד הברכה, והיינו כמשנ"ת שספרים הוו מטלטלין ואינם בכלל בית, וממילא לא נאמרה עליהם תקנת בדיקה באור לי"ד דווקא.

אמנם ראה בספר ארחות רבינו, שכתב שכל השנים היו בודקים את הספרים אצל החזו"א כמה ימים לפני פסח, אבל בשנה האחרונה בדקו בליל י"ד, שכיון שהיו בביתו בחורים רבים, העדיף שיבדקו לכתחילה את הספרים בזמן הבדיקה שתיקנו חז"ל בליל י"ד.

כא. היה מדליק נר ומניחו על השולחן⁴², ואח"כ היה מדליק נר נוסף משעוה⁴³ ומברך ובודק⁴⁴.
 כב. כשבירך על בדיקת החמץ⁴⁵ היה לובש כובעו ומעיל העליון⁴⁶, עד שמצא את כל עשר הפתיתים⁴⁷ אז היה מוריד כובעו ומעילו וממשיך בבדיקה..

⁴² וטעם הדלקת הנר הנוסף, משום שהדבר מצוי שהנר שבדוק עמו כבה באמצע הבדיקה, וכדי למעט את ההפסק בהדלקת הגפרורים וכו', לצורך זה הדליק נר שיהא דולק במשך כל זמן הבדיקה, ואם כבה הנר שבידו היה מדליק אותו תיכף ומיד מהנר הדולק. ובעצה זו היה נוהג רבינו גם בהדלקת נר חנוכה, ומאותו הטעם בכדי למעט את ההפסק.

⁴³ שכ"כ השו"ע (או"ח תל"ג, ב'), ובדרך כלל רבינו היה בודק בנר העשוי משעוה כמו שכתוב בעיקר הדין, ואף שר רגיל שבזמנינו העשוי מפראפין דולק ג"כ היטב, ולכך הוא כשר לכתחילה לבדיקה, [וכ"כ הגר"י קרליץ זצ"ל (חוט שני פסח עמ' נ"ט)]. וגם הקה"י היה מעדיף נר רגיל שאינו נוטף ומאיר היטב, והיה מונח בתוך פמוט, והיה בודק עמו. מ"מ אמר רבינו שיש להעדיף מה שכתוב במפורש בהלכה.

ומעניין לציין שאע"פ שרבינו לא היה טורח כלום בעול עניני הבית, מ"מ לעניני המצוות היה טורח ודואג מזמן זמנים טובא, ומידי שנה היה שומר במגירתו כמה נרות שעוה ממה שנשאר מנרות חנוכה, בשביל שיהיה לו בודאי נרות שעוה לבדיקת חמץ.

⁴⁴ רבינו לא היה מכבה את תאורת החשמל בשעת הבדיקה, ולא היה חושש שאור הנר אינו משפיע בכה"ג וכשרגא בטיהרא דלא אהני. ואמר שאדרבא תוספת האור שעל ידי החשמל, מסייעת לבדיקה, ועל כן כדאי להשאירה, ואור הנר יועיל לחורים וסדקים. וכך נהגו אצל החזון איש.

⁴⁵ הנה עבודת קיום מצות בדיקת חמץ בבית רבינו, היה ממש עבודה שלימה ועסק שלם, והיה נמשך זמן רב כמו ג' וד' שעות ויותר, במאמץ רב התכופך לכל פינה ולכל מקום, וגם כשעזרו לו כמה משמשים, היה עובר בסבלנות מרובה על כל הבית היטב, הופך כל פינה וממשמש בכל פריט ופריט. פותח כל מגירה וכל ארון, ומעייין בכל מדף ובכל שקית מה יש ומה מכיל, מתחת לארונות, ובמדפים מתחת ניירות שציפו אותם. כסאות ומזרונים וכדו' הפך לכל הצדדים, גם את השולחנות והמיטות פירקו ובדק מכל הכיוונים, בדק בביהכ"ס ובאמבטיה, בירר על בקבוקי הריח שהיו שם, היה בודק גם את מסילות החלונות והתריסים ועל הסורגים כיון שאפשר שאכלו שם התינוקות, [פעם מצאו מתחת הארון בייגלה, ושמח מאד על שמצא חמץ].

ובמקומות שהיה קשה להגיע או שלא היה ברור כ"כ אמר לשפוך נפט. [בתבית הדואר לא היה בודק, כיון שאמר שהוציא מכתבים ולא ראה שם חמץ]. וכל העבודה הגדולה הזאת הי' עושה מתון מתון עם נר בידו. אשרי עין ראתה כל זאת. ופעמים רבות כשהיה רבינו מגיע לבקר בבית נכדיו אחר שקנו דירה, הנושא הי' אם בגודל הדירה שקנו יהיה קל או קשה לבדוק את החמץ.

⁴⁶ בספר מקו"ח (לבעל החוות יאיר, סי' תל"ב) כתב, מנהג גדולין מעטפין עצמן בגלימה בברכת הבדיקה. ובספר מכתב סופר (א', י"ז) הביא שכן נהג החת"ס ללבוש החליפה והכובע כהולך לבית הכנסת.

⁴⁷ שהיה מוצאם תוך כמה דקות, לפי שביקש שלא יחביאום במקומות קשים. [אמנם לפעמים היה מוריד אחרי שהתחיל לבדוק מעט]. ואולי טעמו שעד מציאת י' הפתיתים, הוא עוסק בבירור במצות ביעור חמץ, שעליו למצוא החמץ הנמצא בביתו כדי להוציאו מביתו ולבערו, וכיון שעוסק במצוה מכבדה בלבישת מעיל העליון וכו'. משא"כ אחר כך הלא מסתבר שאין חמץ כלל בביתו שהרי ניקוהו כראוי, ואף שזקוק לבדוק שמא יש

כג. וכן לא היה שח כלל כל זמן שלא מצא הי' פתיתים⁴⁸, ואחר מכן היה שח לצורך דבר דחוף⁴⁹. ולא היה אוכל ושותה אפילו מים עד אחר הבדיקה⁵⁰.

כד. היה בודק בארונות הבגדים מתחת לבגדים⁵¹, ואף מתחת לעטיפה המכסה את המדף⁵². אבל לא בין ערימות הבגדים⁵³.

חמץ שאין ידוע לו, מ"מ אם לא ימצא חמץ נתברר שלא היה צורך בבדיקתו בשביל ביעור החמץ, שהרי מהטעם הזה הזקיקו ליתן הפתיתים בביתו שלא תהא ברכתו לבטלה, וכמש"כ המשנ"ב (שעה"צ תל"ב, יב) דכהיום שהמנהג לכבד ולנקות הבית מכל חשש חמץ, יש למנהג זה יסוד מדינא. וצ"ע.

⁴⁸ הנה שלא לדבר בין הברכה לתחילת הבדיקה מפורש בשו"ע (תל"ב, א'), ועוד כתב השו"ע (שם) שטוב שלא ידבר בדברים אחרים [היינו שאינם מענין הבדיקה] עד שיגמור כל הבדיקה, כדי שישים לבו לבדיקה.

ועוד יש סמך לדבר שלא לדבר עד אחר קיום כל המצוה, ממה שמצינו שלא ידבר בין ברכת להניח עד אחר הנחת תפילין של ראש, אף שכבר הניח של יד, עי' במשנ"ב (כ"ה, ל"ד). וכן ממה שמצינו שלא ידבר עד אחר השלמת כל התקיעות, עי' בשו"ע (או"ח תקצ"ב, ג') ובמשנ"ב (שם, ח' י' י"א). והלא יש הסוברים שחייב הבדיקה הוא על כל הבית, [עי' משנ"ב (תל"ב, י"א), וכ"כ בספר אור שמח (מילה ג', ו') שאם יהיה לו כזית חמץ בבית, עדן לא גמר מצותו וכאילו לא בדק כלל דמיא והוי מצוה אחת].

⁴⁹ ומה שלא היה דחוף היה מרמז בלבד. וכנראה טעם החילוק בזה הוא ג"כ כהנ"ל, שעד שלא מצא העשר פתיתים הרי הוא בודאי עוסק במצות בדיקת חמץ, ואינו שח ואינו נזקק לדבר אחר בשו"א. משא"כ אחרי שכבר מצא העשר פתיתים הרי הוא ספק עוסק במצוה, ובכה"ג שח לצורך דבר דחוף. ועי'.

⁵⁰ ראה במעשה איש (ג', קל"ג) מה שהביא בשם הג"ר שמואל נח לזנובסקי זצ"ל שהיה בבחרותו מהבודקים חמץ אצל החזו"א, וסיפר שפעם מצא א' מהבחורים בקבוק יי"ש חמץ, וניגש לשאול את החזו"א מה לעשות עמו, החזו"א שהיה אז בשעת חדוותא קרא לכל הבחורים שהיו באמצע הבדיקה, ומזג לכולם מעט יי"ש בכוסית ועשה עמם "לחיים". ויש לחלק כמובן.

⁵¹ לפי שבין הבגדים הוי בכלל מקום שאין מכניסים בו חמץ, שנוהגין ומקפידין בכך הנשים אחרי הכיבוס והנחת הבגדים בארון. אולם המקום שעליו הונחו הבגדים אינו נחשב בכלל זה, על כן היה מגביה את כל ערימת הבגדים ובודק תחתיה.

מספר נכדו שעזר לו בבדיקה, וכדי לבדוק המגירה הוציא כל מה שהיה במגירה והניחו על השולחן, אמר לו רבינו שיחזיר אחר כך הכל למקומו, שלא יצא שכרו בהפסדו, שהרי בדיקת חמץ הוא מדרבנן, ולצער את סבתא זהו מדאורייתא.

⁵² ואם העטיפה היתה מחוברת בנעצים לא היה בודק תחתיה. והנה אם עטיפה זו היא נייר חדש שהניחו בערב פסח אחר שניקו את הארון, יש לציין מה שהביא בספר חוט שני (פסח ב', שעה"צ מ"ח) ששמע שהחזו"א הורה שאם ניקו את הארון והניחו עליו נייר חדש, אפשר להניח עליו מוצרי פסח ואי"צ לבדוק בליל י"ד, כיון שיש על הנייר תורת מחיצה. וצ"ע בשמועה זו.

⁵³ והיה רבינו מורה לבני ביתו לכבס את הבגדים, באופן שכיסי הבגדים יהיו כלפי חוץ, ובכך יפטרו מבדיקה. ואמר להשאיר כן עד אחרי זמן הבדיקה, כדי שישארו בכלל מקום שאין מכניסים בו חמץ.

כה. היה עושה מחיצה גם בארונות הספרים העומדים למכירה⁵⁴.

כו. היה סוגר את החמץ במחיצה ביום י"ד⁵⁵...

כז. את כל סוגי הסבון וחומרי הניקוי וכיו"ב, היה רבינו מניח במקומות המושכרים לגוי⁵⁶.

כח. הספרים שמשמש בהם כל השנה היה חושש שמא יש בהם פירוץ חמץ⁵⁷, והיה מוכר את

ולמד כן ממה שכתב המשנ"ב (תל"ג, מ"ז) שנכון לבדוק את הכיסים בשעת הבדיקה, ומ"מ צריך לחזור ולנערם בשעת הביעור, שמא חזר והכניס בהם מחמץ שאכל אחר הבדיקה. הרי שיש לחוש שמא הניחו בהם חמץ אחר הבדיקה, על כן טוב להשאירם בחוץ שלא יהיו ראויים להכניס בהם דבר. [נהדבר מחודש שיש לחוש לכך אף בבגדים שאין לובשים אותם עד החג].

⁵⁴ שחשש שמא מאן דהוא הכניס שם חמץ, אף שבספרים עצמם כנראה שאין לחוש שהשתמשו בהם, מ"מ למקום של מדפי הארון יש לחשוש.

⁵⁵ בשטר מכירת חמץ ב"ג כתב "את כל המקומות שאסמן", ובשעת בדיקת חמץ ה"י מחליט מה לא בודק ומסמן שזה לגוי.

והנה בספר הזכרונות כתב רבינו על החזו"א "במקומות שהשכירו לגוי ב"ד לא בדקו רק עשו מחיצה, והמחיצות עשו עד ערב פסח בחצות". וציין רבינו למשנ"ב (סו"ס תל"ו) שהביא מחלוקת אם יש חיוב בדיקה בליל י"ד במקומות שדעתו להשכיר ולמכור למחרת ב"ד. ועכ"פ עשו המחיצה עד חצות אפי' שהמכירה לגוי ודאי היה לפני כן.

וסיפר חתנו הגר"ז ברוורמן שליט"א שהעיר לו שלפי האמור בשטר המכירה צריך לסמן את המקומות כבר ביום י"ג, ועלו אליו ג"כ הגר"מ בויאר והגר"ש רוזנברג שליט"א ודיברו עמו בזה, אבל רבינו המשיך במנהגו, לפי שכך ראה אצל רבותיו החזו"א והקה"י, שאת המחיצות למקומות שהשכירו עשו ב"ד, [כמו שכתב בספר ארחות רבינו (ב, ח') ע"ש].

ולכאוי נראה שסוברים שאין צורך במחיצה בשביל הבדיקה, [שהרי הביא המשנ"ב (תל"ו, ל"ב) שדעת הרבה אחרונים וכן המנהג שאי"צ לבדוק בליל י"ד, מה שבדעתו למכור לגוי אפילו אם ימכור רק למחרת ב"ד], וממילא הצורך במחיצה הוא רק בשביל שיהא היכר בפסח, ולכך די בסגירת המחיצות ב"ד בניסן.

⁵⁶ ואף שאינם ראויים לאכילת כלב, אמר שיש לחוש לדברי הגר"א (הובא בביאורו של שכו"ו ד"ה בשאר) שסיכה כשתיה, והוי בכלל דבר הראוי למאכל. ואף שהחזון איש (הובא בדרך אמונה שמיטה ה', מ"ט) אמר שדבריו אמורים רק בדבר הראוי למאכל. מ"מ אמר רבינו שיש מקום להחמיר בכך ולצאת מידי חשש וספק. (אלא).

וראה בספר ארחות רבינו (ב, פ"ח) ששאל רבינו את החזון איש, אם יש לחשוש במשחת נעלים משום חשש תערובת חמץ. ואמר לו שחשש חמץ אין כאן [לפי שנפסל מאכילת כלב], אבל חשש מלאכה בחוה"מ יש כאן. ראה משי"ת בזה להלן בס"ד.

⁵⁷ ואף שהיה מקפיד טובא במשך כל השנה שלא ליתן ספרים על שולחן הסעודה מחשש מילבין, [ואפילו את הברכות לא היו מניחים על השולחן], מ"מ חשש לחמץ הנמצא בספרים, שמא מישהו נסתכל בספר תוך כדי אכילת חמץ.

החמץ שבהם לגוי, ועשה להם מחיצה⁵⁸.

כט. אמר שאפשר לבדוק בברכה⁵⁹ בית של מי שאינו שומר תורה ומצוות, ואפילו כשלא עשאו

והספרים שהיה רוצה להשתמש בהם בפסח היה בודק דף אחר דף מערב פסח, [ולא היה מקפיד לבדוקם בנר, אלא במישוש היד לחוד ולאור החשמל]. והיה מיקל בזה ליתן אף לקטן היודע לבדוק, [אף שבבדיקה שמתקני"ח כתב המשנ"ב (תל"ב, ח') שלכתחילה נכון שלא לסמוך על קטנים]. וכן היה אביו הקה"י מיקל בזה.

כמו כן היו לו ספרים מיוחדים לפסח שהיו שמורים כל השנה במקום מוצנע. וגם ספרים חדשים שנוהרו מלהשתמש בהם בחמץ בערב פסח, היה משאירם להשתמש בפסח.

וכתב רבינו שכשהחזון איש היה נצרך לעיין באיזה ספר, היה הולך להסתכל אצל א' השכנים שלא מכר את ספריו, שבכה"ג שהוא דרך ארעי לא חשש שמא יבא לאכול, ובפרט שאינו שלו, וחיוב בדיקה שחייבו חז"ל חייבו על ביתו שדר בו, ולא על בית אחרים שנמצא בו לפי שעה. ולכך התיר רבינו לעיין גם בספרים שבבתי מדרשות שלא מכרום, כיון שאין חיוב בדיקתם על המעיין בהם. אבל לא ישאול ספר מחבירו ויכניסם לביתו, שאז תהיה מוטלת עליו הבדיקה.

⁵⁸ כדי שלא יהא חייב בבדיקת הספרים מפירורים, וחשש זה עורר עליו מרן החזו"א (או"ח קט"ז בסופו), שכתב שנראה שלענין חיוב מחיצה שתקנו חכמים (פסחים ו' א') אין חילוק בין פירורין לגלוסקא יפה, שהרי בשניהם יש לחוש שיבא לאכול מחמת שכחה והרגל, [ראה במשנ"ב (תמ"ב, ל"ג) שדעת הרבה פוסקים דאפילו פחות מכזית צריך ביעור], והלכך חייבין לבדוק הספרים משום חשש פירורין אף שבדאי אין בהם כזית.

והטעם שלא מצינו בפוסקים ראשונים ענין בדיקת הספרים, כתב בספר חוט שני (פסח עמ' פ"ו) לבאר, לפי שבזמנם היו הספרים יקרי ערך ונוהרו מאד עליהם ולא השתמשו בהם בחמץ כלל, משא"כ בזמנינו. [ויש חולקים שאי"צ לבדוק הספרים, דלא חיישינן לאכילת פירורין שבספר, וכן ליכא ב"י בפירורין שאין בהם כזית].

ובספר תורת המועדים הביא כמה סימוכין מדברי הפוסקים שיתכן שחששו לזה, לשון הבית יוסף בספרו אבקת רוכל (סוף סי' נ') הייתי עסוק בביעור חמץ מבין הספרים. ובנודע ביהודה (תנינא אהע"ז קל"ד) הנחת האגרת מידי באיזה ספר, ועתה היום הזה בחפשי בין הכתבים בעסק חמץ מצאתי מכתבו. בספר מעשה רב (סי' קע"ח) העיד שהגר"א היה מנקה הספרים לפסח, ויש גירסא בזה"ל, וצריך לבדוק בכל תיבה ואפילו בספרים, דלפעמים משתמשים בהם בעת הסעודה.

⁵⁹ אמר רבינו שיכול אפילו לברך בכה"ג הן מצד זכין לאדם, והן מצד חיוב ערבות. (שמענו כן ראינו).

ולכא' מקור הדברים דאיכא זכין לאדם אף במצוות ולא רק בממון, הוא מבואר להדיא בגמ' (ערוכין פ"א ב') דבעירובי חצירות מערבין אף שלא לדעתו, לפי שזכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו. וכן מצינו בדברי הרמ"א (יו"ד שכ"ח, ג') שאם יודע שזכות הוא לבעל העיסה להפריש חלתו קודם שתקלקל עיסתו, מותר ליטול חלה בלא רשותו, דזכין לאדם שלא בפניו, ומקורו מתרוה"ד (א', קפ"ח). ומשמע שמברך גם כן, שלא פירשו שבכה"ג לא יברך.

אלא שידוע שהקצוה"ח (רמ"ג, ח') חולק על דברי התרוה"ד, וכתב שאין זכין מאדם אלא לאדם, ולדבריו יש לדון אם גם בדיקת חמץ יהא בכלל זאת שאין זכין מאדם, שהרי הבדיקה היא בשביל ביעור החמץ מרשותו של האדם. ואולי יש לחלק ע"פ מה שאמרו בגמ' (ב"ק צ"ח ב') דחמץ הכל מצווין עליו לבערו. ויל"ע.

ומצד ערבות המבואר בגמ' (רי"ה כ"ט א') שאע"פ שיצא הברכה מוציא אחר, ופרש"י לפי שכל ישראל ערביין זה לזה. וממילא יש קיום וחיוב מצוה על הבודק מצד הערבות שיש לו על בעה"ב החייב בבדיקה, וכיון שכן הוא קיום מצוה גמורה ובעיא ברכה.

אמנם ראה בכתבי קה"י החדשים (מנחות ס"י כ"ג) שנשאל הקה"י לענין מי שקבע מעצמו מזוזה בבית אדם שאינו שומר תו"מ, האם יברך עליה או לאו, והשיבו שכיון שמזוזה חובת הדר היא ולא נשלח ע"י בעה"ב פשוט שאינו מברך וציוונו. והביא דמיון לזה מבדיקת חמץ שכתבו הפוסקים (ע"י משנ"ב תל"ב, י. ושעה"צ ז') ששליח יכול לברך משום דשלוחו של אדם כמותו, משמע שלולי דין שליחות לא היה יכול לברך.

ולכאוף כוונתו דאף ששייך זכין לאדם במצוות וזכיה מטעם שליחות והוי כשלוחו, מ"מ היינו דווקא כשעושה כן שלא מדעתו, דאמרין אילו היה יודע היה שולחו ולכך הוי כשלוחו, אבל באופן הנזכר שידע הבעה"ב מחסרון המזוזה ולא רצה לקבוע מזוזה, וכן בבדיקת חמץ כשבעה"ב אינו רוצה לבדוק החמץ, אף שלא איכפ"ל בקביעת המזוזה ע"י אחר ובבדיקת החמץ ע"י אחר, אינו יכול ליחשב כשלוחו, ולכך לא יוכל לברך.

אמנם העיר רבינו בגליון ספר כתבי קה"י הנ"ל, שמדברי הביאור הלכה (תקכ"ז, ז' ד"ה ומצוה) לענין עירובי תבשילין, משמע שאם ידוע לו [לגדול העיר] שיצטרכו [בני העיר לעירוב] יכול לברך, אע"פ שלא עשאוהו שליח, והשאיר בוי"ל. [וכמו כן יש להעיר מהמבואר לענין עירובי חצירות, אלא שכאמור אין מפורש בגמ' שמברך].

ולדברינו למעלה לכאוף החילוק מבואר, שבאופן זה שעשה ערוב תבשילין עבור בני העיר, שפיר יכול לברך כיון שהוא נחשב כשלוחם, משום האי דינא דזכין שלא בפניו וזכיה מטעם שליחות, וכל מש"כ הקה"י שאינו יכול לברך, היינו כשאינו רוצה בקביעת המזוזה ובבדיקת החמץ, דבכה"ג אינו נעשה כשלוחו. וראה עוד מש"כ בענין זה בספר דעת נוטה (מזוזה ס"י ע"ה).

[ובספר תורת המועדים (תל"ב, ו' הערה כ') העלה ה' טעמים שלא יברך בכה"ג, א. כיון שאין בעה"ב מבטל אח"כ חמצו. ב. כיון שאין רוצה שיבערו לו החמץ א"א לזכותו בע"כ. ג. זכין מאדם לכו"ע א"א בע"כ. ד. בדיקה זו נחשב כאפרושי מאיסורא שאין עליה ברכה. ה. אם הוא בגדר מומר יתכן שאין שליחות וערבות למומר. וכמובן שיש לדון טובא בכל הדברים].

וטרם אכלה לדבר, אציין מה שראיתי דבר חידוש שמביא בספר מאיר עיני ישראל, שמעיד א' מתלמידי החפץ חיים, שבהיותו בשיבת ראדן והיה מהיחידים שנשארו אף בחג הפסח, וביום י"ד בערב פסח יצא מרן החפץ חיים מביתו ונכנס להיכל הישיבה, וקיבץ עמו אותו תלמיד ותלמיד נוסף, ועשה עמהם מושב בי"ד בכדי להפקיר את כל החמץ של היהודים שאינם שומרי תורה ומצוות מדין הפקר בי"ד הפקר, כדי לזכותם בכך להוציא את החמץ מבעלותם שלא יעברו בב"י ובי"י.

ויש לעיין דאף דבעלמא כתבו הפוסקים דמהני מכירת חמץ שלא מדעת חבירו דזכות הוא לו, [ע"י מג"א (תל"ו, י"א), שו"ת פנים מאירות (ב', כ"ב) שו"ת חת"ס (אבעה"ז י"א) חזו"א (אבעה"ז מ"ה, י"א) ועוד], מ"מ כאן שאין בעל החמץ רוצה בזה, ויאכל חמצו בפסח ר"ל, מה משמעות יש להפקר זה, וי"ל. שוב הראוני מה שדן בזה בספר מקראי קודש (פסח ח"א ס"י ע"א) לצדד דכיון דהוי זכות גמור, זכין לו בעל כרחו אפילו בעומד וצוח, עיי"ש בכל דבריו. והראוני גם לספר נחלת אליהו ולהגר"א דושניצר זצ"ל, ס"י ס"ה) שכתב בשם החזו"א שא"א לעשות פרוזבול עבור מי שאינו שומר תו"מ.

שליח⁶⁰.

ל. אחר בדיקת חמץ היה אומר לאשתו הרבנית ע"ה ואף לבניו הקטנים⁶¹ לומר כל חמירא⁶².

⁶⁰ ואף כשיש לחוש שיכניס בעה"ב חמץ לביתו אחר הבדיקה, מ"מ אין הדבר ברור ואפשר שישוּב בתשובה קודם לכן. וראה בקריינא דאגרתא (ב"י, שע"ג) שכתב שראוי לנקות בית של מי שאינו שומר תו"מ להצילו מחמץ, אף שנמצא בבית אחר ויש שם חמץ, מ"מ בזה שינקה בית זה יתמעט איסור ה"בל יראה ובל ימצא" של בעה"ב, עיי"ש. [מיהו אולי כיון שבבית זה לא יכניסו חמץ, נמצא שמקיים בדיקה בבית זה, משא"כ כשבאותו בית יכניס בעה"ב חמץ, שבזה יש לדון שאין משמעות לבדיקה כלל. מיהו ראה בשו"ע (או"ח תל"ו, ג') ש"א ששייך ענין בדיקת חמץ בבית שנכנס לדור בו גוי בפסח, ויכניס לבית חמץ בפסח, ויל"ח].

⁶¹ אפשר שעשה כן משום מצות חינוך, שאף אם יש חמץ השייך להם מן התורה, ואין ביטול אביהם מועיל לזה שאינו שלו, [מיהו מדין אפטרופוס יכול האב להפקיר ולבטל חמצם. ועוד שמבואר בשו"ע (חוי"מ ר"ע, ב') שלעולם האב זוכה מן הקטן, בין אם הרויחו בסחורה או במלאכה ובין ע"י מתנה, עיי"ש], מ"מ אין ביטולם כלום שאין להם דעת לבטל את החמץ. וכמו שנראה ממש"כ המשנ"ב (תל"ד, ט"ז) דיתום קטן שאין לו אפטרופוס אפשר שאין לאסור החמץ שלו אחר הפסח דלמאן ניקנסיה. ולא כתב שיש ללמדו לבטל בעצמו את חמצו. [ומקורו מפמ"ג, והעירו שסותר דברי עצמו שכתב (פתיחה כוללת ד', ב') שחמץ של חש"י שעבר עליו הפסח אסור, אע"ג דליכא למיקנסיה לא פלוג רבנן].

מיהו יתכן שיש כח בביטולם, שהרי נתבאר בראשונים שאין הביטול נחשב כהפקר ממש, שהתורה היא שהוציאה כבר את חמצו של אדם מרשותו, אלא שהוא הסכמה למה שציוותה התורה וכו', ואולי דבר זה אי"צ דעת גמורה ושייך גם בקטנים, ע"י כע"ז במשנ"ב (תל"ד, ט"ז) שמבאר איך מהני שליחותלביטול חמץ מה שלא מועיל שליחות להפקר, עיי"ש. ועוד יש לדון דכיון שביטול חמצם הוא זכות גמור להם, אף קטנים יכולים להפקיר בכה"ג, ע"י במש"כ התוס' (כתובות י"א א' סוד"ה מטבילין, וב"ב קמ"ג ב' ד"ה ואם אמר).

⁶² והיה אומר כן ג' פעמים, וכן נהג אביו הקה"י, [ומקור הדבר בספר מורה באצבע להחיד"א ז"ל (ז', ר"ג) שכתב כי כן מדות חכמים, ואל תשגיח במי שכתב ההיפך].

* * *

דין נפילת אפים מחסיבה

הבית יוסף (או"ח סי' קל"א) הביא מדברי השבלי חלקט (סי' ל' עמ' כו) שחביא דברי רבינו האי גאון שפי' בטעמא דהנופל על פניו בנפילת אפים, צריך לחטות ראשו לצד אחד, ולא יהא מוטח על צדו הימנית אלא על צדו השמאלית, וחטעם בזה משום דחסיבת שמאל היא שישמח חסיבה, שחיא חסיבת בני חורין ומלכים, ולכך באותו הצד שנראה בחסיבתו כבן מלך ואיש חורין, בו צריך ליכנע לפני המקום.

הנהגות ערב פסח:

לא. מצעירותו היה רבינו נוהג לסיים את הש"ס⁶³ בערב פסח, לפטור עצמו מתענית⁶⁴ בכורים⁶⁵..

⁶³ כמו כן סידר בסדרי חובות הלימוד שלו, שיסיים עד ערב פסח גם את התלמוד ירושלמי, תוספתא, שולחן ערוך, רמב"ם, משנה ברורה, מדרשים, ועוד ספרים. פרט לתנ"ך שאותו היה מתחיל לאחר שמחת תורה, שאז מתחילין תורה שבכתב, והיה גומרו לקראת שמחת תורה לשנה הבאה.

⁶⁴ בנו הגר"ש שליט"א כתב בהגדה בשם רבנו, שיתכן שסיום עדיף מלצום, כי התענית היא רק מנהג, ואילו הסיום הוא סעודת מצוה מדינא. ושמעתי שפעם פנה א' ממתפללי בית כנסת למסיים, ואמר לו שימתין מעט עם הסיום כיון שרוצה לצאת ולא לשמוע את הסיום, כי רוצה לקיים את עיקר הדין להתענות. וכשבה מעשה זה לפני רבינו, אמר שמעלת הסיום גדולה ממעלת התענית. ויש לדון שלכאור' נשמע מזה שגם מעלת שומע הסיום גדולה ממעלת התענית.

⁶⁵ אמר רבינו שלא ראינו נוהגין לעשות סיום על תנ"ך. והמנהג לפטור בכורים מן התענית, לא נהגו אלא בסיום מסכת, וכמו שהזכיר המשנ"ב (ת"ע, י') בלשונו. וגם בגמ' (שבת קי"ט א') מצינו סעודה על סיום מסכתא ולא מצינו סעודה על סיום ספרים אחרים. [וראה מה שהביאו בשם רבינו בדרך שיחה (ב'), ש"נ שני"א] לענין סיום על מסכת תמיד שאינה מועילה אלא בשעת הדחק.

ושאלו את רבינו מהמבואר בגמ' (ברכות י"ז א') ר' יוחנן כד הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי וכו', וכתב הפני יהושע שהיה רגיל לעשות סעודת סיום, כדאשכחן בשבת דאפילו בסיום מסכתא הוי עבדי יומא טבא לרבנן. ומדברי הפנ"י משמע דאדרבא סיום נביא עדיף טפי מסיום מסכת. ודחק רבינו שהכוונה שהיה מסיים ספרא דאיוב יחד עם מסכת מתלמודו. אמנם דברי הפנ"י הובאו להלכה בספר דעת תורה (להמהרש"ם מברעזאן זצ"ל, תקנ"א, י') לענין סעודת סיום בתשעת הימים, ובספר מנחת פיתים (נר"ד רמ"ו, כ"ו) עי"ש.

אמנם דעת הגר"ש וואזנר זצ"ל (מבית לוי ז', עמ' כ"ז) שגם על סיום סדר משניות שייך לעשות סעודת מצוה, [וכן הביא בספר דעת תורה (שם) בשם הגאון אב"ד קאמינקא], וכן על ספר נ"ך, [וראה בספר האלף לך שלמה (אוי"ח סי' שפ"ו) שכתב, לחלק בין סיום נ"ך שמועיל לפטור את הבכור מתענית רק כשסיים בדרך לימודו, ולא נתכוין לעשות כן כדי לפטור עצמו מהתענית, ואילו המסיים מסכת מועיל לפטור מהתענית אף אם מכין בלימודו לסיימה כדי לפטור עצמו]. וראה גם בשו"ת אגרות משה (אוי"ח א' קנ"ז) שדן שגם סיום לימוד ספר מקרא בעיון במפרשים הראשונים, מהני לסעודת מצוה.

וכך העיד בנו הגר"ש שליט"א שהיה נוהג רבינו עשרות בשנים שלא היה אומר ההדרן רק בסיום מסכתות מהבבלי ומהירושלמי. אמנם בשנים האחרונות היה רבינו מציין את שמחתו בעת סיומים נוספים ע"י אמירת הדרן ושתית יין, כגון כשסיים לימוד כל ספר היד החזקה להרמב"ם, ואמר אע"פ שאין זה סיום מסכת הלא אמירת ההדרן היא תפילה. (החובות). מיהו הגר"א מן שליט"א כתב שראה שבסיום השו"ע אמר רבינו את ההדרן ולא בסיום הרמב"ם, וביאר לו לפי שהשו"ע הוא הלכה למעשה, ואילו ברמב"ם פעמים שאין פוסקים הלכה כדבריו. (ראה דרך שיחה ח"ב עמ' שני"א). ואמר רבינו שנוסח ההדרן נסדר כבר ע"י הגאונים, [ע"י ספר האשכול (סוף הל' ס"ת) בשם רב האי גאון].

עוד הוסיף רבינו שמותר לאומרו אפילו בפחות מעשרה ללא קדיש. ואפילו את הנאמר בלשון ארמי, כיון שאמרו חז"ל (ברכות ו' א'. תמיד ל"ב ב') שכל העוסק בתורה [בלילה] שכינה כנגדו, ואמרו בגמ' (שבת י"ב ב') דכיון

לב. בערב פסח שחל בשבת, היה עושה רבינו שני סיומים, ביום חמישי וביום שישי⁶⁶.

לג. בתפילה שבסיום מסכת היה אומר רבינו וצאצאי צאצאינו⁶⁷.

לד. קטן בכור שסיים מסכת בערב פסח, אין אביו חייב לסיים⁶⁸.

ששכינה עם החולה רשאי לשאול צרכיו בלשון ארמי, ה"ה כאן במסיים לימוד המסכת, וציין לדברי הגמ' (מנחות ס"ז א') יהא רעוא דאחזיה בחלמא, הרי ששאל צרכיו בלשון ארמי ביחיד, והוא משום ששכינה כנגדו. [מיהו יל"ע דמצינו טובא יהא רעוא בש"ס אף כשאנו עוסק בתורה, ע"י ברכות נ"ו א' ומגילה כ"ז ב'].

⁶⁶ לפי שכתב השו"ע (או"ח ת"ע, ב') שאם חל ערב פסח בשבת, יש אומרים שמתענין הבכורות ביום חמישי, וי"א שאין מתענין כלל. ומי שאינו יכול להתענות ביום חמישי יתענה ביום שישי, כמו שמצינו ברמ"א (תרפ"ו, ב') שבעלי ברית בתענית אסתר שהוקדמה ליום חמישי, יתענו ביום שישי.

אמנם אם סיים מסכת ביום חמישי שבזה נפטר מלהתענות ביום ה', הורה החזו"א שנפטר בזה מן התענית לגמרי, ואי"צ להתענות ביום שישי, [נע"י בספר חוט שני (פסח א', ו') מש"כ בביאור הדבר, והוסיף שפעם השיב החזו"א לשואל, ע"פ דברי החוות יאיר (שו"ת סי' ע') שיכול לקיים סעודת הסיום למחרת היום שסיים, נמצא שגם ביום שישי מותר לו לאכול משום הסיום שסיים ביום חמישי. ואף בזה שכבר אכל סעודת הסיום, יכול לעשות סעודה יומיים לדברי החזו"א].

וכיון שרוב הדעות סוברים שיש להתענות ביום חמישי [ע"י בבאר הגולה שם], לכך היה עושה רבינו את סיום הש"ס ביום חמישי, [והיה מסיים מסכת נדה, ואף שבסדר לימוד הש"ס היה לומד ג"כ את המשניות שבסדר זרעים וטהרות עם פ"י הר"מ והר"ש כפי המודפס בש"ס וילנא, מ"מ היה מקדים לימוד המשניות לפני לימוד מסכת נדה. ואולי עשה כן כדי שסיים את הש"ס בלימוד מסכת שיש בה גמ'].

וכיון שהחיד"א בברכי יוסף (שם, ד') כתב שמהר"ם פרויניצא"ל כתב דמתענין ביום שישי, והביא ראיות לכך, וכתב שכן כתב רבינו מנחם לבית מאיר. לכך היה רבינו לאחר הסיום שביום חמישי לומד מסכת חדשה [כל פעם מסכת אחרת. ופעם רצה לבדוק עצמו אם יכול להספיק כל מסי' בבא בתרא ביום א', והספיק ללמוד כל המסכת ביום א'], ועושה סיום נוסף למחרת ביום שישי. וכן היה נוהג אביו בעל הקה"י, לעשות סיום גם ביום שישי. [החובות]. וי"א שיעשה סיום ביום ה', וביום ו' יאכל משיירי סעודת הסיום, ומביא לזה סמך מירושלמי (מו"ק ב', ג') דר' יוחנן היה אוכל משיירי סעודת מצוה למחר, עיי"ש.

⁶⁷ אף שבנוסח ברכת התורה שבכל יום היה אומר רבינו וצאצאינו לחוד, [כמו שכתב רבינו בתשובתו (תשובות הגר"ח סי' תת"פ) שמנהגו לומר אנחנו וצאצאינו. והוא ע"פ המשנ"ב (מ"ז, ט') שכתב שיש מדקדקין להוסיף וצאצאי צאצאינו, ואי"צ לכך כי בכלל וצאצאינו הוא ג"כ בני בנינו], מ"מ בהדרן של סיום מסכת היה מוסיף וצאצאי צאצאינו. וצ"ב טעמו לזה. ואולי שאני נוסח בקשה מנוסח ברכה, ומה שכתב המשנ"ב הוא כלפי נוסח ברכה, שהוא יתור לשון לומר וצאצאי צאצאינו כיון שנכלל בצאצאינו, אבל בנוסח ההדרן שהוא בקשה יכול להוסיף בלשונו ולפרט בלישנא יתירא.

⁶⁸ ומצינו שכבר כתב כן בשו"ת צפנת פענח (ב', י') להוציא מדעת האומרים שבקטן, עיקר חיוב הסיום הוא על האב ולא על הבן. ואפילו לא סיים הקטן אלא ששמע סיום מאחר, הרי זה פוטר את אביו מלצום עבורו. וכן אם אביו ג"כ בכור ועשה סיום עבור עצמו, מועיל סיום זה לפוטרו גם מהצום שחייב עבור בנו, ואין אומרים שצריך שני סיומים, [ע"י במשנ"ב (ת"ע, ט') ודו"ק]. (שאי"ר עמ' שני"ג).

לה. לא שרף את החמץ בתחילת הבוקר של י"ד בניסן, אלא המתין לשרוף בזמן שריפת חמץ⁶⁹.

לו. היה לובש כובע ומעיל עליון כשהלך לשרוף את החמץ⁷⁰.

לז. היה שורף בשריפת חמץ את ההושענות והלולבים וכו'⁷¹ ששמר מסוכות לצורך זה⁷².

אמנם לענין אם סיום זה של הקטן מועיל לפטור אחרים מהתענית, ראה בספר משנת הגר"ש (עמ' פ"ה) שהביא שדעת הגר"ש אלישיב שאין סיום של קטן מועיל לפטור אחרים. ועיין.

⁶⁹ אע"פ שדרכו של רבינו בכל המצוות להיות מן הזריזין המקדימין למצוות, סבר שכל זמן שהחמץ ראוי לאכילה והנאה עדיין לא הגיע זמן מצות הביעור, שלא אמרו חכמים לבער חמץ הראוי ומותר באכילה. אבל לאחר שהגיע זמן הביעור שפיר שייך זריזין מקדימין למצוות, כמש"כ השלה"ק (פסחים נר מצוה אות י"ח). וראה במשנ"ב (תמ"ה, ז') ושורפין בשעה חמישית.

ופעם אמר לו א' מבני ביתו, מה עם זריזים מקדימין. והשיב לו רבינו בחינד, א"כ תשרוף את החמץ כבר אחרי פסח, בשביל הפסח של שנה הבאה.

ועי' בספר מועדים וזמנים (חלק ח') שכתב שאין לבער קודם הזמן משום איסור הפסד אוכלין. אבל הקה"י במכתבו שם אליו חולק על זה, וסובר שלא שייך בכגון זה ביזוי והפסד אוכלין, כיון שלפי השערה כבר לא יהיו אוכלים לדבר זה, וראיתו מהמבואר בגמ' (פסחים י"ג ב') שמבערין תרומה מלפני השבת כיון שכבר ביקשו להם אוכלין ולא מצאו, אף שבאופן רחוק אינו מן הנמנע שיזדמנו אורחים כהנים. [ועי' בספר אגרות ורשימות קה"י (ח"ד ס"י ג') חילופי מכתבים ביניהם בזה].

ולפעמים היו מנסים בני הבית לזרז את רבינו, כיון שהיו רבים שהיו מחכים לו למטה, ואף כמה משכניו גדולי התורה ששרפו בעצמם את חמצם, המתינו לדבר עמו בלימוד וחידושי הלכות מעניני דיומא, והיה רבינו מסרב לירד לפני זמן שריפת חמץ, באומרו: בל תשחית! שהרי עדיין אפשר למכור לגוי או להאכיל לבהמה.

כמו כן אמר רבינו שיש ענין לקיים המצוה בזמנה לכתחילה ולא קודם לכן, וזמנה הוא בשעה חמישית. [ראה במנח"ח (מצוה ט') שלדעת תוס' והר"ן מצות תשבינו היא בקום ועשה. וממילא עיקר קיומה מדרבנן הוא בשעה חמישית. ועי' בפנ"י (פסחים ו' א' ד"ה אר"י) ונודע ביהודה (קמא או"ח סי' מ"א) וקובץ שיעורים (פסחים אות כ"ב)]. ואולי גם החזו"א נהג כן שלא לשרוף קודם הזמן, ראה בספר ארחות רבינו עדות הגר"ד פרענקל זצ"ל. אמנם אביו הקה"י היה שורף מוקדם בבוקר מיד אחרי שגמרו לאכול החמץ בביתו.

⁷⁰ וראה מה שהבאנו בזה לעיל לענין הברכה בבדיקת חמץ. [אמנם אביו הקה"י היה הולך לשריפת חמץ בלא כובע ומעיל עליון].

⁷¹ שכ"כ המשנ"ב (תמ"ה, ז') שאם יש לו הושענות, טוב לשרוף החמץ בהושענות, הואיל ואיתעביד בו מצוה חדא, ליתעביד בו גם מצות תשבינו. [והוא מדברי הלבוש (תרס"ד, ט'). וראה כיו"ב בהג' מי"י (לולב ז', כ"ח)]. אמנם הרמ"א (תרס"ד, ט') כתב שנוהגין להצניע ההושענות לאפיית מצות כדי לעשות בהם מצוה. והעיר בזה רבינו בשוב"ל (תמ"ה, ב') והשאיר בצע"ק.

⁷² וידוע המעשה שלעת זקנותו בעת שניקו הבית לפסח והוזזו דברים רבים ממקומם, ראוהו בשעת לילה מאוחרת מחפש דבר מה, וכשנשאל מה הוא מחפש אמר שלקחו את הלולב וההושענות מהמקום שהיו

לח. בערב פסח שחל בשבת, אמר רבינו לבני ביתו לכוין באכילת החלה לשם מצות ביעור חמץ⁷³.
לט. בערב פסח שחל בשבת היו אוכלין שני סעודות לפני סוף זמן אכילת חמץ⁷⁴, והיה אוכל אחרי
מנחה קניידלך⁷⁵ או דגים ובשר לסעודה ג', לדעות הסוברים שזמנה דווקא אחרי מנחה⁷⁶.

תלויים בו, והוא מחפש אחריהם לשומרם לשריפת חמץ, וניסו כמה מבני הבית למוצאם, ורבינו שחש
שמה נזרקו לאשפה, ירד מביתו לחפשם באשפה.

⁷³ כיון שיש הסוברים שאף באכילה מקיימים ביעור חמץ, ע"י בבעל המאור (פסחים ז' א'), ויותר מזה ראה
ברש"ש (פסחים כא' ב') שתמה איך שרי לאכול ולהאכיל חמץ ל' יום קודם, הלא כבר חל עליו חובת ביעור ואיכא
למ"ד שאין ביעור חמץ אלא בשריפה. ותי' דחום הטבעי אשר בבע"ח המעכל את המזון הוי כשריפה, ומהני
אף להאי מ"ד, עיי"ש.

וגם בשעת הסיום בערב פסח כשעשאוהו בבית הכנסת לדרמן, היה אומר שיצאו מחוץ לבית הכנסת ויאכלו
שם את החמץ ויקיימו מצות ביעור חמץ.

⁷⁴ עם הפסק ביניהם כנהוג ע"י יציאה לחוץ לזמן מועט וכו'.

⁷⁵ הנה החזו"א בהדרכה שכתב לבני ביתו בערב פסח שחל בשבת, כתב בזה"ל, אחרי מנחה לאכול בשר
ודגים ותבשיל פסח. ואכילת קניידלך שכתבנו שנהגו בבית רבינו, הוא ע"פ מש"כ בנו הגרא"ש שליט"א
בהגדה של פסח, ורבינו עבר על זה והוסיף שטעם הדבר, כדי לצאת בסעודה ג' לדעת הסוברים שצריך שיהיה
אחר מנחה.

ואף שבכל ערב פסח הקפידו שלא לאכול קניידלך, משום המבואר ברמ"א (תע"א, ב') שמצה שנאפה כתיקנה
ואח"כ נתפררה ונילושה בשמן אסורה לאכלה בערב פסח. ומשום המבואר בשעה"צ (תמ"ד, א') שהגר"א צידד
שלדעת הרמב"ם אין לאכול מצה מבושלת בער"פ, ומשמע שהגר"א נוטה לדעה זו.

מ"מ כנראה שבערב פסח שחל בשבת, משום הצורך לצאת יד"ח סעודה ג' בדבר של דגן אחר חצות
להסוברים כן, סמכו על דברי המשנ"ב (שם, כ') שמש"כ הרמ"א לאסור היינו דווקא כשלא בישלה, אבל אם
בישלה וכמו שנוהגין במדינתנו לעשות כדורים ממצה שקורין קניידלעך, מותר לאכלה קודם שעה עשירית
דזה בודאי לא מיקרי מצה.

⁷⁶ כן כתב השו"ע (רצ"א, ב') זמנה משיגיע זמן המנחה דהיינו משש שעות ומחצה, ואם עשאה קודם לכן לא
קיים מצות סעודה ג', והראה מקורו בבאר הגולה מדברי הראשונים (התוס' הרא"ש המדכ"י והג' מיי), עיי"ש.
ועשה כן רבינו ע"פ הדרכת החזון איש בכתב לבני ביתו בערב פסח שחל בשבת בשנת תשי"י. [מובא בקובץ
אגרות (א', קפ"ח) עיי"ש].

מ. רבינו נהג להסתפר בכל ערב פסח⁷⁷ לכבוד יו"ט⁷⁸...

מא. הקפיד שלא לגזוז שער ילדי חלאקה מחצות היום ואילך⁷⁹.

מב. רבינו היה אומר סדר קרבן פסח בערב פסח אחר מנחה⁸⁰.

מג. הקפיד שלא לשים מסננת על הברזים בפסח⁸¹, משום חשש בורר⁸².

⁷⁷ כמש"כ השו"ע (תקל"א, א') מצוה לגלח בערב יו"ט. וכמתבאר מדברי הגמ' (מור"ק י"ד א') ששאר כל אדם אסורין לגלח במועד, כדי שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין, הרי שיש מצוה לגלח קודם המועד, [ועיי' שם בתוס' ד"ה ושאר כל]. וכן היה נוהג בעיו"ט של ראש השנה ושבועות [וכדלהלן]. ובערב פסח היה מסתפר לפני חצות, [שאחר חצות אסור, כמבואר במשנ"ב שם, ב'], משא"כ בשאר ערב יו"ט היה מסתפר לאחר חצות. והיה הולך למקוה אחרי מנחה גדולה.

⁷⁸ ופעם הוצרך רבינו להסתפר בל"ג בעומר, כיון שגדלו שערותיו והפריע לו בתפילין, [אולי לא הסתפר באותה שנה בערב פסח עקב אבילות], ובאמצע שהסתפר אמר "לכבוד יום טוב", ושאלו מי שסיפרו איזה יו"ט, וענה לכבוד חג השבועות. (אלא)

⁷⁹ לפי שמלאכה אסורה בערב פסח מחצות ולמעלה כמבואר בשו"ע (תס"ח, א'), וראה במשנ"ב (שם, ז') שמה שאסור בחוה"מ, אסור בערב פסח אחר חצות.

אמנם בערב שבת היה רבינו גוזז שער ילדי חלאקה אפילו אחרי חצות, ומשום שמותר להסתפר בערב שבת אף אחר חצות, כמש"כ הרמ"א (או"ח רנ"א, ב'). ואף שהביאוה"ל (שם) הביא שדעת הגר"א שיש לזהר מלהסתפר מהמנחה ולמעלה כי היא תמיד מלאכת אומן, וגם בשעה"צ (תקל"א, ב') הביא שהאריז"ל היה נוהג שלא להסתפר בערב שבת מזמן המנחה משום איסור מלאכה. רבינו לא חשש לזה, והיה מסתפר בעצמו בערב ר"ה ובערב שבת חנוכה אחרי חצות, [היה דרכו להסתפר אז אחרי תפילת מנחה].

⁸⁰ כמנהג הגר"א כמו שכתוב במעשה רב (אות ק"צ) עיי"ש, והיה אומר סדר קרבן פסח הקצר, כפי שהובא בסדר היום, ולא כפי שכתוב במעשה רב.

סיפר בנו הגראי"ש שליט"א: פעם ראיתיו אומר סדר קרבן פסח בי"ד באייר, ולתמיהתי, ענה: ששכח לומר בערב פסח, ומשלימו כעת בפסח שני.

ויש לציין שהעיד רבינו, שהחזון איש לא היה אוכל מצות בפסח שני, ואף התבטא על כך שאינו חפץ בדברים חדשים, ויש לחוש בזה משום בל תוסיף. (מעש"א ג', קל"ז). אמנם הקה"י אביו של רבינו היה אוכל מצות בפסח שני, ופעמים היה אוכל בי"ד באייר בזמן הקרבת הפסח, ופעמים היה אוכל בליל ט"ו, שאז היו אוכלים מצות הנדחין לפסח שני. [ועיי' בספר אלא (עמ' ח') מה שמחק רבינו מש"כ בזה על מנהגו, ודל"ב].

⁸¹ אף שכתב המשנ"ב (תס"ז, ס"ז) מי שרוצה לשאוב בפסח מבארות שלא נזהר בהן מחמץ כל השנה, נכון שיסנן המים בבגד נקי בכל פעם ששואב. והיינו לענין שלא תימצא חתיכת חמץ בעין, שאם נחוש שנמס או נכבש שם חמץ לא יועיל סינון כמש"כ המשנ"ב (שם, ס"ב ובשעה"צ קי"א. ותמ"ז ל"ז).

⁸² כן כתב רבינו בספר הזכרונות בשם החזון איש, וציין לעי' בחזו"א (או"ח כ"ג ד"ה ולענין) שכתב שלענין שבת אם רוצה לסנן בבגד שלא יפלו זבובין לתוך הכוס, או לסנן מהחול באופן שרוב בני אדם אינן חוששין לכך, אין בדבר איסור. ומעתה צ"ב למה לענין פסח חשש בדבר זה משום בורר.

מד. חלב היו קונים מהמשק רק ממה שיוצר לפני פסח⁸³.

מה. היו שוטפים לפני פסח את הביצים⁸⁴.

מו. לא היו מקלפים העגבניות והפלפלים⁸⁵.

הנהגות יום טוב:

מז. כשהיה עושה עירוב תבשילין, היה לובש קודם את הכובע ומעיל העליון⁸⁶.

ואולי אף שלהלכה למעשה התיר, בכל זאת החמיר על עצמו. או שמא כיון שבפסח רוב בני אדם מניחין בד על הברז, נעשה כדבר שרוב בני אדם מקפידין בו ומעתה שוב יש לחוש בו לבורר, וצ"ע. [שו"ר שנתעורר הגרשז"א צ"ל בהערה זו, וכתב שאפשר שכיון שלא נראה לעינים שום ערבוב, והוא רק חושש לחשש חמץ, דבר שרוב שו"מ לא חוששים לזה, מסתבר דשפיר דמי. (שש"כ ג', חצי קפ"א)]. ובספר ארחות רבינו הביא בשם הקה"י, שכהיום שהמים באים מבארות [ובימינו מהתפלת מים] אין חוששין לחמץ.

והעירו במה שכתב רבינו בטעמו של החזו"א שהוא משום בורר, שהרי החזו"א עצמו לא היה משתמש בברז בשבת שהיה ממלא מים לשבת מבעו"י, ונמצא שמשתמש במסננת רק בחול המועד, ומה שלא הניח מסננת כיון שסובר שאין צריך בכך שאין לחוש לחמץ בעין. [ובדינים והנהגות כתב בסתם שלא הניח מסננת על הברז בפסח], וצ"ע.

⁸³ משום חשש תערובת חמץ בפסח שהוא אוסר את התערובת אפילו במשהו חמץ ואינו בטל, שהחמירו בו חכמים לפי שהוא איסור כרת ואין רגילים לבידל ממנו, [ע"י משנ"ב תמ"ז, א']. אבל תערובת שלפני פסח החמץ בטל בתערובת, לפי שנתערב קודם שחל עליו איסור חמץ וכבר נתבטל. [וראה במשנ"ב (תמ"ח, ל"ג) מה שהביא מדברי הפוסקים לענין חלב שנחלב מבהמה שניזונה מחמץ].

ובספר ישא יוסף (א', פ"ח) כתב בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שמעיקר הדין אין שום חשש במה שאכלה הבהמה חמץ סמוך לפסח, אלא שיש להימנע מכך כדי שנהיה בטוחים שבפסח הרפתות נקיות מחמץ, על מנת שהבהמות לא יאכלו חמץ בפסח. וראה גם בספר ארחות רבינו מה שמביא מהקה"י בזה. וגם במעשה רב (סי' קפ"ז) התיר לחלוב בהמה האוכלת חמץ של א"י בפסח.

⁸⁴ לפי שלפעמים דבוק לקליפת הביצה דבר מה מהמאכל שאוכלים התרנגולות בלולים ועלול להיות חמץ, ומפני חשש זה היום מקפידים זמן מה לפני פסח להאכילן מאוכל שאין בו חמץ כלל, ומ"מ עדיין המדקדקים נזהרים לחוש בזה. [וראה בבן איש חי (פרי צו, ל'. הובא בכה"ח תע"ג, ד') שכתב להיזהר לרחוץ את הביצים במים צוננים, כי המוכרים מניחים אותם עם הקמחים ונדבק על קליפתם קמח].

⁸⁵ וסיפר בנו הגראי"ש שליט"א ששלחו א' לשאול באשר היה רגיל לקלפם, ועכשיו שהזקין קשה עליו הדבר, אם יוכל להפסיק מלקלפם. והשיבו רבינו שבעבר היה חשש שמא מרחו עליהם חומר הבא מן החמץ, על כן היה קילופו נצרך, משא"כ היום שכבר אין את החשש, ויכול הוא להפסיק מלקלפם.

⁸⁶ כן שמעתי מהרב ישעי' אפשטיין שליט"א ששימש את רבינו שנים רבות. וכנראה עשה כן רבינו לחשיבות וחביבות המצוה בשעתה, אף שלא היה רבינו מקפיד בזה בברכות המצוות שבכל עת כברכת הציצית וכיו"ב. וכבר הבאנו לעיל שהקפיד בזה גם בברכת בדיקת החמץ וגם בשריפת החמץ. [וכן בהדלקת נר חנוכה הקפיד בזה].

מת. היו לרבינו נעליים מיוחדות ליו"ט, ובשאר הבגדים השתמש ליו"ט בבגדי השבת.⁸⁷

מט. לכבוד יו"ט בשעת הקידוש וברכת המזון⁸⁸ היה רבינו חובש לראשו שטריימל⁸⁹.

נ. כשחל שבת במוצאי יו"ט, המשיך ללבוש את בגדי היו"ט בשבת, כדי שלא יהיה זלזול בכבוד שבת, שמשנה לבגד פחות חשוב⁹⁰. וכן להיפך כשחל יו"ט במוצאי שבת, היה מקדים ללבוש בערב שבת את בגדי היו"ט שהיו מיוחדים יותר⁹¹.

⁸⁷ ואמנם שבשנים האחרונות הכינו לו עוד כמה בגדי יו"ט שונים מבגדי שבת, אבל זה לא היה על פי הוראתו והקפדתו המפורשת.

⁸⁸ וכן היה נוהג בכל ליל הסדר.

⁸⁹ אביו הקה"י קיבל שטריימל מהגאון רבי אריה לוי זצ"ל שהיו חמיו של מחותנו הגר"ש אלישיב זצ"ל, ומאז היה חובשו לראשו בשעת הקידוש וברכת המזון מידי שבת בשבתו, [והיה מונח אצלו בתא הסטנדר], ולאחר פטירתו לקח רבינו את השטריימל והניחו בארון בביתו ולא השתמש בו, כעבור כשנה ביקש מבנו לבדוק מה עם השטריימל, וראה שבלה והתפורר עד שא"א להשתמש בו.

וכעבור זמן רב לפני כשלושים שנה, ביקר בנו הגר"ש שליט"א בחוה"מ בבית זקנו הגר"ש אלישיב זצ"ל, והביאו לו באותו הזמן שטריימל חדש לכבוד החג, ושאל נכדו של הגר"ש לבנו של רבינו אם רוצה את השטריימל הישן של הגר"ש ונתנו לו. וכשהגיע לרבינו וסיפר לו זאת ביקשו ליתן לו ללבוש לכבוד יו"ט, ושנים רבות היה רבינו חובש בקידוש ובברהמ"ז של יו"ט את השטריימל הזה, עד שלפני כעשר שנים קנו לו שטריימל חדש מהודר, והשיב את השטריימל של הגר"ש זצ"ל לבנו.

ושמעתי מהגר"א גרנדש שליט"א שאמר לו רבינו שלובשו לכבוד יו"ט, ע"פ המבואר בהלכה לכבד את היו"ט בבגדים נאים יותר, ובכובע הרגיל אין הבדל ניכר בין יו"ט לבין שבת וחול, על כן לובש את השטריימל בביתו לכבד את היו"ט בכך.

עוד סיפר הגר"א גרנדש שפעם המשגיח הגה"צ רבי דוב יפה זצוק"ל פגש בו בשבת, וראה אותו עם שטריימל, ותפס בכובע שלו, ואמר לו: אתה רואה? הכובע שלי הוא כמו הכובע שאני לובש ביום חול, ולא ניכר בו כבוד שבת יותר מבחול, אבל אתה שהולך עם שטריימל אצלך ניכר כבוד שבת שאתה הולך בבגד יותר יפה ומיוחד מבחול.

⁹⁰ ואמר שכך היה נוהג אביו הקה"י זצ"ל. ועי' במכתב שבסוף ספר בגדי שבת (לרבי אברהם אפשטיין שליט"א).

אמנם את השטריימל שהיה רגיל לחבוש ביו"ט בזמן הסעודה, לא היה חובש בשבת זו שאחרי היו"ט, [והעיר נכדו הרש"צ שליט"א שלפעמים היה לובש בשבת זו, ואולי משום כבוד יו"ט שני]. וכנראה טעמו משום שכבר הוריד בלא"ה את השטריימל ביו"ט, ממילא אין זה זלזול בשבת במה שאינו לוקח כעת את השטריימל שנית. משא"כ להוריד להדיא בגדים הנאים יותר ולהחליפם בפחות מכך, זה הוי בכלל זלזול, ואף שגם בבוקר של שבת היה לובש בגדי יו"ט.

⁹¹ כמבואר בשו"ע (או"ח תקכ"ט, א') שבגדי יו"ט יהיו יותר טובים משל שבת. והיה רגיל רבינו לומר זאת בשם אביו הקה"י שהיה נוהג כן, לפי שאין זה דרך כבוד לשבת להחליף לכבוד היו"ט את בגדי השבת.

נא. היה אוכל סעודה שלישית בכל יו"ט⁹².

נב. היה אוכל סעודת מלוה מלכה⁹³ אף במוצאי יו"ט⁹⁴. שהחזו"א אמר לו שכן כתוב ביעב"ץ⁹⁵.

נג. נזהר בבני ברק ביו"ט שני, מלעשות בו מלאכות דאורייתא⁹⁶.

אמנם בספר חוט שני (שבת ח"א פ"ג שעה"צ אות י"א) הביא שהחזו"א היה נוהג גם כששבת ויו"ט סמוכים זל"ז, והיו בגדיו נקיים, אעפ"כ היה מקפיד להחליפם משבת ליו"ט וכן להיפך.

⁹² וכן היה נוהג החזון איש [פרט ליו"ט א' של ר"ה, כיון שסמוך לליל יו"ט ב' של ר"ה. (ארחות רבינו). ורבינו שנוהג לאכול אחר מנחה גדולה, היה מקיים סעודה ג' אף ביו"ט א' דר"ה], אבל אביו הקה"י לא היה אוכל סעודה ג' ביו"ט באופן קבוע, ובעיקר היה אוכל ביו"ט של סיום החג כדי ללוות את החג.

וראה בטור (תקכ"ט, א') שכתב לאכול סעודה שלישית ביו"ט בשם יש אומרים ובשם הרמב"ם, אבל הביא שאביו הרא"ש ז"ל לא נהג כן. ובשו"ע (תקכ"ט, א') כתב שלא נהגו לעשות בו סעודה שלישית, וכתב המשנ"ב (שם, י"ג) שיש מהאחרונים שכתבו שאף שאין נוהגין לאכול סעודה שלישית ביו"ט, טוב שיאכל פירות וכו', עיי"ש. [והעירוני לציין שבסדה"י שהוא מקור דברי המשנ"ב, כתב שיש לאכול סעודה ג' בכל יו"ט, וכשא"א (כגון בעיו"ט שני) יאכל עכ"פ פירות].

⁹³ ולא היה שותה חמין, לפי שאמרו בגמ' (שבת קי"ט ב') חמין "במוצאי שבת" מלוגמא, ואינו ענין למוצאי יו"ט. אמנם לפעמים היה שותה חמין אף במוצאי יו"ט, ואומר ספק מלוגמא. (אלא)

⁹⁴ וכן היה נוהג מרן החזו"א, ומובא בספר ארחות רבינו שהביא החזו"א ראי' לדבר ממה שאמרו בגמ' (סוכה מ"ה ב') כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן. ולפי שני ברש"י הכוונה ביום שאחר החג, וביאר החזו"א דלשון איסור משמע שהכוונה למוצאי החג סמוך לחג, והיינו מלוה מלכה.

וגם בשם מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל אמרו, שאמר שפשוט לו שאין לחלק בין שבת ליו"ט לענין זה. וכנראה מקורו בדברי הרמב"ם (יו"ט ו', ט"ז) שכתב, כשם שמצוה לכבד השבת ולענגה כך כל יו"ט, וכבר ביארנו הכיבוד והענינוג בהלכות שבת. והרי בהל' שבת (ל', ה') כתב הרמב"ם שמצות סעודה במוצאי שבת היא מכלל הכיבוד לכבדו ביציאתו, וממילא משמע שאף היר"ט בכלל.

⁹⁵ ואמר רבינו שלא מצא זאת בהגריעב"ץ. אמנם כן א' בתשב"ץ קטן (הנהגות המהר"ם מרוטנבורג, סי' פ"ב) שהיה נוהג לעשות סעודת מוצאי יו"ט כמו ביו"ט, חוץ מלחם משנה שלא היה צריך בסעודת מוצאי יו"ט.

⁹⁶ שכך נהג החזון איש, וטעמו לפי שכתב הרמב"ם (קידוש החודש ה', י') שמקום שנתיישב ביהודים אחר שהחלו לקבוע את החודש ע"פ החשבון, כיון שבזמן שקידשו ע"פ הראיה לא היו השלוחין הולכין לשם, שהרי לא היה מיושב, יש לעשות בו יו"ט שני אף שהוא בא"י. וכיון שבבני ברק כהיום, אין הדבר ברור שהיה בו ישוב יהודי בזמן שקידשו ע"פ הראיה, החמיר לחשוש ביו"ט שני ממלאכות דאורייתא. [ודלא כהריטב"א (ר"ה י"ח א') שכתב שתקנת ב' ימים היתה רק לבני חו"ל, ולא לבני א"י במקומות שלא הגיעו השלוחים].

ואמנם שמעיקר הדין במקום המסופק יש לילך אחר מנהג המקום, ואם אין שם מנהג, יש לילך אחר רוב א"י שנוהגין בו יו"ט יום א', וכמו שביאר רבינו בספרו שקל הקודש (קידוש החודש ה', י"ב ביאורה"ל ד"ה או שהיא) עיי"ש היטב, מ"מ החמיר על עצמו בכך. [ורבינו אמר אף לבנו שכדאי להישמר ממלאכות דאורייתא, ומאז נזהר מכך].

נד. כשחל יו"ט ראשון בשבת, נמצא שמוצאי שבת הוא ביו"ט שני, ולכך לא היה מדליק⁹⁷ ומכבה בעצמו את האש בהבדלה של מוצאי שבת⁹⁸.

נה. סיפר רבינו שהחזו"א נסע לחפץ חיים לברית ביו"ט שני על אוטו גבוה עשרה טפחים⁹⁹...

וכבר בצעירותו היה רבינו נוהג כן בצינעא, לפי שראה שרבו החזון איש נוהג כן גם בצינעא. וסיפר רבינו שפעם החזון איש ביקש ממנו לעשות עבורו מלאכה דאורייתא, כיון שלא ידע שהוא ג"כ נוהג יו"ט שני בצינעא, ותיכף ומיד עשה רבינו מה שביקש ממנו, והסביר ששמירת יו"ט שני הוא ספק דרבנן, ואילו עשיית רצון רבו הוא קיום מצות כבוד רבו דאורייתא, ובודאי זה נדחה מפני זה. אמנם מלאכות דרבנן לצורך היה עושה ביו"ט שני.

גם אביו הקה"י היה נזהר ממלאכות דאורייתא ביו"ט שני, ומובא בספר ארחות רבינו (ב', צ"א) שאמר שאם יקנו בני ביתו חמץ באסרו חג, מתכוין שלא לזכות בהם, שיהא חמץ של אחרים ברשותו שאין בו איסור תורה.

⁹⁷ שחשש לדעת הט"ז (מובא בביאור הלכה תק"ב, א' ד"ה אין מוציאין) שסובר שהבערה ביו"ט ע"י גפרור הוי איסור דאורייתא.

⁹⁸ ופעם אירע ששכח וכיבה בטעות את נר ההבדלה, ומיד תפס עצמו כשהיה כבר לאחר מעשה, והפטיר בנענוע ראשו, נו, מלאכה שאינה צריכה לגופה. ולפעמים כשחל יו"ט שני ביום שישי, היה עושה עירוב תבשילין בלי ברכה.

⁹⁹ היינו מקום מושב האדם [אף שרגליו נוטות לפחות מכך, ועי'], ובמשך השנים היו דיבורים שרבינו סומך להקל בזה, לפי שמקום המושב באוטו גבוה למעלה מעשרה טפחים, ומבואר בביאורו¹⁰⁰ (ת"ד, א' ד"ה למאן) שאפשר להקל בתחומין למעלה מעשרה לענין מרחק י"ב מיל.

ובאמת שנים רבות לא היה רבינו נוסע חוץ ליי"ב מיל מבני ברק, כיון שיש בזה חשש דאורייתא, [כמבואר בשו"ע ובמשנ"ב (ת"ד, א') עיי"ש]. ולכך אף שהיה מהדר ליסוע לכותל המערבי בחוה"מ, לא היה נוסע ביו"ט שני. וכן לא היה נוסע לסנדקאות למרחק זה.

אמנם לפני כעשרים שנה, הביאו לפנינו את הישיש הרב משה ז"ק מקיבוץ חפץ חיים, והעיד בפניו שהחזון איש הגיע לביתו לשמש כסנדק בברית לבנו ביום ט"ז תשרי א' דחוה"מ סוכות תשי"א, ואף שהיה במרחק הרבה יותר מיי"ב מיל מבני ברק, ומזה הבין רבינו שהחזון איש אינו חושש לדעות אלו, [אלא סובר כדעת הגר"א (או"ח סי' ת"ד) שנקט שאף י"ב מיל הוא רק מדרבנן. אמנם בספר קרית אריאל (פ"א הערה ט') ביאר דעת החזו"א עפ"י המהרי"ק דתחומין דאורייתא היינו למהלך ברגליו ולא למהלך בספינה, ולכך הנוסע באוטו אין בזה איסור דאורייתא].

ואז עשה רבינו התרת נדרים למנהגו שלא לצאת למרחק של יותר מיי"ב מיל. ומאז החל רבינו ליסוע מחוץ לעיר אף ביו"ט שני, והדבר התבטא בכך שהיה נוסע ביום א' דחוה"מ לכותל המערבי, [כדרכו שלא להשהות המצוות], וגם בשנה שנפטרה הרבנית ע"ה שהיה בשבת קודש י"ז בתשרי, הספיק רבינו ליסוע לכותל מיד במוצאי יו"ט ראשון של סוכות. אמנם נזהר רבינו שלא לעשות בעצמו שום מלאכה דאורייתא, וכגון שלא היה פותח את דלת המכונית בעצמו, מחשש שזה משפיע על החשמל וכדו'.

הנהגות ליל הסדר וחג הפסח:

נו. רבינו היה יושב כל ה"סדר" כשהוא לבוש בקיטל¹⁰⁰, וחבוש בשטריימל.

נז. לא הקפיד על סדר הסימנים המונחים על גבי הקערה, אלא הניחם כפי המזדמן¹⁰¹..

נח. כשחל ליל יו"ט בשבת, היה רבינו אומר שלום עליכם ואשת חיל¹⁰².

נט. רבינו היה אומר בתחילה את כל סימני הסדר¹⁰³, ולאחר מכן היה מכריז בקול רם לפני כל סימן¹⁰⁴..

ס. היה רבינו נוהג להניח לפני כל אחד מהנשואים ג' מצות, אבל קערה סידר רק לפניו¹⁰⁵.

וראה בארחות רבינו שבדק י"ב מיל, וכנראה זה היה משנה ראשונה וחזר בו. וראה בספר מעשה איש (ח"א עמ' קל"ח) מה שהביא בזה גם מרבינו.

¹⁰⁰ שנים רבות היה לובש רבינו קיטל שאמו תפרה לו, והיה סגור מכל צדדיו, והיו לובשים אותו דרך פתח הראש, וכן היה לו תוספת המתקפלת לאחורי גבו למעלה, [אולי כן היה הדרך בימים ההם], ועמו היה הולך רבינו גם ביוה"כ. עד שבשנים האחרונות שהיה קושי בלבישתו קנו לו קיטל רגיל.

¹⁰¹ וכן נהג מרן החזו"א. וצל"ע טעמו לזה. ויתכן שהוא לפי מה שכתב המשנ"ב (תע"ג, כ"ו) שיש שכתבו שאין להקפיד על סדר בשר וביצה אם יצטרך לדלג עליהם, שאינם אלא זכר בעלמא. וגם על מרור וחרוסת אפשר דלא שייך אין מעבירין, [ע"י הטעם בשו"ע הרב].

וממילא לא נשאר סדר בקערה כלל, שהרי מבואר ברמ"א (שם, ד') שהסדר הוא שהכרפס והחומץ יהיו קרובים אליו לפי שמשתמש בהם בתחילה, ואחריהם מצה מרור וחרוסת, שמשתמש בהם לאחר מכן, ואחריהם ביצה וזרוע שמשתמש בהם לבסוף. ואם אין חשש מעבירין על הזרוע והביצה ועל המרור והחרוסת, שוב אין קפידא בסדר כל שהוא.

¹⁰² אף שבלי ליל יו"ט אין אומרים כן, מ"מ משום שבת יש לאומרו. וכ"כ בלוח א"י לאומרו. [ולא כמש"כ בשו"ת רב פעלים (א, סו"י י"ג) שלא לומר שלום עליכם ואשת חיל, בשביל שמצוה למהר בליל פסח לקדש מיד]. וכן היה רבינו מקפיד לזמר ג"כ כל זמירות השבת בסעודות ביו"ט שחל בשבת. [ומה שאין אומרים לכה דודי כמבואר בשעה"צ (תפ"ח, א') הוא ענין אחר].

¹⁰³ בניגון שהיה רגיל בו מבית אביו הקה"י. וראה בספר יסוד ושורש העבודה (ט', ו') שכתב, סימנא מילתא בהני ט"ו תיבות של הסדר קדש ורחץ וכו', נרמזו בו סודות גדולים ונפלאים מאד, ועל כן יאמר גם סימניה בפה מלא וכו'.

¹⁰⁴ ודן רבינו שלפני נטילת ידיים לסעודה יש להכריז: "רחצה מוציא מצה מרור כורך", כדי שלא להפסיק בין נטילה לברכת המצה, ובין ברכת המצה לאכילת המרור והמצה של הכורך. ומ"מ לא פסיקא ליה דבר זה בבירור דאפשר שהוא מענין הסעודה ואין זה נחשב להפסק. (תורת המועדים)

¹⁰⁵ לפי שכתב השו"ע (תע"ג, ד') מביאין לפני בעל הבית קערה, [ואף שמשמעות השו"ע שגם המצות וכו' בכלל הקערה, ולא רק סימני הסדר שעליו. רבינו חילק ג' מצות לכל א' מהנשואים כדי שיהא בריווח לכזיתים].

סא. היה מחלק¹⁰⁶ קליות ואגוזים לפני הקידוש¹⁰⁷..

סב. נהג לומר בלחש לשם יחוד לפני עשיית כל מצוה ממצוות הסדר¹⁰⁸, חוץ מלפני אכילת מצה ומרור שהרהר בזה ולא הוציא בפיו¹⁰⁹..

סג. בליל הסדר כשהיה עושה קידוש, היה עושה ג"כ עיטור סביב הכוס¹¹⁰, על אף דוחק המקום..

¹⁰⁶ רבינו היה רגיל לחלק קליות ואגוזים לכל המסובין שאינם נשואים, ואפילו גדולים. [נוספר הגרמי"ש קניבסקי שליט"א, כשהיו הולכים לפני הסדר לאמירת גוט יו"ט לבית זקנו הקה"י, היה נותן להם קליות ואגוזים לפני מנין הילדים. וכמה פעמים הוסיף עוד א', ובאותה שנה היה נולד בן נוסף למשפחה].

¹⁰⁷ בגמ' (פסחים ק"ח ב') נתבאר שיש לחלק קליות ואגוזים לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו. ולא נתבאר בפירוש מתי יש לחלקם להם. ודקדק רבינו מהשו"ע שיש ליתן את הקליות והאגוזים לפני הקידוש, לפי שכתב דין זה של חילוק קליות (תע"ב, ט"ז) לפני שכתב דין הקידוש (תע"ג, א'), וכן נראה מדברי שו"ע הרב (תע"ב, ל"א) שכתב שיש לחלקם לפני עשיית הסדר. אמנם אמר רבינו שיש לומר לתינוקות שראוי להמתין מלאכול עד אחר הקידוש.

ויש לדקדק קצת לשון הטור (סוף תע"ב) שכתב, וגם התינוקות טוב ליתן לכל אחד כוסו לפניו, ומצוה לחלק להם קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו.

¹⁰⁸ כמבואר בספה"ק על פי דברי האריז"ל. והפליגו בספה"ק במעלת אמירה זו, עי' בספר ראשית חכמה (שער האהבה פרק ט') ובעבודת הקודש להרב החיד"א ז"ל (א', א'), ובסידור ההגריעב"ץ בשם אביו החכם צבי, ועוד. [אמנם כידוע יש שחששו מלאמרו מחמת סודותיו הגדולים שאינם ראויים לכל אדם, עי' בשו"ת חוות יאיר (סי' ר"י) ובשו"ת נודע ביהודה (קמא, יו"ד סי' צ"ג) ועוד. והגרי"ש אלישיב זצ"ל היה אומר הנני מוכן ומדלג הלשם יחוד וממשיך ויהי נועם].

אבל אמירת הריני מוכן לקיים מצות וכו', כתב המשנ"ב (תע"ג, א') שיש נוהגין לומר הריני מוכן לקדש ולקיים מצות ארבע כוסות וכו', וקודם הגדה יכוין או יאמר לצאת ידי מצות סיפור יציאת מצרים. ובהנהגות הגר"א קוטלר זצ"ל מובא, שהיה אומר לפני כל דבר את ההנני מוכן וכו', ואמר שאע"פ שבכל השנה איני רגיל בכך, אבל בליל הסדר אנהנו במדריגה גבוהה יותר.

גם רבינו לא היה רגיל לומר לשם יחוד, ופעם שאלו א' מה ההבדל בין מצוות ליל הסדר למצות ספירת העומר, שבלייל הסדר אומר הלשם יחוד ובספירת העומר אינו אומר הלשם יחוד. והשיבו שאינו מקפיד שלא לומר, אלא שבדרך כלל אין אומרים משום הנודע ביהודע שהזהיר על כך, ובפסח נהגו אצלינו לומר הלשם יחוד. [ויתכן להשוות זאת עם דברי הגר"א קוטלר הנ"ל].

¹⁰⁹ משום חשש הפסק בין הברכה לקיום המצוה. וראה גם במשנ"ב (שם) שכתב, שצריכין לזיזתו שלא יאמרו זה לאחר קידוש, שהרי בירך על הכוס בורא פרי הגפן, אלא דוקא קודם קידוש. וכן הקפיד בזה הגרי"ש אלישיב זצ"ל לענין אמירת הנני מוכן וכו'.

¹¹⁰ וכן היה משתדל לעטר גם בשאר הכוסות של הלילה, ולכך כל הזמן היו מונחים סביב הגביע ששה גביעים. והיה מעטר בשש כוסות לא פחות ולא יותר. וסיפר נכדו הרא"ק שליט"א שפעם הכינו לו בטעות שבע כוסות סביב הגביע, וכשרבינו שם לבו לכך נטל כוס א' והכניסה לתוך כוס אחרת. וממעשה זה למדנו שכוס בתוך כוס, נחשב לענין העיטור ככוס א', ומסתבר כן.

סד. את הכוסות היה ממלא ביין ולא במיץ ענבים¹¹¹.

סה. את הכוס הראשון היה ממלא ביין בלבד¹¹², ובשאר הכוסות היה מוזג את היין במים¹¹³.

סו. כוס הראשון¹¹⁴ שתה כולו¹¹⁵, ואעפ"כ היה נזהר שלא לצאת מהחדר מהקידוש עד אחרי

עוד סיפר נכדו הרש"צ שליט"א, שפעם בערב פסח שחל בשבת לא נמצאו גביעים לעטר בהם הכוס, והמתין עד שמצאו צלחות ח"פ וסידרו מסביב לגביע, ונחה דעתו.

¹¹¹ אף שדעתו שמיץ ענבים נחשב בכלל יין לענין קיום שמחה בחג ועוד, מ"מ לענין ד' כוסות שמבואר בגמ' שצריכים דרך חירות, החמיר לעצמו לקיימם ביין. אמנם דעת הגר"מ פינשטיין זצ"ל והגר"ש אלישיב זצ"ל ועוד, שמהאי טעמא יש לקיים מצות ד' כוסות ביין דווקא.

אבל הנהגת החזו"א היתה ליקח מיץ ענבים לד' כוסות, לפי שמחמת בריאותו לא היה יכול לשתות יין. וכן רבינו לעת זקנותו נאסר עליו שתיית יין לצורך בריאותו, ושתה מיץ ענבים לד' כוסות.

וכן נהגו הגר"ז מבריסק זצ"ל וגאב"ד טשעבינ זצ"ל, לשתות לד' כוסות מיץ ענבים. וכ"כ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (הליכו"ש פסח ט', י"א). ודעת הגר"נ קרליץ זצ"ל והגר"ש וואזנר זצ"ל שמ"מ ראוי להדר ולערב מעט יין במיץ הענבים, כדי להחשיבו יותר דרך חירות. ובספר ארחות רבינו (ב', ס') כתב שהקה"י היה מערב חצי יין עם חצי מיץ ענבים.

¹¹² ומה שאינו מוזגו במים ביאר שהוא משום שמחת יו"ט, והיינו לפי המבואר בגמ' (פסחים ק"ח ב') שיש לשתות יין בליל יו"ט דפסח משום שמחת יו"ט, והלא כתב הרמ"א (רע"ב, ה') שיינות שלנו טובים יותר בלי מזיגת מים, לכן שתה כוס ראשון בלא מזיגה לצאת בו ידי שמחת יו"ט, ושאר הכוסות עם מזיגה ויצא בהם ידי חובת ד' כוסות, ולענין דרך חירות אין המזיגה מגרעת.

¹¹³ ואמר רבינו בשם החזו"א שביינות שלנו אפשר למוזגם במים עד שליש, כלומר שני שליש יין ושליש מים, ומ"מ אין כל היינות שוים בזה. (מעשה איש ז', קמ"א). ובזמן חז"ל שהיו היינות חזקים הינו מוזגים על חלק א' יין שלש חלקים מים. [ועיי' משנ"ת בשו"ע (או"ח רע"ב, ה')]. ויש שהעירו שקשה למדוד הדבר בטעם היינות הנקנים בשוק, כיון שחברות הייצור מוסיפים חומרי טעם נוספים ליין מלבד טעמו הטבעי, ולכך לא נוכל להרגיש אם נשאר טעם היין בהוספת המים, שהרי בודאי שאין הטעם הנוסף מבחוץ מועיל להשאיר לו דין יין.

¹¹⁴ כדי לשתות את כל הרביעית ולצאת בכך גם משום קידוש במקום סעודה, שיש דעה הסוברת כן כמבואר במשנ"ב (רע"ג, כ"ב כ"ז. וראה בשעה"צ שם, כ"ט), ומרויח בזה את חשש ההפסק שיש ע"י קריאת ההגדה בין הקידוש לסעודה, [וכתב הרמ"א (רע"ג, ג') שבשביל שיהא קידוש במקום סעודה יש לאכול לאלתר אחר הקידוש או שיהא במחשבתו כן, עיי"ש]. וכך הסביר רבינו במכתב את הנהגת החזו"א איש בזה.

ובשם הגר"ש אלישיב זצ"ל מובא, שסבר שכיון שיש דין שתיית הכוס ולא רק טעימה מדין המברך צריך שיטעום, לכך עדיפא מקידוש ונחשב כמי שקבעו סעודה על הכוס, ומהני להחשיבו לכו"ע כבמקום סעודה. (שבות יצחק עמ' ע"ה).

¹¹⁵ אבל כוסות האמצעיים לכתחילה יש לשתות כולו ובדיעבד די ברובו, כמו שביאר המשנ"ב (תע"ב, ל') דברי השו"ע (שם, ט') שכתב שישתה כולו או רובו. [ובחי' מרן ר"ז הלוי (חמץ ומצה ז', ט') ביאר טעם החילוק בין זה לקידוש, שבקידוש די במלא לוגמיו כיון שדינו לטעום לחוד, מדין המברך צריך שיטעום. משא"כ ד' כוסות יש בהם דין שתיית הכוס, לזה בעי לכתחילה כל הכוס, ובדיעבד רובו חשוב ג"כ ככולו].

אכילת המצה¹¹⁶.

סז. כוס רביעי שתה כולו¹¹⁷.

סח. רבינו נזהר שיהא היין אדום¹¹⁸, וסבר שאין מועיל להאדים יין לבן במעט יין אדום¹¹⁹.

סט. בימי הפסח היה לרבינו גביע כסף גדול, והיה משתמש בו יחד עם כוס זכוית שהניחה בתוך הגביע הגדול, והיה בולט מחוץ לגביע¹²⁰.

ואף אם הכוס מחזיק יותר מרביעית יש לשותות כולו או רובו, כמבואר בשו"ע (תע"ב, ט"ו) לדעת י"א, וכתב המשנ"ב (שם, ל"ח) דאף דבעלמא די ברוב רביעית אפילו מכוס גדול, הכא לענין כוסות חמיר טפי, דבעינן דוקא רוב כוס ואם לאו לא יצא. ואף דלא קי"ל כדעה זו, מ"מ אם אין בדעתו לשותות הרבה יקח כוס שמחזיק רק רביעית כדי לחוש לדעה זו.

¹¹⁶ כדי שלא יהא הפסק בשינוי מקום בין קידוש לסעודה, כמבואר במשנ"ב (רע"ג, ג') שלכתחילה טוב שלא לסור ממקום שקידש, עיי"ש. והחזו"א היה מקפיד בזה מאד.

¹¹⁷ כדי שיהא יכול לברך ברכה אחרונה לכו"ע, כמבואר במשנ"ב (תע"ב, ל'), והיינו לפי המבואר בשו"ע (ק"צ, ג') שיש ספק שיעור ברכה אחרונה במשקין אם הוא בכזית (=שליש רביעית) או ברביעית, ולכך כל השותה יותר מכזית עד רביעית הוי בכלל הספק, וכיון שצריך לשותות רוב הכוס שהוא יותר מכזית, הרי הוא נכנס לספק חיוב ברכה אחרונה, וכדי לברך לכו"ע יש להקפיד לשותות כל הרביעית, כדי שיתחייב בברכה אחרונה לכו"ע.

¹¹⁸ ואמר רבינו שבמקרה שאין לאדם יין אדום אלא יין לבן, עדיף להשתמש לדי' כוסות במיץ ענבים אדום, מאשר ביין לבן.

¹¹⁹ שהוא מעלה בגוף היין ואין בזה תועלת ע"י צביעה, וכמו שלא יועיל לצבעו בצבע אדום, כך אין מועיל לצבעו ע"י יין אדום, דבעינן שהיין מצד עצמו יהיה אדום, ונהיה מקום לתלות דבר זה בשני הטעמים המבוארים במשנ"ב (תע"ב, ל"ח) שאם הוא משום מעלת וחשיבות היין, בודאי לא יהא חשוב ע"י צבע הבא מיין אחר. ואם הוא משום שיהא זכר לדם, היה מקום לומר דמהני גם באדמימות הבא מיין אחר, דסו"ס אדום הוא ואית ביה זכר לדם, שו"ר בספר פסקי תשובות (תע"ב, י') שהביא מספר ויגד משה שכתב כן, ועיי"ש עוד.

¹²⁰ ולתמהים על כך היה רגיל לומר, שעושה כן כיון שהגביע מדי גדול ולא צריך כזה כמות גדולה, לכן לוקח כוס יותר קטן, ומניחו בתוך גביע הכסף בשביל חשיבות הברכה וכבוד יו"ט. [וכיו"ב מובא בספר שיח הפסח (עמ' שט"ז) בשם חתן רבינו הגר"ש שטיינמן שליט"א, עיי"ש במש"כ בענין זה].

אבל כשהוציא בנו הגראי"ש שליט"א הגש"פ עם הנהגותיו, שאלו אם עושה כן במכוון, מאחר שאמרו בגמ' (פסחים ק"ח ב') דבעינן לדי' כוסות יין אדום, על שם "אל תרא יין כי יתאדם", ויש בזה משמעות שראוי לראות את הצבע האדום של היין, ובגביע כסף צבע היין נסתר ע"י דופני הגביע, נוראה ברמ"א (או"ח קפ"ג, ד') שכתב שאין ליקח כוס שפיו צר, מחמת הקושי ליתן עיניו בכוס, והיינו שסובר שצריך ליתן עיניו ביין הנמצא בכוס, וראה במשנ"ב (שם, י"ח).

והשיב לו רבינו, שבאמת משום כך הוא עושה כן, ואף ציין למה שכתבו הפוסקים (או"ח קפ"ג, ד') שיש ליתן עיניו בכוס, ומקורו בדברי חז"ל (ברכות מ"ג, ב') פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם מאי תקנתיה להדריה בקדושא דבי שמי, ועוד איתא (ברכות נ"א, א') דבהדי עשרה דברים שנאמרו בכוס של

ע. היה מיסב על גבי מיטה עם כריות מן הצד¹²¹.

עא. בבית רבינו היו הנשים ג"כ מיסבות¹²² כדין נשים חשובות¹²³.

עב. לא הי' ניח"ל מלגנוב אפיקומן, וכך נהגו אצלו שלא גונבים האפיקומן¹²⁴.

עג. את כל הדברים שאכלו ב"סדר", כגון הכרפס המרור החרוסת וכו', היה לוקח לעצמו מן המונח על קערת הסדר¹²⁵..

ברכה, אמרו דנותן עיניו בו. [ובשנים האחרונות הביא לו בנו, גביע מיוחד שמחציו ולמעלה הוא זכוכית, ונהנה רבינו להשתמש עמו לכבוד יו"ט], מיהו לפי טעם זה צ"ע שלא עשה כן רבינו בשאר ימות השנה.

והראו שכיו"ב נמצא כתוב בסידור שערי שמים לההגרעב"ץ לענין כל כוס של ברכה, שעדיף ליקח כוס של זכוכית ולא של כסף וזהב מהטעם הנ"ל. אמנם בכל קידוש לא הקפיד רבינו בכך, ואפשר כיון שהנ"ל נאמר בגמ' בפסחים (ק"ח ב') לענין ד' כוסות, נהג כן רק בד' כוסות. [עוד ציינו בזה לספר נזירות שמשון שכתב להעדיף לשתות הד' כוסות בכלי זכוכית].

וכך היה נוהג גם אביו הקה"י להשתמש **לד' כוסות** בגביע העשוי זכוכית. וראה בארחות רבינו שביארו מהטעם הנ"ל והסכים עמו רבינו, ובפרט שענין מצות ד' כוסות הוא לפרסומי ניסא. אמנם זקנתי הרבנית ברום תלטי"א בתו של הקה"י, אומרת שיתכן שהסיבה ששתה את הד' כוסות בגביע זכוכית, משום שלא היה לו לפסח גביע כסף כלל, וגביע הכסף של ימות השנה השאירו יחד עם כלי החמץ, ולא היו משתמשים בו לפסח.

¹²¹ וכך היה נוהג אביו הקה"י. ונשאל אם מועיל הסיבה על כריות העומדות על משענת הכסא שיושב בו, ואמר שאין זה נחשב הסיבה אלא שראשו עקום, והסיבה היינו הסיבת כל הגוף ולא הטיית הראש. [אמנם אם יטה את הכסא באופן שהמשענת תהיה לצד שמאלו, י"ל שזה מועיל].

¹²² כמש"כ הרמ"א (תע"ב, ד') שכל הנשים שלנו מיקרי חשובות. ואף שהוסיף שלא נהגו להסב כיון שסמכו על דברי הראב"ה שסובר שבזה"ז אי"צ להסב. העדיף רבינו להחמיר כדברי הרמ"א, ולא להקל ע"פ דברי הראב"ה שהוא דעת יחידאה. וכיו"ב ראה בחוט שני (פסח, קפ"ח) ובמבית לוי (פסח, רצ"ח) שכתבו שיש לנשים להסב מעט.

¹²³ כמבואר בגמ' (פסחים ק"ח א') שאם אשה חשובה היא צריכה הסיבה, וכתב הרמ"א שכל הנשים שלנו חשובות. וביאר רבינו שמה שאמרו בגמ' (שם) פרקין לא שמייה הסיבה, היינו באשה, דאיש בלא"ה אסור לישב פרקין. (תשובות הגר"ח ח"ג סי' ק"ס). ואמר רבינו בדרך צחות מאימתי נעשו הנשים שלנו חשובות, מעת חרם דרבינו גרשם שתיקן שלא ישאו ב' נשים ושלא יגרשו את הנשים בעל כרחן.

¹²⁴ ואמר רבינו שהחזו"א הקפיד ע"ז מפני שזה מרגיל לגניבה. [וראה במנח"ח (רכ"ד, ד') מש"כ כיו"ב לענין גזל עכו"ם, שאף שמדינא מותר מ"מ עלול ללמוד מידה גרועה, עיי"ש. וראה גם במשך חכמה (דברים כ"א, י"ח) בטעמא דאין בן סורר ומורה נעשה בירושלים, דכיון שאוכלים בשר הרבה ויין מע"ש בירושלים, לכן אין חטא אם בא הנער אל מדת הזוללות].

¹²⁵ והמסובים אכלו מהכלים שהכינו בהם את הסימנים.

עד. היה נזהר לטבול את הכרפס בידו¹²⁶ במי מלח קודם הברכה¹²⁷.
עה. היה נוטל תפוח אדמה לכרפס¹²⁸, והיה אוכל כזית מן הכרפס¹²⁹..

¹²⁶ כיון שתקנו חז"ל טיבול הכרפס במי מלח באופן שנחשב דבר שטיבולו במשקה המצריך נטילה לפניו, ובאופן זה שמחזיק הכרפס בידו מתחייב בודאי בנטילה כדין דבר שטיבולו במשקה, אבל אם יאחז במזלג לא יתחייב בנטילה, כמש"כ המשנ"ב (קנ"ח, כ"ו) שבדבר שאין דרכו לאכלו ביד אלא בכף, אין נוטלין עליו ידים, אף אם נוגע בו בדרך מקרה בתוך הכף, וכן נוהגין. ומעתה הלא תפ"א הוא דבר הנאכל בדרך כלל בכף, וממילא בכה"ג לא יהא צריך נטילה, ורק כשיקחנו בידו ממש, שאינו נחשב כ"נוגע בדרך מקרה בתוך הכף", יהא צריך נטילה.

ונמצא בידינו דבר מעניין, שהנוהגים ליטול לכרפס מלפפון חי יכולים לאחזו במזלג, לפי שנראה שמלפפון הוא דבר שבדרך כלל נאכל ביד ולא במזלג, וכתב המשנ"ב (שם) שדבר שהדרך ליגע בו בידו, אע"פ שאוכל בכלי לא מהני, וצריך נטילה. ונמצא שאף אם יאכל המלפפון ע"י מזלג, צריך נטילה קודם לכן, ונתקיימו דברי חכמים.

¹²⁷ כן משמעות לשון השו"ע (תע"ג, ו') ויקח מהכרפס פחות מכזית ומטבילו בחומץ ומברך בפה"א ואוכל. ודלא כהמג"א (שם, י"ט) שהביא דברי המהרי"ל שיש לברך לפני הטיבול כדי שיהא עובר לעשייתו, נוע"י מה שתמה עליו המג"א].

וטעמו של רבינו כדי שלא יפסיק בטיבול בין הברכה לאכילה, ואף שאין הדבר מעכב שהרי הטבילה במי מלח היא צורך האכילה, מ"מ לכתחילה היה נזהר מלהפסיק אף בזה, וכמש"כ הרמ"א (קס"ז, ו') שלכתחילה לא יפסיק כלל, וע"י בביאורו"ל (שם, ד"ה ומכל מקום) שאפילו במקום צורך גדול לא יפסיק לכתחילה.

ויש לדקדק עוד שיש חילוק בין טיבול פרוסת המוציא במלח שעושין אחר הברכה לכתחילה, כיון שבא להטעים את המאכל שבירך עליו, לטיבול הכרפס במי מלח שאינו בא להטעימו להכרפס, אלא שבא לקיים בזה דין מטבילין שאחז"ל, ולכך יש לחוש בו יותר להפסק, ועיין.

¹²⁸ והיה שם את כולו בתוך קערת המי מלח. ואף שבשביל להתחייב בנטילה לדבר שטבולו במשקה, די בטיבול חלק מהפרי, כמבואר בגמ' (פסחים קט"ז ב') ובשו"ע וברמ"א (או"ח קנ"ח, ד'). ויתכן שעשה כן לפי המבואר בגמ' (שם) ובמשנ"ב (קנ"ח, י"ט כ"א) שהטעם שצריך נטילה בטובל חלק מן הפרי, הוא משום גזרה שמא יגע במשקה, ושמא יטבלנו כולו, ולכך י"ל דעדיף טפי כשודאי נוגע במשקה, שאז חיוב נטילתו הוא בתורת ודאי ולא מגזרה שמא יגע בו. ועי'.

¹²⁹ שכי"כ במעשה רב להגר"א שאכל כזית. ויש שהביאו כן גם בשם החזון איש, ושומר שכן משמע בגמ', ע"י מה שכתב הב"ח (סי' תע"ג ד"ה ומי"ש ואין). וע"י בביאורו"ל (תע"ג, ו' ד"ה פחות) שהעיר שבפחות מכזית אין צריך נטילת ידים כדין האוכל דבר שטיבולו במשקה, ואף שבשו"ע (שם) כתב לאכול פחות מכזית, וביאר המשנ"ב טעמו כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה. ואמנם בביאורו"ל נשאר בזה בצ"ע לדינא, כנראה שרבינו חשש לזה. ולענין חסרון ברכה אחרונה סמך רבינו על מש"כ המשנ"ב (שם, נ"ח) שכיון שברכת בפה"א שבירך על הכרפס הולך גם לענין המרור על כן אפילו אם אכל כזית לא יברך ברכה אחרונה. נוע"י מה שהוסיף על כך בביאורו"ל ד"ה ואינו].

עו. את ההגדות לא היו מניחין על מפה שאוכלים עליה, אלא פרסו מפה מיוחדת תחתם¹³⁰..
עז. רבינו לא היה שואל בעצמו מה נשתנה, אלא אחרי שאלות המסובים¹³¹ היה מתחיל בעבדים
היינו¹³²..

עח. רבינו היה נוהג לקרוא את ההגדה בניגון, ואם היה נשאל משהו היה משיב בקיצור¹³³..
עט. היה שופך מן הכוס עם האצבע¹³⁴..

¹³⁰ מחשש תולעי ומקקי ספרים הנקראים מילבי"ן, וכן היו נוהגים כל השנה בספרים ובברכונים וכיו"ב. וציין רבינו לחיי אדם (מ"ה, ה') שכתב שיש ליזהר מאד שלא להניח על השלחן ספר שלא למד בו איזה ימים, דידוע שיש בהם תולעים קטנים הרבה ויבוא לידי איסור ח"ו, ואפשר ג"כ סכנה, כדאמרין מקק דספרי סכנתא.

¹³¹ היה נותן לנכדים הקטנים שישאלו, [ראה בחיי אדם (ק"ל, ז') שמשמע שיש הידור בשאלת הקטנים], והיה מקפיד גם שבנו ישאל, לקיים מה שנאמר (שמות י"ג, י"ד. דברים ו', כ') כי ישאלך בנך. וכן נהג אביו הקה"י. ומשום כך היה רבינו אומר להעדיף שיהא משפחת הבן עמו בליל הסדר ממשפחת הבת, והיה אומר שכן נוהגים בירושלים.

מיהו ראה בספר ארחות רבינו (ב', ס"ה) שהביא בשם הקה"י שבכלל בן גם הבת, וכשאין בן אז הבת שואלת, ומקיים בזה המצוה, ואפילו אם נשים פטורות מסיפור יציאת מצרים, מ"מ מצות הסיפור של האב מתקיימת גם ע"י שאלת הבת. ולכאוי זה תלוי אם עיקר מצות סיפור יציאת מצרים הוא דין על האב לספר, או שהוא ג"כ דין על הבן שיספרו לו. וראה בספר חוט שני (פסח ע"י קע"ח) שדן נפק"מ בצדדים אלו, אם יוצא אב שהוא בן חו"ל ביו"ט שני כשמספר לבנו שהוא בן א"י.

¹³² כמשמעות דברי הגמ' (פסחים קט"ז א') פטרתן מלומר מה נשתנה, וכמש"כ הרמ"א (תע"ג, ז') בשם המהרי"ל, שכשהבן או האשה שואלת אין צריך לומר מה נשתנה אלא מתחיל עבדים, וע"י במשנ"ב (שם, ע') שלעולם הנשאל אינו צריך לומר מה נשתנה. וכן כתוב בספר לקט יושר שנהג התירוה"ד. [אמנם בגליון החת"ס (שם, ז') דייק ממשמעות לשון הרמב"ם (חיי"מ ח', ב') שאף הנשאל חוזר ואומר מה נשתנה].

אמנם אביו הקה"י היה חוזר ואומר מה נשתנה, ואמר רבינו שיתכן שעשה כן מפני שהיה כבד שמיעה, ולא שמע את אמירת המסובים כראוי. [וראה בספר ארחות רבינו (ב', ס"ד) שהעיד דודי הגר"מ ברזם שליט"א שבשנים האחרונות גם הקה"י לא היה חוזר על מה נשתנה, ונכדו היה אומר לו ה"מה נשתנה" בקול רם, ומיד היה ממשיך ואומר עבדים היינו].

¹³³ רבינו אמר שאת שיעור כל "המרבה" לספר ביציאת מצרים, כבר קבע בעל ההגדה בנוסח ההגדה, כלומר שבסיפור ההגדה יוצאים חובת הריבוי בסיפור יציאת מצרים.

¹³⁴ כמש"כ הרמ"א (תע"ג, ז') ונוהגין לזרוק מעט מן הכוס באצבעו. והוסיף המשנ"ב (שם, ע"ד) שהוא על שם אצבע אלקים, ולא כמש"כ בהג' מנהגים לזרוק בזרת. וכן היה נוהג החזו"א. וראה מש"כ עוד מנהגים בזה בשעה"צ (שם, פ"א).

ומיד אחר כך היה ממלא עוד יין לכוס, כדי להשלים את חסרון שלימות הכוס. ומה שהיה שופך באצבעו לא היו שותין, כיון שהוציאוהו מן הכוס על שם המכות שעשה הקב"ה במצרים, אלא היו משליכים אותם

פ. בשני מקומות היה רבינו שר¹³⁵ באמצע אמירת ההגדה: והיא שעמדה¹³⁶, ובצאת ישראל.

פא. היה מטמא את ידיו קודם נטילת ידים לסעודה¹³⁷.

פב. היה אוכל כל הפסח מצות יד¹³⁸ בלבד, ולבניו הקטנים היה נותן מצות מכונה¹³⁹..

לכיוור. ואמר רבינו שבח"ל היו נותנין את זה למשרת הגוי שישתה.. [ועי' בספרו דרך אמונה (שמיטה ה'), ציון ההלכה י"ט] כיצד יעשה בין של שמיטה].

¹³⁵ ולאחר שאמרו רבינו פעם אחת, היה מניח את הכוס מידו, והיה חוזר ומזמר כן כמה פעמים. וכן היה נוהג אביו הקה"י לשיר בדביקות במקומות אלו, ובנוסף לזה היה שר בדביקות בפזמון אדיר במלוכה. [ובשם האריז"ל כתבו שאמר, שיש להגביה קולו קול עוז ולומר היא שעמדה לאבותינו וכו' עד והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. ועי' בשלה"ק (פסחים מצה עשרה אות ל"א) מש"כ על והיא שעמדה, וחזר על זאת פעמים רבות בספרו].

¹³⁶ בחידושי המהרי"ל דסקין זצ"ל עה"ת (שמות ה', י"ד) כתב, שמכאן הוציאו חז"ל בגמ' (כתובות ל"ב א') דגזירה עבידא דבטלה. ממה שאמר התנא בעל ההגדה, והיא שעמדה וכו' שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם, עיי"ש בכל דבריו הנפלאים.

¹³⁷ לפי שהיו ידיו בחזקת טהורות ששמר עליהם בשעת קריאת ההגדה, לכך היה מקום לחוש לברכה שאינה צריכה, וכמו שכתב בזה הביאור הלכה (תע"ה, א' ד"ה יטול ידיו) שנכון שבאופן זה שידיו בחזקת נקיות, יטמא את ידיו קודם הנטילה כדי שיוכל לברך בבירור. [וי"א שהגרי"ש אלישיב זצ"ל לא חשש לזה, ראה טעמו בהגש"פ].

¹³⁸ וכאשר היו אצל רבינו בסעודת מלוה מלכה במוצ"ש חוה"מ כמה אנשים, שחלקם הקפידו לאכול רק ממצות יד, וחלקם אכלו אף ממצות מכונה, נתן רבינו את ברכת הזימון לא' מאוכלי מצות מכונה, לפי שהוא מצטרף לכולם שהרי יכול לאכול גם ממצות יד, משא"כ אלו המקפידים לאכול מצת יד ומחמירים שלא לאכול ממצות המכונה שאכל זה, אינם יכולים לצרפו אליהם לזימון כיון שאין אוכלים ממאכלו. [ראה מש"כ בזה בספר פתחי חיים (להגרי"מ חלויה שליט"א, עמ' ל"ט) מה דהוי בדידיה, וכשהיה רוצה לזמן או ליתן לכהן, היה אומר לאוכל המכונה שיאכל כזית ממצת יד].

וכמבואר בשו"ע (קצ"ו, ג') שיש צירוף זימון בכה"ג, והוסיף המשנ"ב (שם, ט) שהמנהג שהאוכל ממה שכולם אכלו הוא המזומן, לפי שהוא הגורם לזימון. וראה עוד שם בשעה"צ (י"ב) שכתב שאם המקפיד הוא כהן, יש ליתן לו לזמן, שאין לבטל מצות וקדשתו משום המנהג הנזכר. ובספר מועדי הגר"ח (תשו' פ"ג) מובא בשם רבינו שמי שמקפיד לא לאכול מצות מכונה שאכל עם מי שאכל מצות מכונה, אם מקפידים רק מחמת חומרא בעלמא אפשר להצטרף. ורבינו לרווחא דמילתא עשה כנ"ל. ובספר ימלא פי תהלתך (תפלה ענייני בחמ"ז) נסתפק בזה, ועי' בספר תשוי' והנהגות (ח"ד סי' ק') מש"כ בזה.

והנה בשכנותו של רבינו גרו שני ת"ח, א' [הגרי"ש שפירא זצ"ל] אכל רק מצות יד, והשני [הגרי"ד זלניק זצ"ל] אכל רק מצות מכונה, והי' נידון במה יערבו ערובי חצרות, כיון שאין להם פת אחת משותפת. ואמר השכן הגי' **הגאון רבי גדלי' נדל זצ"ל** שלמעשה אפשר לערב גם בזה וגם בזה. וי"א שהיה רבינו מספר זאת על החזו"א שפסק כן, שאפשר לעשות מכל א' מהם.

¹³⁹ וסיפר רבינו שהחזון איש היה נותן לאשתו לאכול מצות מכונה, מאחר שהיה קשה לה לאכול מצות יד. וכן אביו הקה"י היה נותן לאשתו מצות מכונה, אולם בליל הסדר אכלה את הכזיתים ממצת יד.

פג. כשגדלו בניו והגיעו לגיל י"ג היה נותן להם מצות יד. אבל לבנותיו המשיך ליתן מצות מכונה¹⁴⁰ אף כשגדלו..

פד. מהמצה שבקערה די ליתן לכל אחד משהו¹⁴¹, ושיעור כזית אפשר להשלים ממקום אחר¹⁴².

פה. למרור היה אוכל חריין [וחסה מרה ממתי שהביאוה¹⁴³] ועולשין¹⁴⁴, ומהחריין היה מודד לעצמו כזית¹⁴⁵ עם גודש גדול, ולבני ביתו היה נותן במידה מחוקה¹⁴⁶..

פו. היה שם קצת חרוסת על החריין, ואמר שזה נחשב כמטביל את המרור בחרוסת¹⁴⁷.

פז. באכילת מצה רבינו הוציא את המסובין בברכת המצה, ובאכילת המרור כל א' היה מברך

¹⁴⁰ אמר להם אולי בעליכם יאכלו מצות מכונה, ותצטרכו לעשות התרת נדרים.

¹⁴¹ שדי באכילת משהו מפרוסת המוציא, ואפילו בשבת בעלמא נוהג כן רבינו שמהחלה שמברך עליה המוציא נותן לכל אחד משהו, ואינו מקפיד על כזית ממנה בדווקא. [ובספר שער המועדים (להגרי"ד ספטימוס שליט"א, עמ' ר"צ) כתב ששמע מרבינו שצריך ליתן משהו משני המצות, ולא די ליתן מן המצה העליונה שבירך עליה המוציא].

¹⁴² והעיד בנו הגראי"ש שליט"א שהיה מכין להם מתחילה קודם הברכה, שלא יבא לידי הפסק טובא בין הברכה לאכילה, ומיד כשיקבלו משהו מן המצות שבירך עליהם, יצרפו עם מה שיש בידם להשלים את השיעור ויאכלו מיד.

¹⁴³ שקודם שהיתה מרה אין יוצאין בה ידי חובת מרור, [עיי' חזו"א (קכ"ד ל"ט א') ושונה הלכות (תע"ג, י"ד)]. והיתה מגידול מיוחד המוחזק ללא תולעים. וראה בספר ארחות רבינו (ב', ע"ד) שאמר הקה"י על חסה מגידול רגיל, שעדיף שלא לאכול מרור כלל מלאכול את החסה למרור, כיון שעל תולעת א' קטנה עובר בזה ד' לאוין. עיי"ש.

¹⁴⁴ כיון שאלו הוזכרו במשנה, היה מהדר אחריהם שמא האחד אינו טוב ויצא בחבירו. ומ"מ זה היה עושה באכילה הראשונה של המרור, ולא באכילת המרור שבכורך.

ועוד העירוני לפרש טעמו, כי כתב השו"ע (או"ח תע"ג, ה') שיש לחזר אחר ראשון ראשון כפי הסדר שהם שנויים במשנה, ואנו אוכלים מין ג' חריין שהוא תמכא (משנ"ב שם, ל"ד) וכיון שהביאו עולשין שהוא מין ב' חזר אחריו, אבל העיקר הוא החריין שנהגו בו, ולקח את שניהם.

ובספר שער המועדים, כתב הגר"ד ספטימוס שליט"א ששאל מרבינו מה טעמו בזה הרי כבר יצא יד"ח במין הראשון, וחזה לדעתיה שהוא רק לחיוב המצה לאכול מעוד סוג מרור של מצוה.

¹⁴⁵ היו רגילין למדוד בגביע קטן שמדדו בו החזו"א ואחריו הקה"י, וכשהתחיל רבינו לערוך את הסדר בביתו קיבלו מאביו למדוד בו.

¹⁴⁶ בספר ארחות רבינו (ב', ע"ו) הביא דברי רבינו, שאמר שאביו הקה"י אמר לו, שלבני ביתו יתן מרור בשיעור 17 גרם נפח, ולעצמו יקח כפול כלומר 34 גרם.

¹⁴⁷ והביא לזה ראיי מירושלמי (נזיר ו', ח') דאיתא התם טובלו ברוטב, ובבבלי (נזיר נ"ה ב') וברמב"ם (נזירות ח, ב') איתא ולוקח מן הרוטב ונותן על השער, חזינן דגם זה נחשב לטבילה.

פח. היה אומר זכר למקדש כהלל אחרי אכילת הכורך, כדי שלא יהא הפסק¹⁴⁹.

פט. רבינו היה משתדל שאף אמירת ההלל ושתית כוס רביעי יהיה לפני חצות¹⁵⁰.

צ. בשעת ההלל היה מניח הכוס על השולחן אבל אוחזו בידו¹⁵¹.

¹⁴⁸ ונשאל רבינו ע"י הגר"ד ספטימוס שליט"א מה החילוק בין הברכות, והשיבו: שמפני חביבות המצוה רוצה כל אחד לברך בעצמו, [ראה מש"כ בדקדוקי מצוות ח"א לענין קידוש בעצמו או ברוב עם], אבל בברכת המצה שבעה"ב מברך ברכת המוציא ומוציא את כולם [משום הלחם משנה שאצלון], ממשיך לברך ברכת המצה לכולם. [שער המועדים עמ' רצ"ט]. [ואולי יש לדון עוד, אם שייך לומר שענין ברוב עם הדרת מלך, לא שייך כל כך בברכת המרור, כמו בברכת המצה].

¹⁴⁹ אף שלשון השו"ע (תע"ז, א') הוא, ואומר זכר למקדש כהלל ואוכלן ביחד בהסיבה, ומשמע שאומר כן קודם האכילה. כבר תמה בזה הביאור¹⁵⁰ (שם ד"ה ואומר) והעלה שאין להפסיק באמירה זו קודם הברכה, עיי"ש. וכן היה נוהג בזה החזו"א. וראה בספר אמרי יושר (להגר"מ גריינמן שליט"א, בדיני ליל הסדר אות ט"ו) מה שנתכתב בזה עם רבינו טובא.

¹⁵⁰ כמש"כ הרמ"א (תע"ז, א') שיקרא גם את ההלל קודם חצות, והגר"א בביאורו (שם) הוסיף בשביל שתהיה כוס רביעית קודם חצות. ודלא כדעת התוס' (מגילה כ"א א' סוד"ה לאתווי) שאמירת ההלל שאחר האפיקומן אי"צ להיות קודם חצות שהוא מדרבנן. וראה במעשה רב (סי' קצ"א) וצ"ע שסותר למש"כ בביאורו.

¹⁵¹ הנה בשו"ע (תע"ז, ז') כתוב "כשיגיע לפיכך מגביה כל אחד כוסו בידו עד שחותם גאל ישראל", ומשמע שמגביה את הכוס כל הזמן בין באמירת לפיכך בין באמירת שני פרקי ההלל ובין בברכה אשר גאלנו. ובערוך השולחן (שם, כ"ג) כתב, ואצלינו מניחים הכוס על השולחן כשמגיע להלל, ואח"כ בברכה נוטלין בידו עד גאל ישראל. ומנהגו של רבינו מכריע ביניהם, שבלפיכך מגביה את הכוס, ובהלל מניח את הכוס על השולחן, ומי"מ ממשיך לאחוז בידו בצידי הכוס, ובברכה מגביה שנית.

וביאר רבינו טעמו לפי שמקור דין הגבהת הכוס בלפיכך, הוא בדברי הטור (שם) בשם חכמי אשכנז, וביאר טעם האי מילתא כדי לומר שירה על היין, היינו שבזה שאוחז את הכוס בידו מראה שהוא אומר שירתו על היין. ואמר רבינו שלזה סגי באחיזה אף בלא הגבהה, ורק משמגיע לברכה שהיא ברכה על הכוס, צריך להגביה את הכוס כשאר הברכות על הכוס, שלא די באחיזה בעלמא בצידי הכוס אלא בהגבהת הכוס.

ויש להטעים הדבר יותר, שבכדי להראות החילוק בין דין ההלל שהוא משום שירה על היין, לדין הברכה שהוא משום אמירת ברכה על הכוס, לכך עשה כן רבינו בדווקא שאחז בצידי הכוס בשעת ההלל בלא הגבהה, ורק בשעת הברכה הגביהו. ונראה שזה היה טעמו של הערוך השולחן במש"כ שאצלינו נהגו להניח בהלל, כדי לעשות היכר להגבהת הכוס בשעת הברכה על הכוס.

שוב מצאתי בדרשה לפסח לבעל הרוקח שעמד בהאי מילתא, וכתב: ראיתי לאבא מרי שהיה מגביה את הכוס מלפיכך אנחנו חייבין עד ונאמר לפני הלוקה, וכן בברכה אשר גאלנו עד גאל ישראל. והר"ר משה ב"ר שמואל הלוי היה מגביהו מן לפיכך עד גאל ישראל. ונראה לי אלעזר הקטן שאע"פ שאין אנו חייבין להגביה, שלא מצינו לו סעד לא במקרא ולא במשנה ולא בתלמוד, מנהג יפה הוא על שם כוס ישועות אשא,

צא. אפשר לשתות מי סודה אחרי אכילת אפיקומן¹⁵²..

צב. בבית רבנו נהגו שהרבנית פותחת הדלת בשפוך חמתך ואומרת ברוך הבא¹⁵³..

צג. היה נוהג לאכול את הזרוע¹⁵⁴ מסימני הקערה בסעודה ג'¹⁵⁵, והיה מזרז את בני ביתו

כשאומרים שבח על הכוס, וכן עשו אבותינו רבנים חכמים גדולים וחסידים, וכן עשו אבותינו ואבות אבותינו. ע"כ.

ובאמירת ההלל שאחר ברהמ"ז, יעויין בהגדה ש"פ לבית לוי שהביאו שהיה הגר"ח מבריסק מגביה הכוס בידו, ומשום שתיקנו חז"ל לומר הלל על כוס רביעי. [וראה בספר יוסף אומץ להחיד"א (סי' תשפ"ט) שכתב ג"כ להגביה הכוס בהלל].

¹⁵² שהוא כ"ש ממה שהתיר המשנ"ב (תפ"א, א') לשתות תה וכדו', עיי"ש. [והביא רבינו מה שכתב בספר כף החיים בשם הרב החיד"א, שמה שהתירו לשתות תה אחר אפיקומן היינו בלא סוכר, שלא יפיג טעם המצה].

והנה אביו הקה"י לא היה שותה בפסח מי סודה, לפי שבזמנו הפחמן שמכניסים במים היה מיוצר ע"י חמץ, [ששכר השעורים היה מתחמץ ותוסס, והגז הנפלט מתסיסתו היו מכניסים למים ונעשה מי סודה], ואף שהיו צדדים גדולים להתירו, לא נשתמש בו. אבל כיום אינו מיוצר כן והרי זה כשר לכתחילה, ורבינו היה שותה מי סודה בפסח.

¹⁵³ שכך היה המנהג בירושלים. ואחר פטירת הרבנית, כלתו אשת בנו הגר"ש שליט"א היתה פותחת את הדלת.

וראה בערוך השולחן (ת"פ, א') שכתב, ויש שנוהגין לעמוד מההסיבה ולומר ברוך הבא, לחיזוק האמונה כי כך אנו מקובלין שבניסן עתידין ליגאל. וכן היו נוהגים אצל חמיו הגר"ש אלישיב זצ"ל. אולם בבית רבינו לא נהגו כולם לעמוד, וכן היו נוהגים אצל החזון איש והקה"י.

¹⁵⁴ הנה רבינו כותב ברשימת מנהגי החזון איש שלא צלו את הזרוע רק היו מבשלים, [וכ"ה במג"א (תע"ג, ח)] בשם מהרש"ל ב"ח ושל"ה], ובאמת שכן היה מנהג רבינו אצל אביו, אולם בבית רבינו צלו ג"כ את הזרוע אחר שבישלוהו, לפי שכך היה מנהג הרבנית בבית הוריה, על כן המשיכה בו גם אחרי נישואיה.

¹⁵⁵ לפי שהיה הזרוע צלוי זכר לפסח, ואין אוכלין צלי בלילה, גזרה שמה יאמרו בשר פסח, כמבואר בשו"ע (או"ח תע"ז, א') ובמשנ"ב (שם, א'). וכתב המשנ"ב (תע"ג, ל"ב) שלכך אסור לצלות את הזרוע ביו"ט כיון שאינו לצורך אכילת יו"ט, אא"כ יאכלנו למחר ביו"ט עצמו. [ומ"מ גם החזו"א שלא היו צולין לו את הזרוע אלא מבשלים, מ"מ לא אכל אותו בליל יו"ט אלא למחרת].

ויל"ע למה אכלו בסעודה ג' ולא בסעודה ב', [ובמשנ"ב (תע"ג, ל"ב) כתב, וע"כ אם שכח וצלאו בלילה יזהר לאכול מחר בבוקר], ואף שהיה נוהג לאכול בשר בסעודה ג', כמו שנהג החזו"א ע"פ הרמב"ם שהובא בטור (תקכ"ט, ב'), מ"מ הלא גם בסעודה ב' אוכלין בשר.

והאירני בזה הגר"ש יוזיק שליט"א, שיתכן שבסעודה ב' היה בלא"ה בשר חם כסעודת יו"ט, ואז הזרוע לא היה חשוב כ"כ לאכול, אבל בסעודה ג' ניכרת חשיבותו. ועוד י"ל שכמו שכתב המשנ"ב (תקכ"ז, י"א, מ"ח) לאכול את התבשיל של העירוב תבשילין בסעודה ג', [ושם כתוב מצד שבוצע עליו לח"מ כ"פ, אבל המנהג לאכול גם את התבשיל של העירוב בסעודה ג'], על דרך זה אכל רבינו את הזרוע בסעודה ג'. [וראה ברמ"א (שצ"ד, ב') שכתב לבצוע על פת של ערובי חצירות בבוקר].

לגמור¹⁵⁶..

צד. אמר שהמנהג שלא לאכול שום בפסח [ואפילו בליל שבת], הוא משום שזה (ספק) קטניות¹⁵⁷.
זה. נשאל מא' הנוהג שלא לאכול שרויה, וילדו התינוק אינו מעכל מוצרי חלב, האם יתן לו לאכול
שרויה או קטניות. והשיב: שיש להעדיף קטניות¹⁵⁸..

¹⁵⁶ לפי שחשש רבינו שאם ישאר ממנו, יהא הדבר נחשב ביזוי מצוה שנשאר ממנו. ועל דרך מה שהביא
המשנ"ב (תע"ג, ל"ב) בשם החיי אדם שכתב רע עלי המעשה שזורקין הזרוע, והוא ביזוי מצוה.

¹⁵⁷ והגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א שלח לשאל אותו מנין לו זאת, ופתח ספר מעדני שמואל (ק"י, כ"ה)
והראה לו שזה כתוב שם. וגם אצל אביו בעל הקה"י לא אכלו שום בפסח.

הערת הגר"י מקלב: כ"כ בשו"ת מור ואהלות (אהל ראשי בשמים אות י"א). ועי' פמ"ג (א"א סי' תס"ד סק"א) דיש נוהגין
שלא לאכול שום בפסח, ואיני יודע טעם למה. ומ"מ עתה אין להקל בפני עם הארץ, ובצנעא לת"ח אין
להחמיר, עכ"ל.

ובחיי אדם (כלל קכ"ז ס"ז) כתב שאין לחומרא זו טעם וריח, ומתיר בפשיטות דבודאי בזה לא שייך שום סייג,
[ועי' מ"א (סי' תמ"ז) בדין שום שנתחדד בסכין של חמץ. ועי' ט"ז (סי' ת"ס ס"ו) שהתיר ללוש עיסה עם שום בפסח.
ומדבריהם נראה דשרי, ועי' עוד בבית יוסף (סי' ת"ס), ובשדי חמד (מערכת חו"מ סי' ג' אות ט') באסיפת דינים].

וחתן רבינו הגר"ש שטיינמן שליט"א אמר שבבית אביו מרן הגראי"ל זצ"ל גם לא היו אוכלים שום בפסח,
אלא שהטעם היה משום חשש חמץ במריחת הספירט שמרחו עליהם הסוחרים כדי להבריכם, ולא משום
חשש קטניות.

¹⁵⁸ וביאר לבנו הגראי"ש שליט"א את טעם הדבר, לפי שאיסור אכילת קטניות הוא תקנה שתיקנוה
הקדמונים, [ויש שכתבו שאינה מחמת חשש חימוץ אלא גזירה וכו', עי' במרדכי (פסחים רמז תקפ"ח) ומשנ"ב (תני"ג, ו'),]
וכתוב בהלכה שמי שהוא חולה אף שאין בו סכנה וצריך לאכול קטניות, לא אסרו לו, (משנ"ב תני"ג, ז'). וחיי אדם
קכ"ז, ו'). אבל הנוהגים שלא לאכול שרויה הוא משום שחוששין לחמץ, שמא נשאר קמח בתוך המצה שלא
נילוש יפה ויחמיץ בשרייתו, כמבואר במשנ"ב (תני"ח, ד') ושמא היה קמח על עיסת המצה ואף שנקלה באש
התנור, שמא לא נקלה יפה ויחמיץ כמבואר במשנ"ב (תס"ג, ח') ועיי"ש גם בשעה"צ (אות י"ב), ועד כמה שחושש
לכך אי אפשר להתיר להאכילו לחולה שאין בו סכנה.

ואף לדעת הסוברים שבמקום הצורך רשאי להתיר הנהגה זו שלא לאכול שרויה בפני שלשה, [וכן עשה הקה"י
לעת זקנותו. וראה בספר חוט שני (פסח עמ' קס"א) שהתיר רק לזקן וחולה], מ"מ כיון שהוא נוהג כן עתה, הרי הוא
במצב של חולה שצריך לאכול קטניות שהדבר מותר לו. ובפרט בכגון השאלה שנשאל רבינו בתינוק, שהרי
התינוק נגרר אחר אביו במנהג אי אכילת שרויה, ואין טעם לומר לאביו שיתיר מעצמו מנהג האיסור
באכילת שרויה, כדי שיוכל להאכיל את בנו בשרויה, וממילא בנו נמצא במצב של איסור אכילת שרויה
[שאין סופין לו בידים חשש חמץ], ומותר לו לאכול קטניות, ודו"ק.

[אמנם הגר"ש וואזנר זצ"ל פסק להיפך, שעדיף לבטל חומרת שרויה מגזירת קטניות, (מבית לוי פסח ס"ה, ח'). ורבינו
סובר שאין זה ביטול גזירת קטניות, אלא קיום הדין שחולה שאיב"ס לא אסרו עליו קטניות].

ומובא שהגר"ח מבריסק זצ"ל כשהתיר אכילת קטניות בשנות בצורת וכדו' [עי' בשעה"צ (תני"ג, ו'). אולם
במעשה רב (אות קפ"ד) כתב שאין להתיר מיני קטניות ואפילו בשנת בצורת], ביאר טעמו שאם נחמיר באכילת

הנהגות חול המועד:

צו. בחול המועד לא היה מקפל הטלית, ואפילו כשהיה נצרך לה לאותו יום¹⁵⁹..

צז. היה נזהר מהוצאה שלא לצורך בחול המועד¹⁶⁰, ולכך השאיר את הגארטל בבית הכנסת¹⁶¹.

צח. לא היה כותב בחול המועד כלל, ואפילו דברי תורה שנתחדשו לו¹⁶².

קטניות שאינו אלא ממנהג, כחומר אכילת חמץ שהוא מדאורייתא, יש לחשוש בזה משום בל תוסיף. ודקדק כן בלשון הרמב"ם (ממרים ב', ט') עיי"ש, והראב"ד חלוק עליו בזה.

¹⁵⁹ וכן היה נוהג החזון איש. וכן כתוב בהנהגות התרוה"ד בספר לקט יושר (עמ' ק"ו) ופי' טעמו משום תיקון כלי. ויש לברר ענין הדבר, אם משום הכנה לחול, ולאותו יום מותר וכן מיום ליום בחוה"מ עצמו, או משום שהקיפול הוא כגיהוץ, וממילא אסור אף לאותו יום ואף בחוה"מ.

¹⁶⁰ וכן העיד רבינו שהיה החזון איש נזהר בזה, ופירש לו טעמו לדבר, לפי של"ט מלאכות נאמרו בשבת והוצאה מכללם, ולא נתברר איזה מלאכות אסורות אף בחוה"מ. וציין לתשו' עמודי אור (סי' ל"ח) שאוסר הוצאה בחוה"מ, וכן משמע בביאור"ל (תקל"ו, ב'. ד"ה ומותר) שיו"ט הוקש לשבת לכל ל"ט המלאכות.

מיהו ראה בחי' המאירי (מו"ק יא, ב') שכתב שאין איסור הוצאה בחוה"מ. ועי' בחזו"א (או"ח סו"ס קל"ה ד"ה רא"ש) שביאר בדברי הרא"ש שכל מלאכה שאין בה עמל ועבודה מותרת בחוה"מ, ולכך כתב החזו"א דנראה דבפרקמטיא שרי אפילו הוצאה מרה"י לרה"ר. [וציין שמהמשנ"ב (ביאור"ל תקל"ט ד"ה אינו) מבואר שאסור במלאכה מחתך אף שאין בה עמל ויגיעה. והיינו לכאוי' כדברי המשנ"ב הנ"ל שהוקשו כל הל"ט מלאכות שבת ליו"ט].

¹⁶¹ אבל בימי החול היה מכניסו לכיסו.

¹⁶² ואף שהחזון איש היה כותב בחוה"מ חידושי תורה מחשש שמא ישכח, [והיה כותב בלא שינוי, עיי' משנ"ב (תקמ"ה, מ"ז) שמ"מ יזהר בכתיבת חידושי שיכתוב כתב משיט"א וכו']. מ"מ רבינו לא היה כותב כלל, ונהג בזה כמנהג אביו שלא היה כותב בחוה"מ.

וסיפר רבינו שבצעירותו לפעמים היה אביו מצוה עליו לכתוב כמה תיבות, כדי שלא ישכח דבר שנתחדש לו. וכן היה מבקש מביתו ומנכדותיו שיכתבו מה שנתחדש לו ופחד שישכח.

וראה בספר ארחות רבינו שמספר שפעם בעת לימודו עם הקה"י, נמצא שיש להגיה הגהה ברורה בספר, ואמר לו הקה"י שיגיה שזה מותר בחול המועד, ורצה להגיש עט להקה"י שיגיה בעצמו ע"ג הספר, ואמר לו הקה"י שהוא מפחד ליגע בעט בחול המועד.

אמנם המשנ"ב (שם) כתב להתיר לכתוב בחוה"מ אף בלא חשש שכחה, משום דמחוייב בכל עת לעמול בתורה ולחדש בה כפי יכולתו, ואם לא יכתוב עתה וימתין עד אחר החג, זה יבטלנו מללמוד חידושים אחרים ואין לך דבר האבד גדול מזה. עיי"ש.

וכתב רבינו שהעידו שהחזון איש היה כותב בחול המועד פסח בעפרון ולא בדיו. אלא שציין שהשו"ע (או"ח תמ"ב, י') כתב שמותר להשתמש בפסח עם דיו המבושל בשכר שעורים, וביאר במשנ"ב (שם, מ"ד) טעמו לפי שנפסל מאכילת כלב. והחזו"א בספרו (או"ח קט"ז ז' ח') התיר טפי אפילו כשנפסל רק מאכילת אדם, וכתב שלכך

צט. אמר שגם בחול המועד יש לכסות את הסכין בשעת ברכת המזון¹⁶³.

ק. החזו"א¹⁶⁴ אמר לרבינו שיש לחשוש בצחצוח נעלים משום מלאכה בחול המועד¹⁶⁵.

קא. רבינו סבר שמצות שמחה ברגל היא לשמוח כל היום¹⁶⁶.

מותר לכתוב בחוה"מ בדיו המעורב בו חמץ, כיון שנפסל מאכילת אדם קודם הפסח. ואולי אע"פ שהתיר לאחרים החמיר על עצמו בזה, וצ"ע.

¹⁶³ שאינו דומה לשבת ויו"ט, לפי שכמה טעמים נאמרו בפוסקים לסיבת ההיתר שלא לכסות הסכין בשבת ויו"ט, המג"א (ק"פ, ד') ביאר שהוא משום שבשבת אין בונין מזבח, לכך אין השולחן דומה למזבח. וטעם זה לא שייך בחול המועד דלכאוף נראה שבנו בו את המקדש וכליו, [ע"י בספר דרך חכמה (ביה"ב פ"א, ע"ז) שהטעם שאין בונין ביו"ט הוא משום שאין עשה דוחה ל"ת ועשה, וזה לא שייך בחוה"מ]. הט"ז (שם, ג') כתב לפי שהמעשה שהיה היה בחול ולא בשבת, וצ"ל שחול המועד דמיא טפי לחול ולא לשבת. ובשע"ת (שם, ד') הביא טעם נוסף לפי ששבת דומה לעולם הבא וכו', וזה ג"כ לא שייך בחול המועד.

¹⁶⁴ סיפר רבינו שפעם הגיעו אנשי החברה קדישא להחזון איש לפני פסח, וביקשו שכיון שיש כל שבוע כמה נפטרים, רוצים לחפור בבית החיים כמה קברים כדי שיהיו מוכנים לקבורה, ולא יצטרכו לעסוק במלאכה זו בעצם ימי חול המועד הפסח, שאלם החזו"א מנין לכם שימותו אנשים בפסח. אמרו לו, ששבוע שלם אי אפשר שלא יהיו בו כמה מתים. אמר להם אל תחפרו ואף אחד לא ימות. וכך הוה שבאותו פסח לא נפקד איש, ויהי לפלא..

ומה שלא רצה להתיר להם לחפור, נראה משום שזהו נגד צוואת רבי יהודה החסיד (אות ב') שכתב שאין לחצוב קבר ולהניחו פתוח אם אין נותנין בו המת מבעוד יום, ואם יניחנו פתוח עד הבוקר בימים מועטים ימות א' מבני העיר. והביאו הרמ"א (יו"ד של"ט, א') להלכה. ולכך יש ח"ק הנהגים לחפור ולכסות בכיסוי כל שהוא, ועל ידי זה לא יחשב כמניחים קבר פתוח, ולא ניחא ליה להחזו"א בהיתר זה. ויש הנהגין ליתן מעט עפר למעלה, וצ"ע.

¹⁶⁵ שיש בדבר משום צובע, ואולי אף משום מעבד עור. ראה במשנ"ב (שכ"ז, י"ב) שכתב שצריך לזהר שלא למשוך מנעל חדש בשמן וי"א אף מנעל ישן, משום שריכוך העור מחמת השמן הוי תולדת מעבד. וכל שכן אם כוונתו במשיחת השמן כדי שיהיה המנעל שחור, נראה דיש לאסור לכולי עלמא משום חשש צביעה. ועיי"ש עוד (ס"ק ט"ז) ובשעה"צ (אות י"ז) הוסיף לחוש לממרח.

¹⁶⁶ ולא כמי שרצה לומר לרבינו שדי בהבאת קרבן שלמי שמחה, ובאכילת כזית מבשר השלמים יצא ידי חובת מצות השמחה, ואפילו יהיה עצוב שאר היום. ורבינו אמר לו שהבאת השלמים היא עצה שעל ידה יהא שמח כל היום, שזהו עיקר מצות שמחה ברגל.

ומי"מ שוב כתב רבינו שלאחר העיון בדבר מצא שלכאוף נחלקו בזה הראשונים, התוס' (מ"ק י"ד ב' ד"ה עשה) כתבו דכיון שמצות שמחה יוצאין באכילת שלמי שמחה, אינו סותר לקיום אבילות בשאר היום, דמצות השמחה שבכל הרגל הוא מדרבנן לחוד. והיינו דסברי שמקיימים מן התורה מצות שמחה באכילת שלמי שמחה, אף שבשאר היום אינו שמח.

אבל לשון הרמב"ם (יום טוב ו', י"ז) וחייב אדם להיות בהם שמח וטוב לב וכו', אע"פ שהשמחה האמורה כאן בקרבן שלמים, יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל א' וא' כראוי לו. ומבואר בדבריו

קב. סבר שאין חיוב לשתות רביעית יין בכל יום מימי חוה"מ¹⁶⁷.

קג. לא היה מוכר ספריו בחול המועד¹⁶⁸.

קד. אמר שבחול המועד אין מבקשים ברכה על עסקים, דחוה"מ אסור במלאכה¹⁶⁹. ומה

שהעיקר הוא השמחה, והדרך לשמחה היא ע"י קרבן שלמים. והביא שכן משמעות דברי החזו"א (נפסחים ע"א א') עי"ש. וידועים דברי הגר"א שאמר שמצות השמחה ברגל היא מהמצוות הקשות, שלא להפסיק רגע אחד מהשמחה.

ובכתבי הגר"ח מבריסק זצ"ל (בדין שמחה בחג) כתוב שיש שני מיני שמחות ביו"ט, הא' שמחה בדברים של קודש כקרבנות וכיו"ב. והב' שמחה בדברים של חול כיון ובגדי צבעונין.

¹⁶⁷ הנה חמיו הגר"ש אלישיב זצ"ל סבר שכיון שאמרו חז"ל (נפסחים ק"ט א') חייב אדם לשמח בני ובני ביתו ברגל וכו' אנשים בראוי להם ביין. ואמרו תוס' דהיינו בזמן הזה שאין לנו בשר קדשים, כמתבאר בהמשך דברי הגמ' שם. ממילא בעי רביעית יין, שאין שתיה בפחות מרביעית, ולכך העלה שחייב כל אדם לשתות רביעית יין בכל יום מימי חול המועד. [ועי' בב"י (ריש סי' תקכ"ט) שדן אי בעי בשר ויין או סגי בא' מהם, ובשו"ע לא הביא האי דינא שחייב לשמוח ביין, עי"ש היטב].

ושלח רבינו לשאול את חמיו, מהמבואר בדברי הגמ' (ערובין מ' ב') מ"מ בעינן כוס, ופרש"י דסתמא דאינשי יומא קמא אית להו כוס, אבל בשאר יומי לכו"ע לית להו. הרי שלא היה מצוי בידם כוס יין בימי חול המועד, ואי נימא שמחוייב לשתות רביעית יין משום מצות שמחה, הלא יש לו יין מהאי טעמא. והוסיף דכיו"ב מבואר בגמ' (סוכה מ"ז ב') כוס כל יומא מי איכא, ופרש"י שאין יין מצוי לכל אדם בחולו של מועד.

והשיב לו הגר"ש שיש להעמיד דברי הגמ' הנ"ל בזמן שבית המקדש קיים, ואז היתה השמחה מתקיימת בבשר קדשים, ולא היה מצוי יין לכל א' בחולו של מועד, אבל בזמן הזה כיון שמצות השמחה להתקיים ביין, כל אחד ידאג שיהא לו יין בימי חול המועד.

ובספר אמרי בנימין להגר"ב אלישיב שליט"א הביא שאחיו הגר"א זצ"ל הביא ראייה לאביו הגר"ש זצ"ל, שצריך לשתות רביעית יין בחוה"מ, מדברי מהרש"א (נדרים מ"ט ב') על מה שאמרו בגמ' אמר לה הימנותא אי טעימנא אלא קידושא ואבדלתא וארבעה כסי דפסחא, ונתקשה המהרש"א מהא דאמר דאנשים בראוי להם ביין וכו'. ואי סגי בטעימה בעלמא בחוה"מ לק"מ, אלא ש"מ דבעי רביעית דווקא.

¹⁶⁸ וכן נהגו החזו"א ואביו הקה"י. וטעמם משום איסור סחורה במועד, ואף שלקונה לפעמים הוי לצורך המועד, מ"מ למוכר אין הכסף צורך המועד. ויל"ע בזה. ובמקום הדחק נתנו הספר לקונה בלא ליקח מעות במועד עבור זה.

¹⁶⁹ כלומר כיון שחול המועד אסור במלאכה, בכלל זה שלא ידאג למלאכתו, שבזה הרי הוא ג"כ קצת כעוסק בעניני מלאכתו. וסיפר רבינו שלאשת החזון איש היה חנות בחו"ל, ובעלה החזון איש אמר לה שלא למכור בחנות בחול המועד, והיא חשבה זאת לחומרא יתירא של בעלה, וכשהזדמן גדול הדור הגר"ח מבריסק זצ"ל למקום, שאלה אותו על כך, ובפקחותו הבין מיד שאם היא שואלת על כך מישוהו אמר לה שאסור, ואמר לה מיד, יש לך בעל ואת יכולה לסמוך עליו, אף שלא הכירה ולא ידע מי בעלה. [ובספר פאר הדור מובא מעשה זה בנוסח אחר, עי"ש].

שמבקשים בך עלינו וכיו"ב היינו על צרכי המועד¹⁷⁰.

הנהגות ימי הספירה:

קה. אמר לאשתו ובנותיו לספור ספירת העומר בברכה, ראה הטעם במקורות¹⁷¹.

קו. לא הסכים לגזוז שער¹⁷² ילדי חלאקה¹⁷³ בימים שאין מסתפרים בהם¹⁷⁴.

¹⁷⁰ כן מובא בספר דרך שיחה (ח"ב עמ' ר"ה), וזה מחודש, וצ"ע. ואולי אמר לו כן בדרך מוסר וצחות. וראה במש"כ רבינו בספר הזכרונות (עניני חול המועד), שהחזו"א קנה תפילין עבור א', והתנה עמו שישלם לו כל חודש מעט, וכשהביא לו מעות בחול המועד לא רצה לקבלם ממנו, ואמר לו שאין פורעין חוב בחול המועד, [אף שמעיקר הדין הדבר מותר, ובפרט כשבא החייב מעצמו ופורע, עי' או"ח סי' תקל"ט]. ועי' גם בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' ק"ב) שמרן בעל הקה"י לא היה מזכיר מילת כסף בחוה"מ, וכשהיה צריך להזכיר סך מעות היה אומר כך וכך "מוקצות".

¹⁷¹ כמו שהביא המשנ"ב (תפ"ט, ג') מהמג"א שאע"פ שהנשים פטורות ממצוה זו לפי שהזמן גרמא, מ"מ כבר שויהו עלייהו חובה. ואף שכתב שמ"מ לא יספרו בברכה דהא בודאי יטעו ביום אחד. אמר רבינו שכיון שדרכה של הרבנית להתפלל מעריב במנין, אין לחשוש שתטעה. ואף לבנותיו אמר לספור בברכה, והוא ידאג שלא ישכחו והיה מזכירם תמיד. וסיפר שאביו הקה"י תלה לבנותיו פתק על המראה [ובעוד מקומות] כדי להזכירם לספור, כי שם הן רגילות להסתכל.

¹⁷² אחר שהיה גוזז שער ילדי חלאקה, בערוב שנותיו נתן על ידיו מעט מים ושפסף. ראה בשו"ע (או"ח ד', י"ט) המגלח ולא נטל ידיו וכו'. ומ"מ הקילו בכגון זה שאינו מספר כל שערות ראשו אלא מקצתן, וגם אינו נוגע במקום זיעה. ואמר ששמע דבר זה בשם הגראי"ל שטיינמן זצ"ל, ומשמע זאת הוטב בעיניו והחל לנהוג ג"כ כך.

¹⁷³ הנה בשנים קודמות לא היה מקפיד רבינו שלא לספר ילד קודם גיל שלש, והיה אומר שזה מנהג ירושלים ולא נהגוהו אצלינו, והיה מביא לזה ראיה מגמ' (מו"ק י"ד א'). אמנים בשנים האחרונות כשהיה נשאל על כך אם יש ענין שלא לעשות פאות לילד לפני גיל שלש, היה מביא שהנוהגים כן מסתמכים על דברי המדרש תנחומא עה"פ שלש שנים ערלים יהיו לכם, שמשמע שלא לעשות פיאות עד גיל שלש. [וראה בספר ערוגת הבשם (או"ח סי' ר"י) שהמנהג להשהות התגלחת עד ג' שנים. ועי' בפ"י האוה"ח על התורה (ויקרא י"ט, כ"ג) ואמר שלש שנים יהיה לכם ערלים, פירוש אטומים שלא יצא מהם צפצוף תורה שהוא פרי מאכל, שעד שלש שנים אין התינוק יכול לדבר וכו'].

¹⁷⁴ עי' בשערי תשובה (סי' תקל"א) שהקל בחול המועד. ועי' שו"ת מהר"ם בריסק (ח"ב סי' צ"ט) שהקל בראש חודש למרות צוואת ריה"ח. אבל רבינו לא הקל בזה כלל ואפילו לגזור מספר שערות בודדות.

קז. כאשר חל ל"ג בעומר¹⁷⁵ במוצ"ש, אע"פ שמותר להסתפר¹⁷⁶ ביום ו' לכבוד שבת¹⁷⁷, לא קיבל לגזוז שער ילדי חלאקה¹⁷⁸.

הנהגות חג השבועות:

קח. הסתפר לכבוד יו"ט אך לא בערב חג השבועות, אלא יום אחד קודם ערב יו"ט¹⁷⁹.

¹⁷⁵ היה רבינו אומר שמש"כ שהשמחה ביום ל"ג בעומר שפסקו תלמידי ר"ע מלמות, היינו על מה שנשאר חמשה תלמידים שגם עליהם היתה הגזירה יכולה להיות, ומהם נתחדשה ונתפשטה התורה הק', אבל השאר פסקו למות כי כבר מתו ומה יש לשמוח על כך, [נראה במדרש (פרי חיי שרה) שמבואר שהם היו תלמידיו, אמנם בגמ' (יבמות ס"ב ב') משמע שלא היו תלמידיו, עיי"ש]. ומצאתי שכ"כ החיד"א (טוב עין סי' י"ח) וכיו"ב הביא הכף החיים (תצ"ג, כ"ו) בשם הפרי חדש.

¹⁷⁶ מעשה היה ברבינו ביום אירוסיו שהחל להסתפר לפני השקיעה בל"ג בעומר ובאמצע שקעה חמה, ושאלו לחזון איש מה לעשות והשיב שיכול לגמור התספורת. ויש דמיון לזה בשו"ע (נז"ד ש"צ, י"ב) ישב לגלח ואמרו לו מת אביו, הרי זה משלים. ופי' הט"ז (שם, א') שטעם הדבר מפני כבוד הבריות. וכמו כן י"ל כאן.

¹⁷⁷ כמבואר בדברי הרמ"א (תצ"ג, ב') עיי"ש.

¹⁷⁸ לפי שחשש שיחכו עם המשך תספורת שער הקטן עד ל"ג בעומר, ונמצא שלא הסתפר עכשיו לכבוד שבת, וכיון שלמעשה לא הסתפר קודם שבת, לא היה שום היתר לגלח תלתל מראשו, שבגילוח זה לחוד אין כבוד שבת.

ואמנם כחמש שנים לפני פטירת רבינו, כשאירע כן שחל ל"ג בעומר במוצש"ק קיימו מנהג התספורת בבית רבינו. נראה שלא נעשה על פי הוראתו אלא שהמשמשים לא שמו ליבם להקפדה זו, ורבינו לא מיחה בהם אחרי שהכינו והתכונו לזה שלא מידיעתו.

¹⁷⁹ וטעמו לדבר, לפי המבואר בגמ' (שבת קכ"ט ב') דמעלי יומא דעצרתא סכנתא, וכ"ה ברמ"א (סוף סי' תס"ח), והיינו שהקזת דם בערב חג השבועות יש בו משום סכנה. ומבואר עוד בגמ' (סנהדרין פ"ד ב') שלא להקז דם לאביו אף שזה לרפואה. וכתבו המפרשים [עיי' מושב זקנים עה"ת ויקרא י"ט ג'] שלכך אסור לבן לספר את אביו שמא יפצע אותו ויצא דם, וכ"כ הלקט יושר שכן אינו רשאי לגלח את אביו שמא יעשה חבורה, [וכתב בארחות רבינו שמטעם זה לא הסכים אביו שרבינו יספרו. כלומר שאם היה רשאי לספרו, היה רבינו יודע היטב איך לספר בכדי לקיים בזה מצות כיבוד אב. וכן אצל רבינו לא סיפרו אותו בניו אלא חתנו]. וכיון שמבואר שבתספורת יש חשש שיצא דם, ממילא לא רצה להסתפר בערב שבועות שסכנה היא שיצא בו דם.

ואף שעיקר החשש היה כשמגלח שערותיו בסכין, ולא במכונת תספורת שלנו, לא חילק רבינו בכך. [נראה בדרך שיחה פרשת יתרו בשם רבינו: אבא זצ"ל לא נתן לי לספרו, כנראה חשש שמא יצא דם].

ולפי זה היה הדין נותן שינהג כן בכל עיו"ט, שהרי גזרו רבנן אכולהו מעלי יומא טבא משום יומא טבא דעצרת כדאיתא בגמ' (שם), וכמו שכתב הרמ"א (תס"ח י) שנהגו שלא להקז דם בכל ערב יו"ט, ואין לשנות. וביאר המשנ"ב (שם, ל"ח) שגזרו רבנן על כל עיו"ט משום ערב שבועות. מ"מ לא הקפיד רבינו על כך רק בעיו"ט דשבועות שעליו נאמר הדבר בגמ', ולא בשאר ערבי יו"ט. וכנראה כיון שעצרת זה סכנה, ושאר ימים טובים הוו רק משום גזירה, לכך הם קלים יותר.

קט. היה ניעור בליל שבועות, והיה אומר את התיקון¹⁸⁰ מחצות ואילך¹⁸¹.

קי. היה טובל ביו"ט אחרי עלות השחר¹⁸².

קיא. היה אומר בשם החזון איש, שהניעור בלילה אינו צריך להפסיק מלימודו בבוקר עד שיגיע

ואגב, אמר רבינו שבימים הנ"ל שאין להקזיז בהם דם, אין לעשות בהם גם בדיקת דם אע"פ שלוקחים רק מעט דם. ועל דרך זה סבר רבינו שהדין האמור בשו"ע (ד', י"ט) שאחרי הקזת דם צריך נטילת ידים, כמו כן אחרי בדיקת דם צריך נטילת ידים.

¹⁸⁰ היינו אחר שגמר חובותיו ולפעמים היה בחצות ולפעמים אחרי חצות. אביו הקה"י היה מתחיל לומר את התיקון מיד בתחילת הלילה, ולפעמים היה גומר את כל התיקון לפני סיום סעודת ליל יו"ט. ומעניין לציין שהיה דרכו של רבינו לעמוד בשעת אמירת התיקון, כשהיה קורא היכן שעומדים בו בקריאת התורה, וכמו שהיה נוהג רבינו באמירת שמו"ת מידי שבוע.

החזון איש לא היה אומר את התיקון ליל שבועות, [ונכתב רבינו בספר הזכרונות שאפשר שהוא משום חולשתו]. ושאל ממנו רבינו אם לומר את התיקון או ללמוד, ואמר לו לאומרו. ולאחר [הגר"מ גריינימן שליט"א] ששאל ממנו ג"כ כזאת, אמר שלא לאמרו אלא ללמוד.

והסביר רבינו שהחילוק בזה היה, כי אביו הקה"י היה נוהג לומר תיקון ליל שבועות, על כן אמר לבנו רבינו שיאמר ג"כ כמסורת אביו. משא"כ השני לא היה אביו [הגר"ש גריינימן זצ"ל] אומר את התיקון, על כן אמר לו שילמד ולא יאמר את התיקון. ולפעמים הסביר רבינו את הדבר באו"א, שרבינו שאל האם מותר לו לומר את התיקון, ועל זה השיבו שמותר לו לומר תיקון בליל שבועות. ואילו השני שאל האם אני מחוייב לומר את התיקון, ועל זה השיבו שאינו מחוייב בכך ויכול ללמוד.

¹⁸¹ ואף שיש מקילים לקרוא מקרא בשבת ויו"ט אף קודם חצות, [עיי' ארצה"ח להמלבי"ם (א', ל"ו) שהוכיח כן מהמבואר בגמ' (יומא י"ח ב') שהיו מקרין לכה"ג בליל יוה"כ פסוקי נ"ך]. מ"מ רבינו החמיר לעצמו בזה, ושמא תיקון שאני.

וראה בספר תשובות הגר"ח (ב', תרמ"ה) שכתב רבינו שיש מתירין בליל שבת, ומשמע שלא פסיקא ליה. וכן במקו"א השיב רבינו שעדיף לקרוא שמו"ת בשבת אחה"צ, מלקרוא בליל שבת, מטעם שיש אומרים שאין ללמוד מקרא בלילה (גם אני אודך ב', כ"ח). ועיי' משנ"ב (תרס"ט, ד') שכתב לומר שנים מקרא בליל שמחת תורה.

¹⁸² וראה ברמ"א (תרס"ד, א') שכתב לגבי טבילה בהושענא רבה, שהמדקדקין טובין קודם עלות השחר כמנו בערב יוה"כ. ומשמע שבשאר יו"ט טובל אחר עלות השחר.

בטבילה בשבת היה מקפיד רבינו לטבול במים קרים, וכן היה נוהג גם ביו"ט. וכמו שכתב רבינו בעצמו בספרו ארחות יושר (טהרה) שצריך ליזהר שלא יהא מקוה חמה כי זה אסור על פי דין, רק קרה או פושרין. ורק בערב שבת לכבוד שבת היה הולך למקוה שיש בו חימום, שלכבוד שבת יש לרחוץ בחמים, כמבואר בגמ' (שבת כ"ג ב'). והיה זמן שלא היה חימום במקוה ולא חשש לזה, וטבל במים קרים אף בערב ש"ק.

מי שיוציאו¹⁸³ בברכת התורה¹⁸⁴.

קיב. רבינו היה נוהג לאכול סעודה¹⁸⁵ חלבית ביום¹⁸⁶.

¹⁸³ רבינו היה נוהג לשמוע כל הברכות מאדם שישן בלילה, ואף ברכת ענט"י ועוד שהיה יכול לברך בעצמו היה שומע מאחר. [רבינו היה שומע מאחר ברכת התורה אף אם ישן ביום, ע"י בשו"ע (או"ח מ"ז, י"א) שנחלקו בזה הדעות ונהגו דלא הוי הפסק, ואינו מברך. ואף שהמשנ"ב (שם, כ"ה) הביא דעת הרבה אחרונים דהוי הפסק ויברך, וסיים שהסומך עליהם ומברך לא הפסיד. אבל החזו"א סבר ששינה ביום אינה נחשבת לשינת קבע, וממילא לא הוי הפסק וצריך לשמוע מאחר].

¹⁸⁴ וכ"כ בשמו בספר דינים והנהגות (א', י"ב). ובספר דרך שיחה (ב', רמ"ט) הביא ראיה מהא דאיתא בהגדה אמרו להם תלמידיהם הגיע זמן ק"ש של שחרית, ומדוע לא אמרו להם הגיע זמן ברכת התורה שהוא כבר בעלות השחר קודם משיכיר, אלא בהכרח שאפשר להמשיך ללמוד, ואמר רבינו "זו ראיה טובה". [והעיר הרי"צ שליט"א, שיש לתלותו בנידון אם מקיימים מצות תלמוד תורה בסיפור יציאת מצרים, וביותר כאן שאפשר לספר בלי ת"ת].

ויש לפרש טעם הדבר שהרי זה כשאר ברכת המצוות שאם אינו יכול לברך לא ימנע מעשיית המצוה. וכל רגע ורגע של לימוד תורה שמחסר, הרי הוא כמי שאינו עושה מצוה משום חסרון הברכה, ואינו דומה למצוות כגון הפרשת תרו"מ שהערום לא יתרום עתה אלא אח"כ, שכאן הזמן שלא למד שוב לא יוכל להשלימו, דבזמן אחר מחוייב הוא מצד עצמו ללמוד.

ולפי מה שנתבאר עולה שלדעת החזו"א אין איסור עצמי ללמוד תורה בלא ברכה, ומה שכתב המשנ"ב (מ"ז, ב') שלא ללמוד עד שיברך, היינו לפי שמוטלת עליו הברכה יזהר שיברך תחילה. ויש להכריח כן בכונתו, ממשנ"ב (שם, כ"ח) שאם היה נעור כל הלילה, י"א דא"י צ לברך בבוקר וי"א דצריך לברך, אך אם אפשר לו יראה לשמוע ברכת התורה מאחר וכו', ומבואר שאין בדבר ספק איסור אלא ספק ברכה. [וכן כתבו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה צ"א, א. י"ח, ח') והגר"ש אלישיב זצ"ל (קובץ תשובות א', ט). ודלא כשבט הלוי (י, ע"ז) עי"ש].

ובקה"י (ברכות ס"י כ"ב) דן בגדר ברכת התורה, והביא כמה ראיות להחשיבו כברכת הנהנין. והביא גם דברי הגר"ז מבריסק שכתב שאינה ברכת המצות אלא דין הוא שהתורה טעונה ברכה. ולפי הדברים הללו אין לדמותו לשאר ברכת המצוות, ויש לדון אם רשאי ללמוד בלא ברכה. ודו"ק.

¹⁸⁵ רבינו היה אוכל סעודה חלבית ממש, ולא כנוהגים לעשות קידוש על טעימת דבר חלב בעלמא. לפי שהיה רבינו מקפיד לסעוד אחר הקידוש כדי לקיים דינא דקידוש במקום סעודה, וכדברי הגר"א (ע"י בביאורו לאו"ח רע"ג, ה'. ומעש"ר ס"י קכ"ב) שאם יטעום מזונות יפסיד בקידוש זה שלא יהא במקום סעודה. ועוד שאחר מנחה היה סועד סעודה ג' כדרכו בכל יו"ט, וקשה לאכול עוד סעודה בבוקר מלבד טעימת דברי חלב.

¹⁸⁶ החזון איש ואביו הקה"י היו נוהגים לאכול סעודה חלבית בליל שבועות, והקה"י ביאר טעמו שלא להכביד על הגוף לפני הלימוד בליל שבועות.

ורבינו מנישואיו החל לאכול ביום שכך היה מנהג הרבנית בבית אביה הגר"ש אלישיב זצ"ל, כמנהג ירושלים. ולכא"ו יש להביא קצת סמך למנהג זה של האכילה ביום, לפי שכתב הרמ"א בטעם אכילת מאכלי חלב, שאוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל בשר, ולכך צריכין להביא עמהם שתי לחם על השולחן שהוא במקום המזבח, ויש בזה זכרון לשתי הלחם שהיו מקריבין ביום הבכורים. והרי הקרבת שתי הלחם היה ביום ולא בלילה.